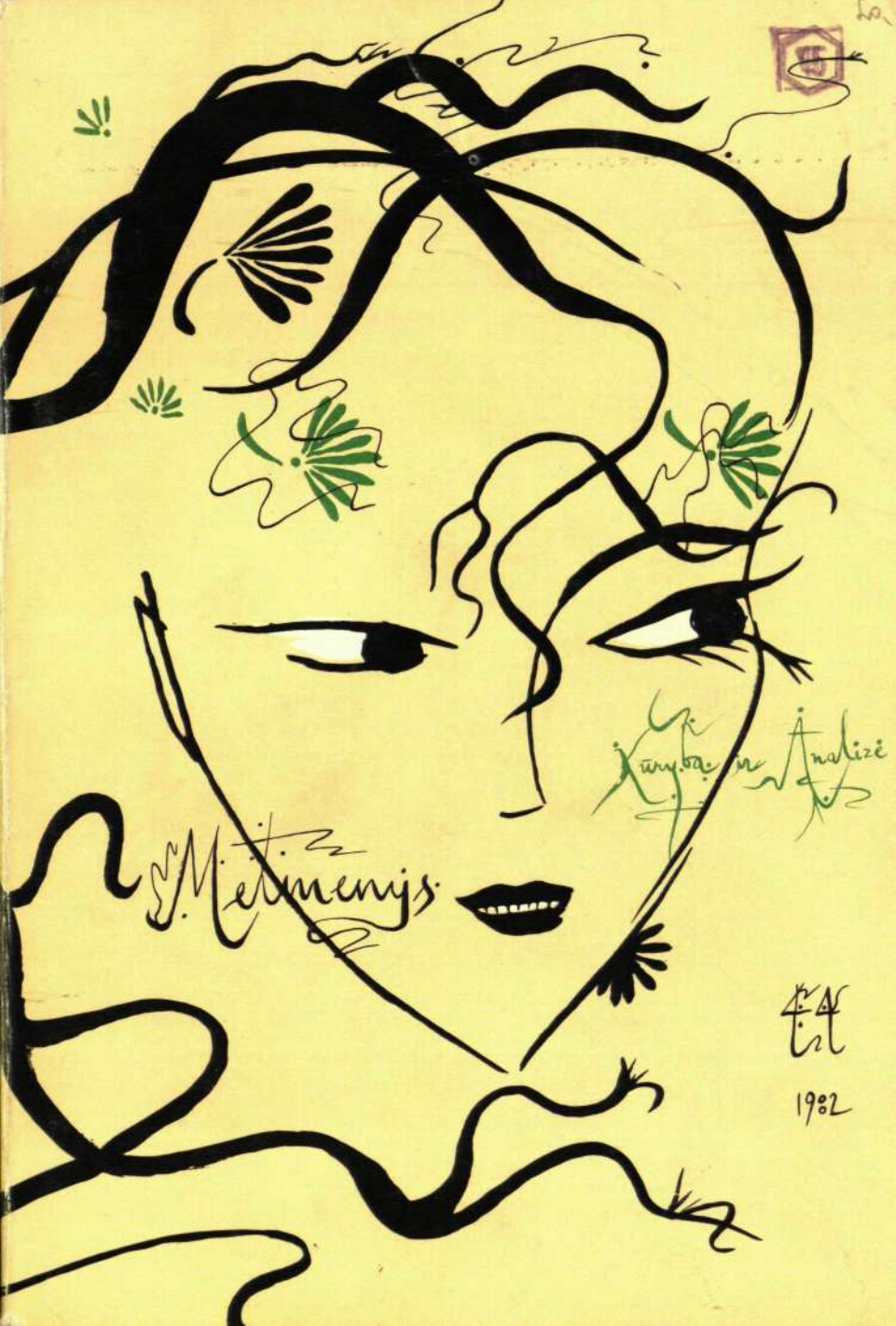
Kūryba ir Analizė
S. Mėtinenys
1902

metmenys

Kazys Bradūnas, Prierašai prie Genezės 3 * *Vytautas Kavolis,* Trys pavasariai lietuvių sąmoningumo istorijoje 13 * *Czesław Miłosz,* Miestas be vardo 37 * *Jurgis Blekaitis,* Vertėjo pastabos 49 * *Bronius Vaškelis,* Trečio Fronto keliai ir klystkeliai 62 * *Kostas Ostrauskas,* Kaliausės mirtis 92 * *Živilė Bilaišytė,* Kazys Bradūnas — atkaklus tremtinys 109 * *Tomas Venclova,* Apie *Trečią frontą* be pagiežos 142 *

Katedrą steigiant, Algirdas Julius Greimas, Marija Gimbutienė, Kostas Ostrauskas, Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Vincas Valkavičius, Nijolė Martinaitytė, Donatas Šatas, Kęstutis Paulius Žygas, Antanas Vaičiulaitis 159 * *Išeivijos lietuviai ir socialiniai mokslai II,* Vytautas Kavolis 174 * *Ne lytinis, o politinis romanas,* Violeta Kelertienė 188 *

Pl 27-5852

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Dailės darbai: *Austė Pečiūraitė — viršelis; Marytė Straseviičiūtė 88 -91; Vytautas O. Virkau 141.*

PRIERAŠAI PRIE GENEZĖS

KAZYS BRADŪNAS

Pradžioje Dievas sutvėrė dangų ir žemę (Gen 1,1).

Kaip ir kada, ką reiškia prādžioje
Jau bilijonų šviesmečių tvane,
Kur Dievas po visatą braidžioja,
Nešiodamas, kaip Kristupas, mane.

Ir atneša ir pasodina prie šios knygos —
Naujos pradžios. O gal kas nors išeis?
Ir mudu žaidžiame lygu-nelygu
Eilėraščiais, kaip duonos trupiniais.

Skaitytojau, tu būki tas trečiasis,
Kursai šalia stovėdamas stebi —
Galbūt ne laimę ir ne baimę parsineši,
O nejučion ir negirdom abi.

Ir Dievo Dvasia sklendeno viršum vandenų (Gen 1,2).

Sparnų sujudintą dvelkimą,
Kaip gimdančios alsavimą, jaučiu —
Vanduo suraibuliavo ir nurimo
Lig „Tebūnie" toliausių pakraščių.

O ta tyla tarytumei prieš audrą,
Kada čia viskas dar tik prasidės,
Kada tik vakaro dangus nuraudo,
Dar nematyti nė vienos žvaigždės,

Tik bundantį perkūnijos dudenimą
Vos vos girdi . . . Ir štai pirmi lašai!
Tada klaupies į tik sutvertą žemę
Ir nieko neprašai.

Ir pasidarė vakaras ir rytas, trečioji diena (Gen 1,13).

Trečioji — vakaras ir rytas . . .
O jau dabar kuri,
Kada, kaip vaiką išvarytą,
Mane mylėdamas bari,

Kodėl nuo vakaro lig ryto
Žvaigždynais ten prasibasčiau —
Net užgauta žvaigždė nukrito . . .
Nusigandau!
Bet išgirdau:
Prieiki, nebijok, arčiau —

Nebus nei vakaro, nei ryto,
Nebūk baukštus ir nebylys —
Ir ta trečioji nusirito
Kaip gryno džiaugsmo kamuolys . . .

Dievas dar tarė: žemė teišveda gyvas esybes, pagal jų rūšį (Gen 1,24).

Dar jokio tako, jokio kelio
Gilioj žolėj nesurandu —
Iš kur tu išnirai, žalteli,
Ieškodamas žmogaus pėdų?

Dar jokio žingsnio, jokio balso,
Dar nesakau: esmi . . .
Ant žemės rankų čiulba paukštė —
Dar aš tik jos giesmė.

Ir Dievas matė, kad tai buvo gera, ir tarė: Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą (Gen 1,25-26).

Argi aš būsiu panašus
Kaip lašas į lašus?

Kada tu lydysi mane
Ta dieviška ugnia,
Tu padaryk mane kitokį —
Nudrėbk originaliai,
Kad šoktų apeiginį šokį
Šventieji ir velniai,
Išvydę mano grubų kūną
Papėdėje kalvų,
Nusižiūrėki į Perkūną
Ir padaryk dievu
Mane to protėvio pagonio,
Pakrikštyto vandenimi,
Ir vidury gimtinio klonio
Atverski žmogumi —

Aš tavo „Tebūnie" seku:
Aš noriu būt viskuo.

Taigi Viešpats Dievas padarė iš žemės molio žmogų ir įkvėpė į jo veidą gyvybės kvapą (Gen 2,7).

Bet molį atlupai nuo žemės —
Ji nori atsiimt mane,
Skubėk įžiesti savo ženklą
Karšto kvapo ugnia . . .
. . . . . .
Dabar jau, Viešpatie, esu
Vien tavo žaizdro degtas molis:
Ir mano laimė — tau sesuo,
Ir mano skausmas — tavo brolis.

Sutvėrė juodu, vyriškį ir moteriškę. Ir Dievas juodu palaimino (Gen 1,27-28).

Gaivioji žemės vėsuma
Paliečia dangišką nuogumą —
Sapnuojat nepatirtą, būsimą
Aukos ir vakarienės dūmą.

Ir krūpteliat visu ūgiu,
Ir džiaugsmas plūstelia bežadis . . .
Eilėraštį aš čia baigiu,
Dar meilei žodžio nesuradęs.

Taigi Viešpats Dievas, padaręs iš žemės visus laukų gyvulius ir visus oro paukščius, juos atvedė prie Adomo, kad matytų, kaip jis juos pramins (Gen 2,19).

Sutverti tavo rankų mostu,
Jie stovi dar neužbaigti —
Be vardo. Prieinu arti,
Paglostau,
Vardiju,
Šaukiu —
Ir žiūri tūkstančiai akių . . .
O kas mane pašauks vardu?
Sau vardo nerandu.

O iš medžio žinojimo gero ir pikto nevalgyk; nes tą dieną, kurioje iš jo valgysi, neišvengiamai mirsi (Gen 2,17).

Ką reiškia mirti, nežinia.
Dar tik kaip kūdikis žaidžiu
Tavo dangum, mano žeme
Ir gimstančiu žodžiu.

Kurin mirtis neįsivėlė —
Niekas nežino dar kas ji . . .
Bet kamgi tu tą purų smėlį
Šitaip skubėdamas kasi?

Mirtis dar nieko nepadarė,
Dar čia ne ašara — rasa . . .
O jau baili žvaigždė Vakarė
Dreba, ir padvelkia vėsa.

Savo veido prakaite tu valgysi duoną, iki nesugrįši į žemę, iš kurios esi paimtas (Gen 3,19)

Mūsų žemė nebuvo tokia,
Kad reikėtų nagais ją draskyti —
Ją galėjom laukų lopšine
Pabudinti ir užmigdyti,

Pakylėti ant rankų kaip auką,
Pasūpuoti duoną kaip kūdikį . . .
O dabar ištuštėjusį lauką
Tartum sausąją preriją uždegi,

Paleisdamas viską pelenu,
Kad vėl maitintų šaknis,
Ir širdim, lyg liepsnelės plevenimu,
Vėl gimtinės šaukies.

TRYS PAVASARIAI LIETUVIŲ SĄMONINGUMO ISTORIJOJE

VYTAUTAS KAVOLIS

Sąmoningumo istorijoje bandoma atpažinti pagrindines galvojimo ir jausmo struktūras, kurios tam tikrame istorijos laikotarpyje suteikia jam būdingą formą to laikotarpio žmonių spontaniškam galvojimui ir jausmui. Struktūros vardu vadiname ne visa tai, ką kurio nors laikotarpio žmonės galvoja ar jaučia, bet tuos minčių ir jausmo sąryšius, kurie funkcionuoja kaip „natūralios", „savaime suprantamos" jų galvojimo ar jautimo prielaidos, jų architektoniški fundamentai. Sąmoningumo istorija bando atskleisti, kas žmogaus sąmoningume yra jo tvirčiausi, bet kaip tik dėl to ir mažiausiai sąmoningi, elementų ryšiai.

Lietuvių kultūros istorija šiuo požiūriu dar nedaug tetyrinėta. Lietuvių sąmoningumo istorijos negalima rekonstruktuoti jos visumoje, į ją įmanoma įsiskverbti tik dalinėmis studijomis, nagrinėjant paskirų jos aspektų formas ir tų formų kitimą. Apskritai disciplinoje, kuri vadinama sąmoningumo istorija, ne tiek svarbu aprašyti „dalykų visumą", kiek išaštrinti įrankius, analitinius metodus gilesniam kai kurių dalykų supratimui. Detalės išaižymas mums atveria daugiau negu pasaulio aprašymus. Bet reikia žinoti, kur ir kaip gelminę įžvalgą atverianti detalė priklauso pasauliui.

Šiandien mėginsiu kiek pačiupinėti sąmoningumo struktūras, kurias lietuviams, trijuose jų istorijos perioduose, aktyvuoja poetinis susikaupimas į žmogaus ir gamtos santykio svarstymą.*(1)* Analizės aukomis pasirinkau tris poetinius ciklus, skirtingais būdais nukreiptus į tos pačios, jų užvardinimuose paminėtos, „pavasario" temos kontempliaciją. Pavasario tema duoda nuvokti, kad žmogus interpretuos, ar bandys pats sau išsiaiškinti, savo santykį su gamta ir tai su gamta pačioje gyvybiškiausioje, jos jėgų atbudimo, fazėje, bet kartu ir to, kas gamtoje, kaip metų laikai, amžinai ir privalomai kartojasi, cikle. Poetinis pavasario temos traktavimas liudija, ką individui reiškia gyvybiškumo kartojimosi motyvas.

Nagrinėsiu pasirinktuosius tekstus tik vienu požiūriu: kaip tekste save pristato veikėjas, kurį autorius identifikuoja įvardžiais „aš" arba „mes", t.y. kaip savo atskirumą teigiantį individą arba kaip žmogų kolektyve, ir kas vyksta pačioje artimiausioje jo aplinkoje, tame pačiame sakiny, kur „aš" arba „mes" paminėti. Problema: kaip žmogus pirmame asmenyje, žvelgiąs į save kaip į individą ar kaip į bendruomenės dalį, gamtinės gyvybės atbudimo kontekste, organizavo savo sąmoningumo struktūras apie 1765 m., apie 1895 m., ir apie 1945 m.

1765: krikščionybės ir gamtos sintezė

Pirmasis tekstas — „Pavasario linksmybės" iš Donelaičio *Metų*. Kaip ir žmonijos istorijoje, kolektyvinis *mes* pasirodo

1 Pirmajame iš šių periodų nagrinėjamasis tekstas yra vienintelė gili lietuvių sąmoningumo dokumentacija. Iš kitų dviejų periodų tekstų turime daugiau, tačiau pasirinktieji yra ir būdingi svarstomajam periodui, ir priskirtini prie literatūriškai vertingiausių to periodo kūrinių. To užtenka prielaidai, kad jie (nors ne jie vieni) atskleidžia bent kai ką esminio apie to periodo lietuvių sąmoningumo struktūras.

anksčiau negu individualusis *aš*, ir į tekstą *mes* įsiveržia dar nepasiekęs sąmoningumo, vien savo fizine egzistencija. Viso, kas žmogiška, pradžioje „mes rudenyj ar žiemos čėse pasislėpę/ Ir susirietę *pas meilingą kakalį krankiam . . .*" — t.y. užpečky snaudžiam.

Šis vien gamtoje, bet dar ne visuomenėje (ir jau visai ne istorijoje) dalyvaująs miegančiųjų kolektyvas, nesąmoningųjų masė, pagaliau pabunda ir ima, kaip žmogui dera, veikti pasaulyje. Atkreipkime dėmesį į veiksmažodžius, kuriais nusakoma, kuo *mes* — t.y. žmogus savo kolektyviniame aspekte — reiškiasi.

. . . mes [visų pirma] iš patalo kopiam . . .
. . . mes vėl linksmi pavasarį švenčiam ir savo darbus ant laukų
jau dirbt pasitaisom . . .
. . . mes, daug prisivargę, jau į patalą virstam . . .

Tarp iš patalo kopimo ir į patalą virtimo, įrėminančių jo dieną, *mes* per savo egzistenciją juda šiomis veiksmažodžių trajektorijomis, kurias čia cituosiu jų pasirodymo Donelaičio tekste eilės tvarka (visi pabraukimai — mano):

O kad kartais kobotą mes tavo *pamatom* . . .

O kad kartais mes jo *glūpą girdime kalbą* . . .

„. . . mes *jums pasakysim*".

„Mes", atsiliepdams jiems erelis, „*norime tardyt* . . ."

„Juk ir mes visi, glūpi dar būdami snargliai,
Daug visokių *menkniekių glūpų prasimanėm*.
Mes vaikai, ant ūlyčių krūvoms susibėgę,
Lošom ir *durnus štukus, kaip kūdikiai, taisėm*".

Juk ir mes, dar A, B, C nemokėdami čiaukšti,
Daug *vargų ir striokų tėvams savo padarėm* . . .

Žinom juk ir mes: koktu, kad, *kaip nusidėję,*
Šlapomės ar kartais *šen ir ten bėginėjam.*

Juk ir mes, kaip tu, šiame sviete *vos pasirodom,*
Štai, *tuo bėdos iš visų pašalių susibėga*
Ir nuo lopšio mus ik grabo persekinėja.

Kad mes, *būriškus jau vėl nusitverdami darbus,*
Mėšlus rausim ir laukus įdirbdami vargsim . . .

Kad mes, *po darbų naštom didiai prisivargę . . .*

. . . ką mes pernai sav *nusipelnėm . . .*

. . . mes, kasydami galvas,
Vos jau žinom ką nusivirt ir kuom pasisotint.

Mes *kuone verkiam jau, kasdien paminėdami jūsų*
[t.y. kruopų ir dešrų, pristigę maisto.]

Tai ir visas „Pavasario linksmybių" žmogiškojo kolektyvo apraiškų repertuaras. Jį galima susumuoti penkiomis pagrindinėmis temomis. Pirma, *mes* egzistuoja nesibaigiančiame cikle: miegas — darbas — šventė — miegas.

Antra, *mes,* kaip kolektyvinis stebėtojas, mato, iš vienos pusės, visus gamtos elementus — paukščius, gyvulius — pareigingai atliekančius savo paskirtis jiems moraliai privalomoje natūralioje tvarkoje ir, iš kitos pusės, žmogišką individą, kartais bandantį iš tos pačios, jam tiek pat privalomos tvarkos ištrūkti grynai negatyviu būdu (tingėjimu, pareigos nepilnu išpildymu). Gamta visada morali, nes ji spontaniškai elgiasi pagal kiekvienai rūšiai privalomus įstatymus, tik žmogus gali būti nemoralus; ir nemoralus jis tampa, kai elgiasi individualiai, ne pagal visiems privalomus įstatymus. Juo toliau nuo gamtos, juo arčiau prie individo — juo toliau nuo moralybės.

Trečia, natūralioje visatos tvarkoje yra ir karališkasis *mes,* kurio vardu kalba ne žmogus, o erelis, paukščių karalius. Tuo lyg pabrėžiama, kad hierarchijos principas, nors ir natūralus, nekvestionuotinas, randamas tik už ūkininkų bendruomenės, kurioje vyrauja esminė lygybė.

Ketvirta, į žmogiškąją bendruomenę kolektyvinis *mes* įeina visiems, net ir ponų, vaikams bendru vaikystės kvailumo pergyvenimu. (1940 m. nepriklausomoje Lietuvoje išleistoji, Juozo Brazaičio redaguotoji *Metų* laida buvo pagerinta, iš Donelaičio neparfūmuoto teksto išbraukiant dvi eilutes: „Juk ir ponų vaikesčiai taipjau per subinę gauna, kad jie, kaip kiti vaikai į patalą meža".)

Penkta, į moralinį subrendimą kolektyvinis *mes* ateina su visiems bendra prigimtinės nuodėmės našta, už kurią visiems tenka neatperkama kolektyvinė bausmė. Išvarytiesiems iš rojaus lieka gyventi jokiomis pastangomis nepakeičiamame kolektyvinio darbo ir badavimo, kaip bausmės už nepakankamą darbą, cikle. Bet žmonės privalo dėkoti, kad Dievas jų skaudžiau nebaudžia, ir net dėkoti savo gyvuliams, kad jie su žmonėmis bendradarbiauja, ardami jų žemę ir t.t.

Kolektyvinis *mes* „Pavasario linksmybėse" minimas 18 kartų, individualusis *aš* — penkis. Jau ši statistika leidžia nuspėti reliatyvųjį kolektyvizmo — individualizmo santykį Donelaičio — ir galbūt viso jo interpretuoto laikotarpio kaimo Lietuvos — sąmoningumo struktūroje.

Pažvelkime iš arčiau į individualaus *aš* reiškimosi būdus. *Aš* tekste pirmiausia pasirodo ne savo paties iniciatyva, bet kaip aukštesnės jėgos agentas ir, jos įsakytas, nesipriešindamas skriaudžia savo kaimynus:

Aš, kad man skvieruot pons amtsrots *urdelį siuntė*,
Tav, žinai, daugsyk taipo *per nugarą drožiau*,
Kad iš skrandos tavos sklypai pasidarė.

Klusnus savo kaimynų egzekutorius dominuojančios jėgos atžvilgiu — menkesnis už tarną:

Andai aš su gromata siųsts pas Kasparą bėgau
Ir pas jo vartus kepurę nuvožęs
Laukiau, ik tarnai man ponui lieps pasirodyt.

Aš du sykius tikslingai veikia, ir abu kartus išorinių jėgų „pasiųstas". Tris kartus *aš* veikia savo paties impulsais: po

Pn 27-5852
LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

vieną sykį miega, mato ir vaitoja. Pats iš savęs *aš* pasyvus: nesirenka tikslų, jų nesiekia, tik egzistuoja, junta ir kenčia. Suaktyvėja už jo bendruomenės ribų susiformavusių autoritetų išjudintas. Bet tada tampa tik jų valios įrankiu. Aš: *arba jaučiančios mėsos gabalas, arba kamščiatraukis vietinio policininko rankose.*

Individualaus ir kolektyvinio žmogaus veiklos sferos beveik tobulai atskirtos. Kolektyvinis *mes*, bendruomenė, dalyvauja amžinojoje visatos tvarkoje, kurioje Dievo ir gamtos įstatymai, moralybė ir prigimtis, susilieja į vieną amžinai pasikartojančią gamtos procesų — metų laikų — ciklą. (Tuo Donelaitis, nors ir kunigas, bet daug artimesnis pagoniškai negu krikščioniškai gyvenimo sampratai.) Individualus *aš* vegetuoja kažkokioje arbitrariškoje ir bereikšmėje erdvėje, kurioje stipresnieji įsakinėja, kaip jie sauvališkai užsimano, o silpnesnieji inertiškai kenčia. Individualizmo sfera nevaisinga, ne produktyvaus darbo, bet tuščių veiksmų ir beprasmiško — neužsitarnauto, neatlyginamo ir, svarbiausia, nereikalingo — kentėjimo sfera. Bendruomenei priklauso žmogaus egzistencijos pilnatvės, individui — jos tuštybės erdvė.

Donelaičio sąmoningumo struktūroje neįsivaizduojamas įrašas ant auksinio rago, įrėžtas apie 400 m. po Kr. Danijoje: „*Aš*, Hlegestr iš Holt, *padariau* šį ragą" — išdidus individo, kuriančio savo pasaulį, pareiškimas, nuo kurio Franz Borkenau datuoja moderniojo Vakarų individualizmo pradžią. Bet Kinijoje jau pirmajame amžiuje prieš Kristų Ssu-ma Ch'ien, istorikas ir pirmasis kinų autobiografas, savo autobiografiją užbaigia, net keturis kartus deklaruodamas: „Aš padariau . . . aš padariau . . . aš padariau . . . aš padariau" ir detaliai išvardindamas, ką jis padarė — kiekvienu atveju, vykdydamas paveldėtąjį savo šeimos uždavinį, jis padarė tvarką visatoje savo parašytų knygų pagalba.

Aštuoniolika šimtų metų vėliau Lietuvos kaimo sąmonin-

gumo struktūroje individualiam *aš* nė į galvą neateitų save suvokti tvarkos visatoje kūrėju. Aštuonioliktojo amžiaus kaimo lietuvio aš — ir aplinkybių auka, ir laimingas snaudalius.

Aš *vaitodams* vis ir tokią *bėdą matydams,*
„Ak, močiute", tariu, „bensyk ir verkusi liaukis . . ."

„Ak! kieksyk aš, rūpesčių visų neminėdams,
Ištisas ir užklots *krankiau pas kakalį šiltą*".

Užbaigdami šios 1765 m. sąmoningumo struktūros nagrinėjimą, prisimename tirščiausią žmogiškojo malonumo kondensacijos momentą: „Ištisas ir užklots krankiau pas kakalį šiltą". Tas lietuviškas *pure pleasure* vertimas, atstovaująs ir priešgimiminiam stoviui, „šiltas" ir „meilingas" kakalys, pas kurį snaudžiama, XVIII-jo amžiaus Lietuvos kaimo sąmoningumo struktūroje svarbus tuo, kad jame susijungia individualaus *aš* ir kolektyvinio *mes* veiklos sferos. Snaudžiama, su vienodu malonumu, ir individualiai, ir kolektyviai. (Nors kolektyvas tai daro „susirietęs", o individas „ištisas".) Tik snaudimas už pečiaus suvienija individą su bendruomene.

1895: konservatyvusis tautinio atgimimo sparnas

Peršokame į XIX-jo amžiaus pabaigą, ir skaitome Maironio *Pavasario balsų* pirmuosius keturiasdešimt keturius, tarp 1887 ir 1900 metų parašytus eilėraščius. Iš sykio pastebime pasikeitusias individualizmo-kolektyvizmo rodiklių statistines proporcijas: *mes* pasirodo keturis kartus, *aš* — devynis. Nujaučiame, kad per šimtą dvidešimt metų, ir gal ypač per ketvirtį šimtmečio nuo baudžiavos panaikinimo, bus padarytas stambus šuolis lietuvių sąmoningumo struktūrų individualizacijos linkme.

Bet mus domina individualizmo ir kolektyvizmo struktūrų specifika, jų vidinė reikšmė XIX-jo amžiaus pabaigos

lietuviui. Bet jau ne kiekvienam lietuviui: Maironis kalba už vieną, konservatyvųjį tautinio atgimimo sparną, ir antras, radikalusis sparnas įsakmiai atmeta daug esminių jo galvojimo ir net jausenos bruožų.

Ir Donelaičio laikais lietuvių kaimo sąmoningumas nebuvo vienalytis. Tačiau niekas kita šalia jos pagrindinės (ar mums pagrindine atrodančios) krypties — natūralizuotos krikščionybės — neįgijo kūrybiškai stiprių interpretatorių, nepasiekė atbaigtos formos. Todėl, jei kas ir netilpo šioje pagrindinėje schemoje, visvien tik per jos reiškėjus tėra mums pažįstami (pvz. *Metų* bedieviai ir Slunkius — „amoralaus progreso" ir „liaudies konservatizmo" atstovai). XIX-me amžiuje kunigai nustoja būti vieninteliais matomais lietuvių sąmoningumo reiškėjais, ir radikalioji kontra-kultūra, savo lietuviškomis šaknimis siekianti Simano Daukanto, pradeda kalbėti už save.

„Kairės" ir „dešinės" išsiskyrimas kultūrinėje tautinio atgimimo programoje nekyla iš socialinių klasių skirtumo, nes ir kairė ir dešinė ateina iš to paties kaimo ir skiriasi ne tiek tėvų turtingumu, kiek asmeninės nepriklausomybės impulsų, kuriuos, atrodo, jaunystėje yra pajutę ir vieni ir kiti, užslopinimu — „dešinėje" — arba atsisakymu užslopinti — „kairėje". Lietuviškoji kairė išsikristalizuoja ne iš klasinių interesų, bet iš atsisakymo atsisakyti, t.y. iš tvirtesnio pasiryžimo būti savo tėvų, bet kurios institucijos, tradicijos ar valstybinio autoriteto nepraryjamu žmogumi. Ir šie drąsiai teigią savo nepraryjamumą (šešiuose laiškuose savo žmonai Jonas Šliūpas penkis kartus teigia: „aš nieko nesibijau. . . aš nieko nesibaidau. . ." ir todėl: „Šiandien aš stoviu dvasiškame pilname gyvastyje, su atviru prieš visą svietą veidu. . .") kuriam laikui perima kultūrinio proceso iniciatyvą. Tačiau ne jie mums duoda giliausią šio laikotarpio lietuviško sąmoningumo analizę.

Maironio *mes* — dvisluoksnė (ir iš dalies pati save sukūrusi) būties sąmoningumo forma. Kaip ir Donelaičio, taip

ir Maironio tekstuose anksčiau pasirodo *mes* negu *aš*. Į XIX-jo amžiaus lietuviškojo konservatizmo sąmonę žmogiškasis kolektyvas įžengia uniformuotai verkdamas (bet vis dėlto jau nebe miegodamas):

Mes gi prislėgti nusiminimo.

Lopšy mes *verkiam*, saulę išvydę,
verkiame, meilės pančius pažinę;
verkiam, nuo kelio tiesaus nuklydę;
verkiame, karstą sau prisiminę. (1892)

Verksmo iš tiesų apstu. Tačiau trim metais vėliau ši nuo lopšio iki karsto verkiančiųjų bendruomenė save valingai disciplinuoja religinės tarnybos ir tautinės kovos pastangomis. Ankstyvesnes ašaras dabar ji ryžtingai atmeta arba, tiksliau tariant, giliai užslepia:

O tačiau mes, *be ašarų* jungą dienos
Nešdami . . .
Aukščiausis, tarnaujame Tau. (1895)

Nei vaitoti, nei *verkti nepratę visai*,
Vien atstatom krūtinę, *apkaltą ledu:*
Ne be žado širdies mes kokie milžinai,
Bet *sielą prakalbint sunku!* (1895)

Anksčiau gal „lengviau kalbėjusio", bet užtat iš ašarų neišbridusio — giliau negu Donelaičio laikais nusiminime ištirpstančio, jausmingesnio*(2)* — lietuvio siela sąmoningai išsidirba sau antrą, išorinį kietos disciplinos sluoksnį, kad galėtų būti nemenku kovotoju savo pasirinktoje Dievo ir tėvynės tarnyboje. (Panašiai tuo metu darosi ir kairiajame tautinio atgimimo sparne, tik ten Dievo nėra, o „tėvynės garbę" pakeičia „šviesa ir tiesa" bei „žmonių gėrybė".) *Mes*

2 Gal čia esama ir skirtumo tarp protestanto Donelaičio ir kataliko Maironio.

yra subjektyvus, bet dialektiškas stovis: kaip tik „mūsų" natūralus polinkis į nusiminimą verčia „mus" dirbtinai įsišaldyti į „milžino" šarvus, pasigaminti keraminę susistiprinimo kaukę, nors nuo jos, aišku, ir mums patiems šalta. Bet tik kolektyvinis *mes* — ne individualusis *aš* — pajėgus tokiai savidisciplinai.

XIX-jo amžiaus pabaigos *mes* jau iškeliavęs iš donelaitiškos šventosios gamtos mašinerijos ir egzistuoja visų pirma pats savy, savo kentėjimo ir kovos už discipliną procese. Gamta ir religija viena nuo kitos jau atsiskyrusios. Nors abi išlieka svarbiomis Maironio *mes* egzistencijos dimensijomis, *mes* nėra nei gamtoje, nei religijoje įrakinta kosminių procesų detalė, bet savo kančią gamtos ir religijos akivaizdoje kenčianti ir pati save disciplinuojanti žmonija. Maironis akcentuoja ne objektyviąsias, žmogui privalomas, gamtos ir religijos duotybes, bet žmogaus subjektyvų santykį su tom duotybėm, ir tas santykis yra kentėjimo ir apsisprendimo santykis: *mes kenčiame* gamtos ir Dievo įsakymų pasėkas, ir *mes apsisprendžiame* savo kančią nugalėti patys apšarvavę savo krūtines.

Individualusis *aš* į Maironio tekstus įeina dviem, esmiškai skirtingais pavidalais. Pirmajame pavidale *aš* kalba vyrišku balsu. Vyriškasis *aš* — galingo ilgesio balsas:

Išsisupus plačiai vakarų vilnimis,
Man krūtinę užliek savo šalta banga
Ar tą *galią suteik,* ko ta trokšta širdis,
Taip *galingai išreikšti,* kaip ir tu, Baltija!

Kaip *ilgėjaus tavęs, begaline,* plati!
Ir kaip tavo *išgirst paslaptingų balsų*
Aš geidžiau, tu pati vien suprasti gali,
Nes *per amžius* plačių nenutildai bangų!

Arba absoliuti jūroje nuskendusiojo ramybė, arba gaiviališkas bangavimas, galia ir paslaptys — bet tik ne taip gyventi, kaip verčia žmogaus prigimtis ir jo socialinės atsakomybės! Jūros

neramumas (ir jos užtikrintas tylėjimas) — ją paverčia vieninteliu emociškai patikimu vyriškojo *aš* draugu.

Betgi trokštu sau *marių* prie šono arčiau.

Trokštu *draugo* arčiau: juo tikėti galiu;
Jis, kaip *audrą*, nujaus mano sielos skausmus;
Paslapties neišduos savo veidu tamsiu
Ir per amžius paliks, *kaip ir aš, neramus*.

Jei jūra yra tas draugas, tai, kas pasakoma apie jūrą, nepasakoma apie žmoniją: žmonija nenujaučia žmogaus neramumo paslapties — to, kas žodžiais neišreiškiama — ir, jeigu ją suprastų, tą paslaptį išduotų (išplepėtų, išjuoktų, biografijose aprašytų). Todėl „per amžius" tenka likti neramiu *šalia* žmonijos, nepasitikint žmogaus solidarumu žmogui, vien neramios gamtos artumoje. (Kokia skirtinga dvasinė būklė nuo tuometinės tautinio atgimimo fazės kairiojo sparno atstovo Jono Šliūpo, savo būsimai žmonai 1885 m. iš Amerikos rašiusio: „Mus riša meilė, ir labai labai skaisti meilė, priegtam esame valni ir lygūs! . . . linksmia akimi ir tyra sąžine . . .Tavasis amžinai (jei amžinas būtų manasis būvis)." Žmogaus paslapties problematikos, kurią užsimena Maironis, Šliūpas gal visai net nebūtų supratęs.

Maironio vyriškasis *aš*, priimdamas savo atskirumą nuo kito žmogaus nepakeičiamu dalyku, geidžia, kas lietuvių kairiajam sparnui tuomet nė į galvą nebūtų atėję: nugalėti natūraliąsias žmogų nuo jūros skiriančias ribas. Kitame eilėraštyje *aš* nori nuversti laiko ir gamtinių procesų privalomybės ribas, skiriančias gyvuosius nuo mirusiųjų:

Aš *norėčiau prikelti* nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų!

Vyriškasis beribių aspiracijų *aš* tačiau pažįsta savo paties silpnybę, negali su ja gyventi, ir prašo Dievo pagalbos.

Kam ašaros veržias ir byra?
Aš patsai nežinau,
Tik Aukščiausio prašau,
kad stiprintų verkiančią lyrą.

Dabar ne mirties, aš gyvatos prašau:
Aš noriu gyventi, kariauti!

Maironio *mums* — žmonijai ar tautai — antgamtė yra privalomi rėmai, baudžiantys už nuklydimus. *Man* — atskiram individui — antgamtė yra pagalbos šaltinis, į kurį su pasitikėjimu meldžiamasi. Ir meldžiantis maldaujama ne to, ko visiems reikia (ir ko meldė Donelaičio būrai) — gyvybės, maisto, sveikatos —, bet to, ko Maironiui individualiai reikia: energijos „kariauti", stiprybės jo poetinei galiai. Individualaus santykio su antgamte skirtingumo nuo kolektyvinio santykio su antgamte pas Donelaitį negalėjo būti: Donelaičio sąmoningumo struktūroje išvis nebuvo individualaus santykio su antgamte.

Šalia Maironio audringo, prieš laiko ir erdvės ribas maištaujančio, kovoti norinčio ir negalinčio savo silpnybės pakelti vyriško *aš* (gana panašaus į Maironio bendralaikio prancūzų sociologo Emile Durkheim suformuluotą anomiško žmogaus modelį) — yra ir moteriškasis *aš* pavidalas.

Aš skinsiu, sau pinsiu rausvus vainikus,
Žydėsiu, kaip žydi laukai.

Dainuosiu, ringuosiu po girią skardžiai
Ir aš, karalienė graži.

Gegute sesute! Oi ko? Dėl ko
Tu man neatspėsi, ar aš ryto
Liūdėsiu dejuosiu, kaip tu, po giraitę?

Moteriškasis *aš* pilnai ir melodingai (ir kur kas, folklorine prasme, lietuviškiau) sutelpa savo egzistencinėje situacijoje. Tos situacijos ribose moteriškasis *aš* daugiau veikia negu jaučia, kai vyriškasis *aš* daugiau jautė negu veikė. Tik

moteriškojo *aš* veiklos sfera ribota jai duotąja natūralaus grožio, estetinės veiklos gamtoje, teritorija. Vyriškasis aš *nori* būti harmonijoje su tolima, didinga gamta (neramia jūra), kur tai dėl tos gamtos stichinio charakterio ir pavojingumo neįmanoma; moteriškasis aš *yra* harmonijoje su paprasta, artima ir ramia gamta (pastovia žeme), žmogaus, o ypač lietuvio ūkininko, kasdieninio reiškimosi lauku.

Vyriškajam *aš*, šalia gamtos, dar reikia transcendencijos („Aukščiausiasis") ir istorijos („seneliai iš kapų milžinų"). Moteriškajam *aš* egzistuoja vien į žmogaus jautrumą atliepiantis natūraliosios augmenijos pasaulis. Apskritai moteriškajam *aš*, dar neištrūkusiam iš folkloro skraistės, natūraliosios būties pakanka, ji gali joje „gražiai karaliauti"; vyriškajam *aš* gyvenimo pasaulyje tokiame, koks jis yra, radikaliai neužtenka, jis lieka jame kalinys. Šitokios vyriškų ir moteriškų individualybės išgyvenimo būdų diferenciacijos Donelaityje dar nebuvo.*(3)* Maironis savyje talpina labiau diferenciuotą psichinių funkcijų skalę. Apskritai jo išreikšta sąmoningumo struktūra jau visų pirma psichologinė (nors kaip psichologinis analistas, Maironis nėra gilus).

Vienintelis taškas, kuriame vyriškojo *aš* ir moteriškojo *aš* veiklos sferos susijungia, yra „liūdesys" ir „ašara". Bendras liūdesys Maironiui toks tiltas tarp vyriškumo ir moteriškumo, kaip Donelaičiui snaudimas už pečiaus jungė individą ir bendruomenę. Abu šie tiltai tarp sąmoningumo struktūrose išskirtų veiklos sferų yra pasyvaus stovio būklės: miegas arba

3 Griežtas vyriškų ir moteriškų sferų bei psichologinių charakteristikų diferenciavimas apskritai būdingas konservatyvių polinkių žmonėms. Liberalai turi tendenciją šių skirtingumų arba nelaikyti esminiais arba iš viso nepastebėti. Romantikuose kartais matome savotiškus „apsikeitimus rolėmis": tariant Lenino žodžiais, Rosa Luxemburg tampa vieninteliu liūtu vištų (vyrų, vadovaujančių Vokietijos socialdemokratų partijai) tarpe. Šie laikysenų skirtumai teišryški turbūt tik nuo XIX-jo amžiaus.

liūdesys, lyg aktyvi pastanga negalėtų suvienyti to, ką sąmoningumas yra išskyręs.

Aktyvi pastanga galėtų būti žmogaus dalyvavimas istorijoje. Bet Donelaičiui istorija reiškė tik pražūtingai progresuojantį atitrūkimą nuo pirmykštės gamtos ir moralybės sandaros — maždaug tą patį, ką ji būtų reiškusi ir paskutiniajam lietuviškos pagonybės vaidilai. Maironiui istorija funkcionuoja jau kaip nuo gamtos ir nuo Dievo atskirta, savo pačios dramatines formas įgyjanti žmogiškos veiklos sfera. Istorijoje Maironiui esama tik metaforinių panašumų į gamtos procesus: aušra teka gamtoje, užtekės ir Lietuvai, — bet ne dėl to, kad mes turėtume moralinę atsakomybę savo visuomeninėje veikloje imituoti gamtos procesus, kaip iš mūsų Donelaitis reikalauja imituoti lakštingalas, uoliai pildančias savo pareigas. Maironio gamta yra mus emociškai, mūsų privatybėje, jaudinanti, bet ji nebėra mums moraliai, visoje mūsų egzistencijoje, privaloma. Gamta Maironiui nebepriklauso autoritetinei sistemai, kurioje palieka tik (aukštesnėje plotmėje) Dievas ir (žemesnėje, bet iš dalies autonomiškoje savo jausmų plotmėje) žmogus.

Kai kuriais momentais Maironio vyriškasis *aš* — bet ne kolektyvinis *mes* — gamtos atžvilgiu yra maištingas sukilėlis. Už tą sukilimą jis anaiptol nepasmerkiamas, kaip būtų pasmerktas donelaitiškoje sąmoningumo struktūroje. Šiuo atžvilgiu, savotišku utopinės, ir nuo Dievo, ir nuo gamtos dėsnių nepriklausomos vizijos išsaugojimu (senovės didvyrių prikėlimas, susivienijimas su jūra) Maironis artimesnis liaudies kultūros stebuklingųjų pasakų klodams, kuriuos racionalizuojantis Donelaitis buvo pašalinęs. Bet kartu Maironis ir romantiškesnis ir sekuliaresnis už Donelaitį galvotojas. Nors ir galingų bažnytinių giesmių autorius, Maironis turi ne kuklią vietą ir lietuvių kultūros sekuliarizacijos istorijoje.

Kiek sustiprėjusi turėjo būti maištavimo dvasia, jeigu ji, kadaise egzistavusi *šalia* Donelaičio ir visiškai jo negundžiusi,

dabar tampa *vidiniu* poeto — ir dargi konservatyvaus poeto — sielos turiniu! Bet maištavimas tik svajonėje, žinant to, apie ką svajojama, neįmanomumą.

1945: praradimo ir išlikimo dialektika

Žengiam dar penkiasdešimčia metų arčiau į save, ir pasineriam į Alfonso Nykos-Niliūno „Pavasario simfoniją", parašytą II-jo Pasaulinio karo metu, bet dar gyvenant Lietuvoje. „Simfonijoje", atrodo, pasiekta kraštutinio individualizmo apoteozė, tiesioginė Donelaičio priešingybė: visai nebeegzistuoja *mes*, o *aš* minimas šešiolika kartų.

Pirmą sykį į „Pavasario simfonijos" tekstą *aš* ateina, ne aukštesnių jėgų įstumtas, kaip Donelaičio *aš*, ne svajonę ant Birutės kalno liūliuodamas, kaip Maironio *aš*, bet sąmone ir veiksmu susidurdamas su metafizine problema:

O aš, *užmiršęs viską šioje žemėje*, net savo vardą,
Pavasario laukais *išsinešu Tave širdy*.

Praradimas ir išlikimas yra lietuvių sąmoningumo istorijos 1940-1970 m. periodo centrinis rūpestis. Nyka atsako: Prarandami vardais pavadinami žemės daiktai, išlieka vidinis žmogaus širdies turinys. Aš veikia, *saugodamas širdyje*, ką verta išsaugoti. Tačiau aš nėra dulkėtas širdies antikvariato archyvistas, alergiškas viskam, išskyrus savo paties ligas; jis *nenumalšinamai veržiasi* į metafizines, nors jam pačiam tik skausmą tegalinčias atnešti, tolumas.

„Aš *bėgu*, bet kodėl į begalinę kančią?"
„Į saulę! Ji man motina. Ir aš *einu* tenai".

Kūniškasis *aš* „bėga" ir „eina" — bet į ten, kur jį traukia dvasinis ilgesys. Tačiau gal būdingiausia Nykos *aš* funkcija yra aktyvus dėmesio kreipimas į paslaptingą žmogų supančios aplinkos dinamiką, į daiktų gelmes, jų ezoteriškąją, vien žmogui skirtą (ar vien žmogaus juose pajuntamą) reikšmę:

Vidurnaktį aš nubundu, nes iš krantų ištvinsta akys . . .

O aš įsiklausydavau, kaip kraujas šaukia žmones . . .

. . . Kai aš sėdėjau ir klausiau priglaudęs veidą
Prie lango, nuo vaikystės man norėjusio parodyti kažką.

Bet vieną naktį (tu žinai, kaip dienos kambario tyloje merdi)
Aš atdariau senų namų duris . . .

Nes aš žinau: jis [kaimas] pasmerktas sunykti laukia grįžtančio manęs.

Todėl aš negaliu klausyt, kaip židiny liepsna iš skausmo ūžia . . .

Daiktai *iš krantų ištvinsta, šaukia, nori parodyti, kambario tyloje merdi, pasmerkti sunykti laukia,* ir *iš skausmo ūžia.* Daiktai jaučia, kaip graikų dramos choras, būties tragiką, ir šaukia žmogui, į juos įdėmiai įsiklausiusiam, neužmiršti tos, jo paties tragikos. Daiktai yra priminimai, kas yra žmogus; ir tik dėl to žmogus negali be *tikrų,* t.y. šitaip į jį kalbančių daiktų gyventi. Toksai yra medžiagos, „materialumo" svoris žmogaus egzistencijoje. Daiktai — t.y. gamta — jaučia ir šaukia, žmogus jų skausmą skaito ir supranta. Žmogus (panašiai kaip kinų civilizacijoje, arba ir lietuvių pagonybėje) — protingoji gamtos vaizduotė. Tačiau protingoji vaizduotė daug aukštesniame sąmoningumo lygyje, istorijos tėkmėje išsikovojusi sau autonomiškesnes teises. Ir gamta, kuri jam šaukia, šaukia todėl, kad jis ją yra apleidęs, visų praradimų skausmu, kuris yra žmogaus sąmoningumo šaltinis.

Todėl nueisiu, kur *aistringai šlama sužeistos* pavasario lietus,
kaip aš, neramios liepos . . .

Kur Maironis norėjo save identifikuoti su begaline, niekieno nepaliečiama jūros galia, ten Nyka savo neramumo bendrininku pasirenka sužeidžiamą, kaip ir jis, medį, t.y. savo santykiu su gamta ne paneigia, bet tik dar aiškiau

atpažįsta, savo paties ribas. Kur Maironiui patiko laisvai svajoti, ten Nykai rūpi blaiviai ir tiksliai suprasti.

Nykos *aš* savo silpnybę suvokia kaip savo mažumą, savęs neužtenkamumą, ir visatos ir savo paties emocijų akivaizdoje:

> O aš stovėjau lyg *mažytis taškas* prieš bedugnę erdvę . . .
> Nes aš dabar žinau, kad nepakilsiu *po sunkia jausmų našta palūžęs*. . .

Į savo silpnybę *aš* atsako ne — kaip Maironis — egotistišku nusiminimu ir pagalbos prašančia malda, bet žmogiško artimumo gilėjimo pajutimu:

> Aš su tavim pavasario dienų nuoboduly, juntu kasdien tamsesnį ryšį . . .

ir sugrįžimu į natūraliąsias duotybes, kurioms jis „iš prigimties" priklauso, kurių trapumas tik sustiprina žmogaus ištikimybę savo paties šaknims:

> Todėl šiandien aš noriu į tenai keliauti,
> Nes aš žinau: jis pasmerktas sunykti laukia grįžtančio manęs.

Žmogus visada nepakankamas santykyje su tuo, kas jam ką nors reiškia; ir tai, kas jam ką nors reiškia, yra visada nepakankama santykyje su juo pačiu. Niekas neišlaiko reikšmių naštos ilgiau negu jis pats išlieka. Niekas neišlieka ilgiau negu jis išlaiko savo reikšmių naštą. Antrasis šios tiesos sakinys net baisesnis už pirmąjį. Tačiau tai téra argumentas — vienintelis ir mažytis argumentas — juo giliau prisirišti prie savo reikšmių naštos, su ja sutapti, *būti surandamu* joje. Kalbame ne apie pasitraukimą iš pasaulio į kokią privačią kamaraitę, bet apie pasaulio išklausymą savyje, susikaupimą ties jo žmogui atsiveriančiais momentais, ištikimybę būti tam, kas be tavęs jau būtų nustojęs egzistuoti. O kas egzistuotų ir be tavęs — tegul sau egzistuoja. Argi verta jaudintis dėl to, kas egzistuotų ir be tavęs, ir be tavęs būtų, kas jis yra?

„Pavasario simfonijoje" *aš* septynis kartus yra savo paties impulsais *judantis kūnas* (aš nešu, einu, bėgu, atidarau, atsisėdu, nueisiu), penkis kartus *kruopštus stebėtojas,* kreipiąs dėmesį į visatos judėjimą aplink save (aš nubundu, sėdėjau, stovėjau, ką nors vis išgirsdamas; aš įsiklausau, klausiau priglaudęs veidą). Atkreiptina dėmesys, kad šie Nykos *aš* veiklą dominuojantys veiksmažodžiai yra be galo paprasti, vaiko patirty sutelpančių veiksmų vardai: Nykos *aš* svorio centre — pabudęs vaikas.

Retesnės, tad gal labiau periferiškos *aš* reiškimosi formos, minimos po du kartus, jau nevisai vaikiškos: aš *jaučiu* (juntu ryšį, noriu keliauti), aš *žinau* (Nykos žinojimas negatyvus, neišvengiamo griuvimo, pralaimėjimo, mirties žinojimas: pasmerktas sunykti, nepakilsiu palūžęs), ir aš *nepajėgiu* (daryti kokio nors fizinio veiksmo: nepakilsiu, negaliu klausyti). Jausmas — ne taip kaip ankstyvesnėje lietuvių poezijos tradicijoje — yra tapęs antraeile, fiziniam judesiui ir dvasiniam stebėjimo susikaupimui subordinuota, poetinio *aš* funkcija. Aš — *susikaupti pajėgianti gamtos dalis.*

Tiek šios sąmoningumo struktūros charakterį išryškina veiksmažodžių, kuriais nusakoma, ką *aš* veikia, analizė. Kai kuriuos šios struktūros bruožus paryškins žvilgsnis į daiktus, artimiausiai susietus su *aš* veikimu, t.y. tame pačiame sakiny su įvardžiu „aš" minimus daiktavardžius. Veikiančiam *aš* „Pavasario simfonijoje" egzistuoja keturios daiktų rūšys: daiktai, kurie prarandami; daiktai, tarp kurių esama; daiktai, per kuriuos praeinama pakeliui į kur nors kitur; ir daiktai, į kuriuos einama.

Visus daiktus sudėsčius į jiems priderančias kategorijas, gaunasi toks santykio su daiktų pasauliu vaizdas. Aš intymiausiai supančiame pasaulyje pranyksta apčiuopiamoji kasdienybės sistema — *viskas šioje žemėje:* daiktų visuma, tarp kurių mes paprastai gyvename. Aš egzistuoja tarp elementariųjų šios prarastos sistemos dalių: *akių, kraujo, lango, dienų, lietaus, liepsnos, erdvės, nuobodulio* ir *jausmų*

naštos. Tarp šių elementų atsidūręs, aš eina *taku* ir pro *duris,* kad, keliaudamas priekin, ateities linkme, pasiektų *tave, kančią* ir *saulę* ir tuo pačiu metu, keliaudamas atgal, praeities linkme, sugrįžtų į *kaimą, pasmerktą sunykti,* ir pas *neramias liepas.* (Visi šie fenomenai turi tiek žmogiškų savybių, jog kyla klausimas, ar negalėtų jie būti ir žmonės, ir daiktai: aišku, kad yra žmonių, pro kuriuos einama kaip pro duris, ir žmonių, pas kuriuos sugrįžtama kaip pas neramias liepas.)

Šis simultaniškas, neatskiriamas skverbimasis priekin (į „aukščiausius" žmogiško sąmoningumo tikslus, apie kuriuos iš anksto žinoma, kad jie suduš) ir sugrįžimas atgal (į „žemutines dimensijas": kaimą, vaikystę, liepas, apie kuriuos žinoma, kad jų jau nebėra) apskritai būdingas visai Nykos kūrybai ir duoda jai vieną iš dviejų pačių pagrindinių jos įtampų. (Antroji yra Vakarų civilizacijos istorinė įtampa — buvimas tarp nenugalimos pagundos į Viduramžių askezę ir Renesanso harmoningos laisvės iliuzijos.)

Jungtis tarp kelionės atgal ir veržimosi pirmyn yra *motinos* įvaizdis, kuris kreipia dėmesį į praeitį, į prigimtinius žmogaus šaltinius, bet kartu ir identifikuojamas su jo aukščiausios vizijos tikslu, jo nepasiekiamųjų iliuzijų kryptimi — su *saule,* kuri „man motina. Ir aš einu tenai". Toks motinos įvaizdžio dvikryptiškumas reiškia, kad visame kame, net ir savo vizionieriškais momentais, gyvenama žmogui artimos — bet, galutinėje išvadoje, kaip ir jis pats, išnyksiančios — gamtos rate. Tai galbūt yra raktas (arba vienas iš raktų) į Nyką kaip gamtos mistiką, giliau už bet kurį kitą lietuvį pajutusį amžinąjį mistiko kaip būties interogatoriaus uždavinį — ir suderinusį jį su XX-jo amžiaus skeptiško stebėtojo pašaukimu. Gamtos mistikas — blaivininkų brolijos narys.

Reiktų pridurti, kad daiktų pasaulis nėra bežmogė gamta. Tokio, kaip Nykos, santykio su žmogiškuoju „tavim" egzaltacijos („pamiršęs viską šioje žemėje", „su tavim . . .

juntu kasdien tamsesnį ryšį" — t.y. nors viskas griūtų, santykis su tavim palieka) — nerasime nei Donelaityje, nei Maironyje. Kaip tik *žmogus sau* giliausiai pergyvena *buvimą tau.*

Apskritai Nykos *aš* nebėra įrakintas nei į objektyvią realybę, nei į savo paties jausmų kalėjimą (kuris gali juk būti nemažiau įkalinantis kaip konvencijų kiautai, dogmų danga, ar net koncentracijų stovyklos) — nei į Donelaičio, nei į Maironio sąmoningumo struktūras. Nykos *aš* intensyviai veikia jo paties egzistencijoje susikristalizuojančių simbolių miške, kuris jo paties intelektualinės pastangos dėka yra įgijęs lygias teises su žmogui Dievo, gamtos ar jo spontaniškų emocijų duotuoju pasauliu. Donelaičiui viskas, kas turėjo vertę, buvo iškart ir gamtos duotybė, ir Dievo įsakymas. Maironiui esmiška buvo jo paties jausmas ir istorinio kolektyvo valia. Nykai lemiantį balsą turi individo sukurta kalba apie trapią blaiviai ir sąmoningai prieš nebūtį (ne tiek prieš mirtį, kiek prieš nebūtį savo paties gyvenime) kovojančio žmogaus reikšmę jam pačiam, kuri yra kartu ir jo dovana kitiems, jo dovanos reikalingiems. (Ir nėra prievarta tiems, kuriems jo nereikia).

Istorinis kolektyvas — ir pati istorija — Nykai išsiskaido į šitokią individų-individams, žmogui reikšmingos gamtos rate, kovą savyje. Kraštutinis individualistas — bet gamta jam kalba kaip pirmajam pagoniui, dar prieš jam suformuojant savo mitologines sistemas. Šia prasme Nyka ne tik dviem šimtais metų jaunesnis už Donelaitį, bet ir tūkstančiais metų už jį senesnis.

Jeigu Donelaičio atveju galima klausti, ar jis, pagaudamas esminius savo laikotarpio lietuvių sąmoningumo elementus, neperdeda jų integruotumo laipsnio (jo paties pavaizduotoji Slunkiaus opozicija liudija, kad ne visi to meto lietuviai šioje struktūroje tilpo); jei Maironį galima bent iš dalies identifkuoti su vienu tautinio atgimimo pirmojo laikotarpio sparnu (ir jame ieškoti lietuviškajam konservatizmui aplamai būdingų

bruožų); tai atsakyti, ką, šalia savo paties sąmoningumo, modeliuoja Nyka jau žymiai sunkiau. Jis neįtelpa į jokią religinę ar politinę kategoriją (žmogaus sąmoningumas šiandien labiau nepriklausomas nuo tų kategorijų negu jis buvo Donelaičio ir Maironio laikais), neišreiškia jokio apčiuopiamo kolektyvo sąmoningumo formos.

Nykos poezija atskleidžia ir nušviečia ne mūsų sąmoningumo struktūrą, bet mus įtikinančią egzistencijos supratimo galimybę, vieną *išsilaisvinimo iš privalomos prasmės į prasmę be prievartos* būdą. Joje įmontuotas vienas iš pačių giliausių pagrindinės lietuvių sąmoningumo istorijos 1940-1970 m. periodo problemos — praradimo ir išlikimo — sprendimo procesų. Ta prasme Nykos poeziją galėtume laikyti vienu iš keletos tarpusavyje rezonuojančių tą laikotarpį sąmoningai pergyvenusių lietuvių dvasinio lauko apibrėžimo variantų. Bet visų čia svarstytų tekstų reikia klausti: kas juose jų autorių asmeninė išraiška ar pasiekimas, ir kas apibendrinama, juos su kitais rišanti, dvasinė struktūra (Donelaičio atveju) ar dvasinio judėjimo forma (Nykos atveju).

Neišvengiamas Henriko Radausko prisiminimas

Šioje vietoje prisimename Henriką Radauską. Ankstyvesniajame jo *Eilėraščių* rinkinyje pavasaris pasirodė penkis kartus, tačiau tai buvo jau nebe gamtos reiškinys, o siurrealistinės civilizacijos iliuminacija gamtos reiškinių pagalba („Fioletinės kekės balandžių/ ties nušvitusiu marmuru kabo" — taip atbunda pats pirmasis *Eilėraščių* pavasaris). Šiuose kiek ankstyvesniuose išeivijos pavasariuose veikia ir *aš* („O aš imu tikėt, kad rudenio sulauksiu,/ Nes tam pavasary ramybės nerandu"; „Atsiminimai skrenda mėnesienoj/ Kaip angelai, ir aš nebegaliu/ Užmigt nuo liepos silueto sienoj/ Ir nuo žalių mėnulio spindulių"); ir *mes:* („Ir mes į pavasarį tirštą/ Nugrimzdom, į ūžiantį tvaną,/ Kur medžiai ir debesys tirpsta,/ Kur paukščiai ir vėjai gyvena/

. . . Ir dega žarijomis rožės,/ Ir putomis drimba alyvos"). *Aš* čia aktyvus santykyje su keistais gamtos reiškiniais (imu tikėt, nebegaliu užmigt), *mes* — juose nuskęsta. Bendruomenė praranda savo substancialumą, veiklos pajėgumą, susilieja su gamtos spektakliu.

Paskutiniame, pomirtiniame Radausko *Eilėraščių* rinkinyje, vėlesnės išeivijos fazės vaisiuje, minimi du pavasariai, ir iš jų jau visai išnykęs žmogiškasis veikėjas pirmame asmenyje. Gamtos reiškiniai vyksta ne tiek sąmoningo žmogaus akivaizdoje, kaip Nykai, kiek iš savo pačių džiaugsmo. Bet atsiranda tie keistai savyje — o ne mums — džiaugsmingi gamtos reiškiniai, tvirtina Radauskas prieš pat savo egzilio pabaigą, ne patys iš savęs, bet iš žmogaus — ir tai iš civilizuoto žmogaus — sukurto mito:

Raganos gyvena žemės viduriuos
(Kaip sako Simanas Magas, skelbęs,
Kad angelų kalinama kurtizanė Helena
Padėjusi jam sukurti pasaulį).

Raganos, gyvenančios žemės viduriuos,
Atsargiai ąžuolo šaknimis kyla,
Liejasi liemeniu, medžio šakom,
(Žievė nuo karščio pradeda svilti),
Iš medžio viršūnės nušoka žemėn,

Drauge nušoka linksmas chaosas,
Ir štai prasideda juokingas pavasaris,
Nepranašautas jokių pranašų . . .

Iš pat šaknų pakyla mitas,
Pavasario prasmė,
Ir lašas džiaugdamasis ritas,
Ir skleidžiasi giesmė.

Viskas, ką iki šiol tikėjo lietuviai, apversta aukštyn kojom: tik iš aukščiausio civilizacijos produkto — mito — kyla gamtos giesmė.

Iš to paties civilizacijos produkto („Iš flamandiško kilimo, blunkančio oro šilkinio,/ Ar iš pasakos, kur sakalai ir alchemikai miega") pačiame paskutiniame savo eilėraštyje, mitinio žvėries — vienaragio personaže „iššoka" galbūt ir pats Radauskas, ir į tą pačią *civilizacijos produkto nebūtyje* pastogę jis galų gale grįžta: „į niekad nebuvusį laiką,/ Kur kiti vienaragiai po liūdinčiu ąžuolu ganos").*(4)*

Tai, ką gamtos procesai jam reiškia, yra žmogaus sukurtas mitas, ir iš savo sukurto mito fragmentų ateina ir į juos, vien į juos, sugrįžta ir XX-jo amžiaus vidurio žmogus, lietuvių poetas, jau nebeturįs jokių, įprastine prasme, lietuviškų bruožų.

Kur buvo Donelaičio *mes* — moralios gamtos kai kur šiek tiek atsipalaiduojančios gyslos, dabar yra atsiradęs Radausko *nebe-aš:* auksakalio amatas ir ištirpimas panoptikumo gaisre. Aš — *sakinys, kuriuo civilizacija kalba su savo pačios sąmoningumu.*

Bet kaip uždega nublukusią kalbą tas mito atspindys, žinąs, kad jam jokių iliuzijų nebereikia! Kokiomis stipriomis, lelijų linijoms prilygstančiomis formomis tirpsta civilizacija, žinanti, kad ji teturi savo pačios sąmoningumą!

Į šiandieninį momentą?

Ar sąmoningumo struktūrų transformacijos — o gal kai kur tik jų erozijos — tebesitęsia ir toliau? Ar neišreiškia Janina Degutytė, tik devyniais metais už Nyką jaunesnė, bet tai ką cituosiu, rašiusi bent dvidešimčia metų vėliau, ir

4 Nebūtis Radauskui absoliuti, už žmogaus egzistuojanti. Nykai — nebuvimas savo paties gyvenime. Iš nebūties Radausko *aš* ateina ir į ją kaip į savo natūralius ne-namus ramiai („linksmai, karališkai") sugrįžta: gimime ir mirtyje nėra specifiškai žmogiškos problematikos, kuri atsiranda tik žmogui įsižiūrėjus — ne į save — į savo civilizacijos veidą.

sovietinėje Lietuvoje, visai kitokį *aš* pergyvenimą? Keturiuose eilėraščiuose apie pavasarį Degutytė tik vieną kartą pamini *aš* (*mes* pasilieka išnykęs). Tasai vos pasirodąs *aš* pats sau tuštuma („Aš viską pamiršau") — visai skirtingai nuo Maironio substancialaus ir išliekančiomis emocijomis pripildyto *aš*, bet šiuo atžvilgiu panašiai į Nyką. Ši vidinė savo tęstinumo praradimo, ištuštėjimo sąmonė tačiau geidžia būti pripildyta ne savo pačios egzistenciniais veiksmais, kaip Nykos *aš*, bet už savęs esančių, ir ne perdaug pasišovusių kalbėti, sureliatyvėjusių ir žmogaus atžvilgiu suneutralėjusių, gamtinių energijų turiniais: („Įplūsk, įsiūbuok į mane,/ Visais savo potvyniais,/ Visom požeminėm upėm"; „Trykšta šaltiniai/ (palaiminti šviesai ir drąsai) —/ iš juodo sapno atėję"; „Pavasario žaibas, nelauktai/ nušvietęs dangų ir žemę/ . . . kai paklūsta siela tolydžio stiprėjančiam/ šauksmui — gal vėjui, gal vargui, gal paukščiui . . .").

Aš atrodo praradęs aktyviąsias savybes, savo paties energiją, ištuštėjęs, aptirpęs ir, užuot grūmęsis su savo pasaulio ribomis, paslaptimis ir siaubu — arba sugrįžęs (nors sugrįžti ir neįmanoma) į Donelaičio šventąją gamtą ar Maironio jausmą ir discipliną — vien virpa ilgesy būti to pasaulio natūraliųjų jėgų ir jų grožio momentų persunktas ir atgaivintas. Aš — *prarastų prisiminimų sausra ir ilgesių indas.*

Ar Degutytė išreiškia moteriškąjį *aš* pergyvenimo variantą, išsilaisvinus iš Maironio „karalienės gražios" prievolių (ir jei taip, ar tai vienintelis moteriškas variantas), ar ji kalba už vėlesnę lietuvių sąmoningumo istorijos fazę, pažįstamą ir išeivijoje?

Su kuo šiandien mažiausiai girgždėdamos susilieja mūsų vidinės fotografijos? Kas yra ištirpęs mūsų gyvenimo druskoje, mūsų nustebimų akimirkose?

MIESTAS BE VARDO

CZESŁAW MIŁOSZ

I.

Kas pašlovins miestą be vardo,
kai vieni mirę, kiti auksą skalauja
arba prekiauja ginklais tolimuos kraštuos?

Koks ragas beržo tošies vystykluos
sutrimituos Paneriuose nebesančiųjų atminimui,
Klajūnų, Pėdsekių, išardytosios ložės brolių?

Tą pavasarį dykumoje už stovyklavietės stiebo,
o buvo tylu gelsvuos ir rausvuos kalnuos iki pat uolų
/ sienos..
išgirdau iš pilko krūmokšnio laukinių bičių dūzgimą.

Pasroviui plaukė aidas ir sielių rąstai.
Kepure su stogeliu vyras ir skepetuota moteriškė
užgulę stūmė keturiom rankom didelį vairo irklą.

Bibliotekoj, po bokštu su nutapytais Zodiako ženklais,
Kontrimas ėmė žiupsnį iš tabokinės ir šypsojos,
kad, nepaisant Metternicho, dar ne viskas prarasta.

O Lydos vieškelio viduriu vingiuojančiom pravėžom
dardėjo žydų vežimai, ir tetervinas burbuliavo,
atsistojęs ant šalmo Didžiosios Armijos kirasiro.

2.

Mirties Slėnyje mąsčiau apie būdus plaukams susegti.
Apie studentų baliuje prožektorius sukiojusią ranką
mieste, iš kurio joks balsas jau nebepasiekia.
Mineralai trimitais teismo neskelbė.
Byrėjo šiugždėdami lavos grūdeliai.

Mirties Slėnyje sauso ežero dugne blizga druska.
Ginkis, ginkis, tuksėdamas sako kraujas.
Nėra jokios išminties bevaisėj, nuogoj uoloj.

Mirties Slėnyje nėra padangėj erelio nei vanago.
Išsipildė čigonės burtai.
Po skersgatvio arkom paskaičiau anuomet poemą
/ Minties valanda",
apie kažką, kurs čia pat pašonėje buvo gyvenęs.

Ilgai žiūrėjau į veidrodėlį, ten vienas per tris šimtus mylių
ėjo žmogus: indėnas, prieš kalną varęsis dviratį.

3.

Su fleitomis, su fakelais
ir su būgnų bum bum,
o, tai tasai priešaky, kuris mirė prie Bosforo.
Savo panelę čia vedasi už parankės,
ir kregždutės virš jų skrajoja.

Irklus nešasi arba lazdas, apipintas lapais,
ir nuo Žaliųjų Ežerų puokštes gėlių.
Pilies gatve vis artėja —
ir jau nieko nėra, tai tik debesis, pakibęs
ties Polonistų Ratelio
Originaliosios Kūrybos Sekcija.

4.

O jau knygų tai ištisą biblioteką pirašėme.
O šalių tai mes apkeliavom devynias galybes.
O kovų tai daug, mes daugel kovų prakišome.
Net jau nebėr nei mūsų, anei Marilės.

5.

Atjautimą ir supratimą
aukštinam ir branginam,
o kas iš to?

Kūno tuštybė, šlovinimai,
bučiniai ir valiavimai,
kam visa to?

Medikai ir juristėliai,
karininkučiai dailieji
juodoj duobėj.

Blakstienos, žiedai ir kailiai,
po mišių linksėjimai saulėj.
Pogulis vėl.

Labanaktis jums, krūtų poros,
sapnus amžinuosius sapnuokit
be voro.

6.

Leidžiasi saulė viršum Uolaus Lietuvio ložės,
Dar įpūsdama liepsneles iš gamtos tapytuos portretuos.
Ten pušį globia Neris, Žeimena juodą medų neša,
Miega su uogom Merkys šalia Žagarinės.
O jau liokajai su Tebų žvakidėm įėjo
Ir užtraukė užuolaidą ant užuolaidos.
Nusimaudamas pirštines, tariausi atėjęs pirmas,
Kai pamačiau, kad nukreiptos į mane visų akys.

7.

Kai širdgėlos atsižadėjau
Ir pagyrų, kurių norėjau,
Už tai, kuo būti netesėjau.

Virš kraštų, įlankų, kalnų
Nešamas grifų, slibinų,
Nejučiomis ar lėmimu.

Bet savimi būt man rūpėjo,
Prieš veidrodžius verkiau ir gėriau,
Taip savo menkystę patyriau.

Iš nagų, iš gleivinės plėvės,
Iš žarnų, iš plaučių, iš blužnies,
Kieno suręstas namas stovės?

Pats sau, o vienas minioje
Draugo neturiu savyje.
Laikas pusiau skelia mane.

Jūs, paminklai, sniego apkloti,
Tebus priimta mano duoklė,
Aš per ilgai buvau klajoklis.

8.

Nebūtai degančiai aštriai sprangiai sūriai.
Tai šitaip švenčiama Nekonsistencija.
Kur bebūtų, po tirštais debesimis,
plokštikalny, įlankoj, sausame arroyo.
Nesustingsta, nevirsta kietu akmeniu.
Netgi Suma išsisklaido dūmais po šiaudus.
Ir atskrenda angelų chorai, granato sėklomis nužarstyti,
ne mums kas valandėlę iš lėto grodami dūdom.

9.

Visuotinė yra šviesa, bet ji nuolat keičiasi.
Nes aš myliu ir šviesą — gal vien tiktai šviesą.
Tačiau, kas per skaidru ir per aukšta, tai ne man.
Tad, kai debesys rausvėja, mąstau apie žemą šviesą,
kaip šalyse beržo ir pušies, aprengtos trapiom metūgėm,
vėlyvą rudenį po šerkšnu, kai miškeliuose baigia pūti
jau paskutinės rudmėsės ir aidžiai gena skalikai,
o kuosos sukasi ratais virš Bazilionų bažnyčios bokšto.

10.

Nepavaizduota, neišsakyta.
Betgi kaip?
Tasai gyvenimo trumpumas,
tie metai, kaskart skubesni,
neprisiminimas, tą ar aną rudenį tai buvo.
Dvariškės flaneliniais sijonais,
kvatojimas ties turėklais, pakrypusios kasos,
o viršuj sėdimasis ant naktinių puodų,
kai po verandos stulpais suskamba rogės
ir įžengia ūsuočiai vilkiniais kailiniais.
Moteriškumo, susivėlusių plaukų,
kojų skėtriojimo žmoniškumas,
vaikiškų snarglių, kupančio pieno,
tvaiko, dideliais luitais sušalusių krūvų.
Ir toks amžius,
silkių kvapuos pradėjimas nakties vidury
vieton to, kad vyktų šachmatų žaidimas,
arba gal intelektualus baletas.
Ir tvorų statiniai,
ir avys ėringos,
ir kiaulės ėdrios, ir neėdrios,
užkalbėjimais gydomos karvės.

11.

Ne paskutinis teismas, o paupio mugė.
Švilpynės, gaidukai, širdelės su glajum.
Na, ir braidžiojom po tirpstantį sniegą,
Smurgainiškių riestainių pirkomės.

Burtininkas šaukė: „laimės traukimas, gyvenimo
/planetos".
Ir stiklainyje plaukė į viršų karmino velniukas,
O kitas lauke šalimais ungzdamas stipo
Ties istorijom apie karalių Otoną ir apie Meluziną.

12.

Kodėl tasai miestas, beginklis ir tyras, jau vien tiktai man save patiki, lyg užmirštos genties vestuvinį antkaklį?

Lyg tuos grūdus, melsvus ir rudus, suvarstytus Tuzigoote, varinėje dykvietėje prieš septynetą amžių.

Kur ant akmens sutrinta ochra ligi šiol tebelaukia kaktos ir skruosto, tiktai seniai ten jų nebėra.

Kuogi užsitarnavau, kokia negerove savy, kokiu atjautimu, šią auką?

Stovi jis prieš mane visas, netrūksta nei vieno dūmo virš kamino, nei vieno aido, kai peržengiu skiriančias mus upes.

Gal tai Anna ir Dorcia Družyno išsišaukė mane iš tryssšimtosios mylios Arizonoj, nes be manęs jau niekas nežino, kad jos kadaise gyveno?

Ir stipena dabar šalia Pakrantės gatve dvi tarškaliukės, bajoraitės iš Žemaitijos, dėl manęs išpinančios naktim žilą senmergių kuodą?

Čia nėra kas anksčiau, kas vėliau, visi metų laikai ir dienos dalys vyksta vienu metu.

Apyaušry ilgom eilėm rieda šūdvežiai, ir miesto tarnautojai prie užtvarų iš jų surenka mokesčius į šikšninius kapšus.

Šniokšdami ratais, „Kurjeris" ir „Spartusis" plaukia su srove į Verkius, o irklininkas, nublokštas prie Anglijos, įsirėžęs lekia savo skifu.

Pas Petrą ir Povilą angelai, nuleisdami storus vokus, šypsosi iš vienuolės, turinčios nekuklių minčių.

Barzdota ir perukuota ponia Sora Klok, sėdėdama prie kasos, dalina pamokymus savo dvylikai pardavėjų.

O Vokiečių gatvė visa su kaupu apsikrauna melsvų medžiagų juostom, ruošdamasi Jeruzalės mirčiai ir užėmimui.

Katedros požemiuos beldžias juodi kunigaikščių šaltiniai po jaunuolio Kazimiero antkapiu ir po smilkstančiom ąžuolo pliauskom.

Su maldaknyge ir tarnaitės krepšiu gedinti Barbora grįžta Bokšto gatvėn į Romerių namus iš lietuviškųjų švento Mikalojaus mišių.

O, kaip spindi! Tai ant kalno Trijų Kryžių, ant Bekešo kalno sniegas, kurio neištirpins trumpalaikių žmonių kvėpavimas.

Tad su kokia didžia žinia pasuku Arsenalo gatvėn ir dar vieną kartą praveriu akis į bergždžią pasaulio pabaigą?

Per šilku šlamančius kambarius, per vieną, kitą, dešimtą, nesustodamas bėgau, nes tikėjau į paskutines duris.

Tačiau lūpų išlenkimas, ir obuolys, ir gėlė, prisegta prie suknelės, buvo viskas, ką buvo lemta pažinti ir pasiimti.

Nei gera, nei pikta, nei graži, nei siaubinga, gyvavo žemė, nekalta, geismui ir skausmui.

Perniek toji dovana, jei po tolimųjų nakvynių liepsnom ne mažiau joje buvo kartėlio, o tik daugiau.

Jei negaliu taip išsemti savo ir jų gyvenimo, kad anuometinis verksmas pavirstų darna.

Kaip Kilmingasis Jonas Demborogas Strašūno antikvarijate, amžinai ten esu padėtas tarp artimo vardo ir vardo.

Mąžta Pilies bokštas viršum lapų kauburio, ir dar vos tik girdima, gal tai Mocarto Requiem, muzika.

Nejudamoj šviesoj krusteliu lūpomis, gal net džiaugdamasis, kad nesusidėsto reikalautas žodis.

Vertė Jurgis Blekaitis

VERTĖJO PASTABOS

Kai susiduri su pagaunančiu poezijos kūriniu, nevisada lengva pasakyti, kuo jis sužavi. Nes jis nėra būtinai „gražus", „kalbąs į širdį", arba kaip kitaip jausmingas bei veikiąs į mūsų emocijas. Jis gali netgi turėti gerą dozę prozaizmų, netgi grubumo, arba bent sausokų, faktiškų pareiškimų, nesirišančių su tradicine nuomone, kas yra poetiška. O vis dėlto yra jame kažkas, kas keistai patraukia, verčia toliau skaityti, gilintis, perskaityti iš naujo, ir pagaliau taip tvirtai įeina į mus, apsigyvena sąmonėje, kaip koks įnamis, ir jau nebepalieka. Jis tampa mūsų patirties reikšminga dalimi. Taip yra su T.S. Elioto poezija. Ir toks yra Česlovo Milošo „Miestas be vardo" (Miasto bez imienia).

Tai ilgelesnis, dvylikos nevienodų skyrių eilėraštis, paskelbtas Paryžiuje 1969-ais metais to pat vardo rinkiny, išleistam lenkų Literatūros Instituto leidyklos. Galėtume sakyti, jog tai nedidelė poema, kuri savo taupiuose rėmuose sunkiai sutalpina didelio užmojo turinį. Herojus yra poeto jaunystės Vilnius, kuris tarsi įpareigoja autorių jį prikelti, tokį grafiškai tikslų, koks jis įsirėžė Milošo atmintin, ir drauge neatjungiamą nuo istorijos, nepasitraukiančios nė per žingsnį nuo poeto išgyvenamos dabarties. Kaip tos dvi senmergėlės, šlėktelės iš Žemaitijos, kurias jis pašauktas pavadinti ir taip prikelti, nes be jo jau niekas nežinąs, kad jų kadaise gyventa. Tokių, kaip jos, autoriaus atminties ar vaizduotės spriktu prikeliamų fantomų poemoje knibžda. Jis žiūri iš Amerikos Vakarų dykumos ir mato daugybę Vilniaus bruožų ir asmenų, iš nesenos, autoriaus išgyventos ten praeities, ir iš šaunios Vilniaus universiteto filomatų epochos prieš pusantro šimto metų.

Viskas, ir paties poeto bendralaikiai Vilniuje ar vaikystės meto Lietuvos vidurio dvaro fragmentai, ar devynioliktojo amžiaus pradžios lietuviškoji masonų ložė, ar sumuštos Napoleono armijos pakeliuos išmėčioti šalmai, — viskas gyvena vienkart ir vienodai ryškiai. Ko nepasiekia asmeninė atmintis, prikelia žinojimas ir vaizduotė. Gyva prieš poeto akis ne tik ponia Sora Klok, krautuvininkė, ar Roemerių tarnaitė Barbora, grįžtanti iš lietuviškųjų švento Mikalojaus mišių, bet ir Vilniaus bibliotekininkas Kazimieras Kontrimas, po universiteto Zodiako ženklais besišypsąs,

kad dar ne viskas žuvo, nors gudraus Metternicho vairuojamas Vienos kongresas ir padalino Lenkijos ir Lietuvos valstybę tarp trijų šalių. Juk patriotų pastangomis brėsta sukilimas!

O visų tolimų ir artimų fantomų tarpe, kurie pasirodo akimirkai ir išnyksta, vienas didžiulis šešėlis, kuris vėl ir vėl šmėkščioja šiame Milošo kūriny, yra kitas didelis lenkų poetas, jo dvasios giminaitis ir tremtinio likimo draugas, kurio kūrybą taip pat persmelkia Lietuvos vaizdai, — Adomas Mickevičius. Viename iš savo kelių planų „Miestas be vardo" yra lyg nebylus pašnekesys tarp įtakingiausiojo lenkų romantizmo kūrėjų, nenutrūkstamai vykstąs to romantizmo lopšy Vilniuje, ir jo palikuonio, mūsų šimtmetyje veikiančio savo krašto dabartį, kurio žodžius neatsitiktinai Solidarumas įrašė Gdansko paminkle. Šis abiejų poetų pokalbis, šis ryšys toks gyvas, kad kartais atrodo, jog jų asmenybės susikeičia vietomis, ir Milošas prabyla pirmuoju asmeniu Mickevičiaus vardu. Taip, rodos, yra šeštajame poemos skyriuje — ir gal net baigiamajame, dvyliktame. Kas kalba: „Per šilku šlamančius kambarius bėgau nesustodamas. . ." Milošas? Ar Mickevičius, atsisveikinąs savo didžiąją meilę Marilę? Ar intymus prisiminimas riša abu?

Atsakyti, žinoma, neįmanoma, ir net klausti iš tiesų nekuklu. Visas Milošo tekstas pilnas užuominų, aliuzijų tiek asmeninių, tiek istorinių bei literatūrinių, ir tiktai į kai kurias iš jų yra raktas. Kai kurias paaiškino pats Česlovas Milošas, atsakydamas į prašymą leisti vertimą paskelbti. O kitos užuominos turi ir likti užuominomis: intriguojančiomis juo labiau, nes lieka neatskleistos. Tai dalis Milošo stiliaus.

Keli žodžiai apie vertimą ir jo problemas. Stengtasi juo ištikimiau laikytis teksto — neautorizuojant, nekomentuojant, nešvelninant, negražinant, nespėliojant, „kas iš tikrųjų norėta autoriaus pasakyti", ir todėl nieko nuo savęs nepridedant bei nekeičiant. Toks priėjimas labiau suvaržo, negu laisvas perkūrimas, ir todėl neišvengiamai kiek sustingdo tekstą, ypač kai papildomus varžtus įneša rimai, kuriuos Milošas naudoja keliuose skyriuse. Bet ir ten stengtasi suminimalinti nukrypimą. Kitą problemą sudaro lenkams tradicinis silabinis eiliavimas, kai mūsų poezijoje visiškai įsigaliojo toninis. Teko ieškoti vidurio kelio, bandant išlaikyti laisvą lenkiško sakinio plaukimą su metro užuomina, o labiausiai žiūrint, kad originalo nuotaika, jo „kvėpavimas" nenukentėtų. O toji

nuotaika Milošo kūriny dažnai daro staigų šuolį, kaip ir jo mintis, be jokių paruošiamųjų „lieptelių" peršokanti laiko ir vietos tarpus. Būtų galima paradoksiškai tvirtinti, jog klasikos „laiko ir vietos vienumas" čia turi modernų variantą: kada visi laikai ir visos vietos tampa tobula vienuma — poeto sąmonėje.

Dabar keletas paraštės pastabų prie „Miesto be vardo" skyrių:

1. Česlovas Milošas paaiškina: „Pirmame skyriuje yra užuomina į Akademinį Klajūnų Klubą, prie kurio aš priklausiau 1930tiniais metais, taip pat į mano kolegos Aleksandro Rymkiewicz „Žagary" grupėje poemą „Pėdsekys". Kontrym, kuris pasirodo šiame skyriuje, buvo Universiteto bibliotekininkas (vyriausias bibliotekininkas?), buvęs karys 1974-jų metų Tado Kosciuškos vadovaujamame sukilime ir vienas veikliausių miesto masonų. Jis pasitarnavo, kaip ryšininkas tarp filomatų ir masonų ložių".

Verta dar pažymėti, kad Universiteto bibliotekininko padėjėjas ir adjunktas Kazimieras Kontrimas 1822 m. įteikė kuratoriui, kunigaikščiui Adomui Čartoriskiui oficialų raštą, pagrįstą tiek filologiniu, tiek ir praktiniu pagrindu, siūlantį įkurti lietuvių kalbos katedrą. Nors Kontrimo siūlymui pritarė universiteto profesorių komisija ir buvo priimtas tuo reikalu fakulteto nutarimas, projektas liko neįgyvendintas. O 1832 m. caro Nikalojaus I įsakymu po nepavykusio 1930/31 m. sukilimo universitetas buvo uždarytas. Beje, jau dešimčia metų anksčiau buvo uždarytos Vilniaus masonų ložės, tarp jų ir Uoliojo Lietuvio ložė.

Primintina, kad šiame skyriuje minimas Metternichas, austrų didikas, buvo vienas žymiausių ir įtakingiausių epochos diplomatų. Po Napoleono Didžiosios Armijos pralaimėjimų Rusijoj ir po to prie Leipzigo, Metternichas buvo pagrindinis architektas Vienos kongrese 1815 m. sudarytos vadinamos „šventosios sąjungos" tarp Austrijos, Prūsijos ir Rusijos. Sąjunga pasidalino Europą „įtakos sferomis" ir įvykdė kitą Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalinimą. O grįžtant prie eilėraščio, kuriame Kontrimas šypsosi, tikėdamas, jog ne viskas dar prarasta, tai dėl to, kad jis dar negali žinoti artėjančio sukilimo visiškos nesekmės.

2. Mįslingi mineralai, neskelbę trimitais teismo, gal susišaukia su paskutinio 12-to skyriaus pradžia, kur minima Amerikos Vakarų dykumoj gyvenusi pamiršta gentis, kurios nė vardo neliko, tik septynis šimtus metų išsilaikę menki jos civilizacijos likučiai. Jos

likimas poetui ten pesimistiškai siejas su „miestu be vardo", jam negrįžtamai išnykusiu.

Studentų balius, kurį prisimena poetas, galėjo vykti Studentų namuose Vilniaus Tauro gatvėj, kur kiek vėliau po Milošo gyveno ir savaitgaliais šokius rengdavo kiti studentai, daugiausia suvažiavę iš nepriklausomos Lietuvos.

Gatvelė po arkomis galėtų būti Literatų skersgatvis, o „kažkas pašonėj gyvenęs" — didysis poetas Adomas Mickevičius. Kalbėdamas apie savąjį Vilnių, Milošas nuolat grįžta prie savo pirmtako, niekad nepavadindamas vardu, bet užsimindams čia vieną, čia kitą su juo susietą momentą. Gimęs Naugarduke arba netoliese Zaosėj 1798 metų Kūčių dieną (iš čia Adomo vardas) Mickevičius, kaip ir Milošas, mokėsi Vilniaus universitete. Čia su penkiais bičiuliais jis įsteigė patriotišką Mokslo mylėtojų — Filomatų draugiją, kurios nariai buvo pasinešę siekti ne vien pažinimo, ne vien dorovinio savo asmenybės ugdymo, bet ir laisvės pavergtai savo tėvynei. Kilęs iš istorinės Lietuvos bajorų Rimvydų šeimos, savo kūryboje Mickevičius apdainavo romantišką Lietuvos senovę, o savo šedevrą, sukurtą jau vėliau išeivijoje, „Poną Tadą", jis pradėjo dedikaciniais žodžiais — „Lietuva, mano tėvyne, esi kaip sveikata: tik tas įvertins, kurs Tave prarado". . . Šie žodžiai tačiau buvo tarti lenkų kalba, kas poetui buvo joks prieštaravimas, nes kelių šimtmečių bendros istorijos tėkmėje skirtumas tarp Lenkijos ir Lietuvos jam tereiškė valstybės sritį. Be to, kultūrinė, išpuoselėta, jau turinti savo literatūrines tradicijas kalba buvo lenkų, o apie lietuvių kalbos iškėlimą jis nė nesvajojo (nors tai jis sukūrė lietuvaitėms gražius vardus — Gražiną ir Živilę). Mickevičiui brangi Lietuva buvo visa praeity, apgaubta švytinčia aureole senovės karžygių ir vaidilų šalis. Dėl didžiulio jo kūrinių poveikio lenkų kultūrai toji romantiškoji Lietuvos aureolė tebešvyti lenkams iki mūsų dienų. Ir Milošas, kitos sulenkėjusios Lietuvos bajorų šeimos palikuonis, neseniai viename pokalbyje taip pareiškė: „Lenkijoj yra mitas, ištisa mitologija apie Lietuvą, kaip šalį, iš kurios kyla poetai, ir galbūt kaip kraštą, kuriame dar tebegyvena pagoniškieji dievai, teikią įkvėpimo poetams. Kad būtum Lenkijoj laikomas reikšmingu poetu, turi būti kilęs iš Lietuvos. Kitaip nesi reikšmingas. Adomas Mickevičius buvo kilęs iš Lietuvos. Visas Vilniaus universitetas yra ten, Lenkijoj, legenda. Lenkų kultūra neįsivaizduojama be mito apie Vilnių, nes

tai ten apie 1820-tuosius metus gimė lenkų literatūros romantizmo sąjūdis". Taip dar ir šiandien paremdamas šį Lietuvos mitą, Milošas pažymi, jog Lietuva reikšminga tiek jo poezijoj, tiek prozoj. (Citatos pokalbis paskelbtas anglų kalba *Association for the Advancement of Baltic Studies Newsletter*, Vol. VI, No. 1(21), 1982 m. balandžio mėnesį.)

3. Visas skyrius — grakšti, nostalgiška vizija: iš vienos savo iškylų į Vilniaus apylinkes, kur jie diskutuodavo, deklamuodavo, o atsisveikindami susiimdavo už rankų ir sudainuodavo Adomo Mickevičiaus „Odę jaunystei", grįžta Pilies gatve nuo Neries filomatų būrelis. Priešaky jų Mickevičius, jis laimingas, su juo Marilė. Bet tai tik lengvas vaizduotės žaismas. Realybė — griozdiškai pretenzinga iškaba ir debesis. O anų laikų realybė: pasinaudojus menku pretekstu, caro valdžia susemia filomatus ir jų poveiky sukurtos Dorovės mylėtojų-filaretų draugijos narius, viso virš šimto jaunų žmonių. Tarp jų ir poetas, kuris pastaruoju metu mokytojavo Kaune. Teismas tačiau, palyginus su tuo, kaip dabartinė Rusija engia savo disidentus, yra stačiai tėviškas: tik keli gauna kalėjimo, bet ne daugiau nei trejetą metų, daugumas išteisinti. Mickevičiui užskaityti pusė metų, praleistų Bazilionų vienuolyne, paverstame kalėjimu, ir jis pasmerkiamas ištrėmimui. Ne į speiguotą Sibirą tačiau: Mickevičius mielai priimamas Maskvos ir Peterburgo elito salionuose, kur jis žavi klausytojus savo poetinėmis improvizacijomis. Jis lankosi Kryme, iš kurio gimsta jo nepaprasti Krymo sonetai. Po kelių metų jam leista išvykti svetur. Jis gyvena Paryžiuj, Šveicarijoj, redaguoja laikraštį, bando organizuoti gausius savo tautiečius, pasitraukusius po nevykusio sukilimo. Jis skatina remti laisvės kovą, kur ji beprasiveržtų. Organizuoja lenkų legijonus kautis prieš austrus už Italijos laisvę. Vyksta į Konstantinopolį, dabar — Stambulą, prisidėti prie graikų laisvės kovos, ir čia 1855 m. užbaigia savo lenkų tautai be galo reikšmingą, asmeniškai tačiau liūdną gyvenimą. „Tas, kuris mirė prie Bosforo", pusę amžiaus praleidžia išeivijoje. Milošas Solidarumo pergalės laikais buvo triumfališkai grįžęs Lenkijon, kur laimingas patyrė, kaip svarbi tautiečiams jo kūryba. Mickevičius tebuvo grįžęs sukilimo metu iki Krokuvos. Sąmoningai ar ne, prisidėti prie sukilimo jis pavėlavo.

4. Prie šio ironiško skyrelio, kuris lygiai galėtų liesti ir Mickevičiaus emigracinę veiklą, kaip ir kitų anoje išeivijoje, Milošas

laiške paaiškina: „Marilė, žinoma, yra Mickevičiaus meilė, Marilė Vereščiakaitė (Wereszczaka), kuri tų laikų konvencijų dėlei ištekėjo už grafo, už Puttkamerio."

5. Tęsiant Milošo laiško paaiškinimus: „Sudėtingiausios aliuzijos yra penktame skyriuje. Jos yra stilistinės, atliepiančios XVIII-ojo šimtmečio lenkiškąją madrigalų poeziją". Čia poetas, kaip pavyzdį, skliaustuose lenkiškai pažymi: („piersi parzyste"). Tikslus vertimas būtų: „porinės krūtys". Bet mes neturėjom savo manieringos aštuonioliktojo amžiaus poezijos. Mūsų Donelaitis yra kaimiškai stačiokiškas. Ir mūsų kaimiškai kultūrai pažodinis vertimas skambėtų juokingai. Tenka supasuoti. . .

6. Milošo pastaba: „Žegaryno (Žagarinė) yra kaimas prie Rūdninkų girios (į pietus nuo Vilniaus)".

Vaizduotės akimis Milošas mato praėjusio amžiaus pradžios lietuviškąją Uolaus Lietuvio masonų ložę, stebi nusileidžiančios saulės žaidimą paveiksluose — ir akimirkai tampa įėjusiu svarbiu asmeniu, nes į jį nukreiptos visų akys. Kas, jeigu ne įžymusis poetas Adomas Mickevičius?

7. ir 8. Du ezoteriški skyriai. Juose nėra istorinių ar literatūrinių aliuzijų, kurias būtų galima komentuoti. Septintame problemą sudaro rimuoti trieiliai, be griežto metro, tačiau kiekviename iš jų griežtai išlaikytas skiemenų skaičius, kaip reikalauja silabinis eiliavimas. Ypač aštuntajame skyriuje poetas nepaduoda mums, skaitytojams, rankos ir nenuveda į aiškią kaip diena, prasmę. Žinom tik, kad jis kalba apie savo kūrybą.

9. Šioje subtilioje šiaurinio rudens miniatiūroje pastebėtina, jog paskutinė eilutė iš aidinčių pamiškių staiga grąžina mus į Vilnių. Berods, čia kitas aidas: prisiminkime, jog Bazilionų vienuolyne pusę metų buvo kalinamas Adomas Mickevičius. Savo „Vėlinių" („Dziady") trečioje dalyje jis vėliau dramatiškai pavaizdavo rusų susidorojimą su jaunais lenkų ir lietuvių patriotais.

10. Kažkur provincijos dvare tolimos vaikystės paprasti, proziški, kartais nesusieti ir kartais kiek mįslingi vaizdai, kurių eiga kaprizinga, kaip sapnas, bet kuriuos jungia rami prisiminimų šviesa.

11. Kiekvienas vilnietis tuoj pažins Kaziuko mugę, kovo pradžios po kojom tirpstantį sniegą. O Česlovas Milošas, prašokęs keturis skyrius tylomis, šitam laiške vėl pateikia paaiškinimą:

„Istorijos apie karalių Otoną ir apie Meluziną siekia toli praeitin, kada Krokuvoj buvo atspausdinti pirmieji leidiniai vietos žmonių kalba, t.y. lenkiškai. Tos istorijos būdavo nuolat perspausdinamos ir pardavinėjamos mugėse, panašiose, kaip Vilniaus švento Kazimiero dieną".

12. Keliais atvejais Milošas išreiškia mintį, kad kai kurios temos nėra jo pasirenkamos, tai jos renkasi autorių. Taip poetas kitur kalba apie mirusius, kurie reikalauja rašyti apie jų gyvenimą, — tarsi vedžioja poeto plunksną. Taip jis kalba ir apie miestą, kuris patiki save „jau tik jam vienam" (kitų jo meto kolegų nebėra), kad išreikštų jo visą pilnybę ir esmę. Taip suteiktų jam vardą. Bet poetui tai sunki našta — ne vien aukštas pasitikėjimas. Tai pilna kartėlio dovana. Kaip jau buvo užsiminęs 10-to skyrelio pradžioje — „Nepavaizduota, neišsakyta", taip dabar baigdamas jis prisipažįsta negalįs skaudžios patirties paversti harmonija. Miestas lieka be vardo. Lieka eilė tikslių, sausų škicų portretai, dalykiškų, grubokų, ironiškų, patetiškų, net mistiškų („juodi kunigaikščių šaltiniai katedros požemiuos"). Portreto nėra, ir Vilnius tolsta su Requiem muzika.

Šiam skyriui Česlovas Milošas paaiškino tiktai, kad „Urodzony Jan Dęboròg" (Kilmingasis Jonas Ąžuolragis) yra poema, kurios autorius Władysław Syrokomla (Liudviko Kondratavičiaus literatūrinis slapyvardis) rašė Vilniuje XIX šimtmety ir palaidotas Rasų kapinėse.

Kondratavičius (1823-1862) buvo karštas Lietuvos patriotas, nors lietuviškai nemokėjo. Poemoje „Margeris" jis rašė apie Pilėnų herojišką gynimą. O minimo Jono Demborogo pradžia skamba visai panašiai, kaip Mickevičiaus „Pono Tado": „Gimtoji mano žeme, mano Lietuva šventa!" Savo metu labai populiarus rašytojas, kurio raštais, aišku, gėrėjosi ir lietuviai, Syrokomla šiandien gerokai primirštas. Tad kyla ir toks spėliojimas: ar senų knygų krautuvėj Milošas amžinai gulėsiąs, kaip Jonas Demborogas, nes ir jo kaukiąs panašus likimas? Bet jis būsiąs padėtas tarp jam savo, artimo vardo ir šiaip kažkokio vardo. Alfabetiškai sustačius lentynoje, Adomas Mickevičius galėtų būti tas savas vardas, po kurio sektų Milošas.

Jurgis Blekaitis

ČESLOVO MILOŠO JAUNYSTĖS APLINKA ŠIANDIEN

Kas liko iš parko Šateiniuose.

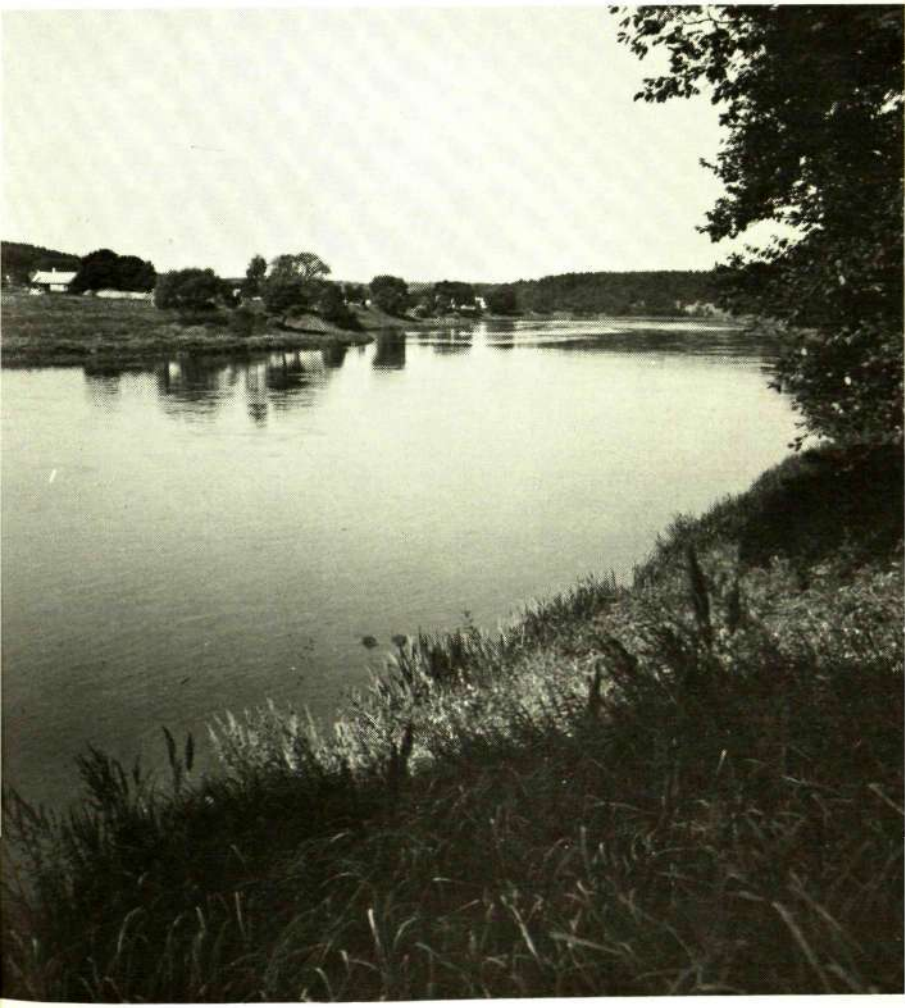

Legatiškis prie Nevėžio.

Senųjų dvaro pastatų vieta.

Likę ūkiniai pastatai.

Siručių kapas Šventybrastyje.

Kelias prie Nevėžio ties Šateiniais.

TREČIO FRONTO KELIAI IR KLYSTKELIAI

BRONIUS VAŠKELIS

1929 ir 1930 metų sąvartoje kairiųjų literatų būrelis stovėjo prieš alternatyvą: „arba — pasikart ant daržinės kraigo, arba — išleist literatūros gazietą."*(1)* Nepasikorė, bet išleido *Trečią frontą*. Per 16 mėnesių išėjo penki žurnalo numeriai.

Pirmame numeryje trečiafrontininkai deklaravo:

> Mūsų kriterijus, mūsų estetika, mūsų siekimai, mūsų taktika sveikas, gyvas, jaunas, kovojantis lietuviškas bernas, kuris püslėtom rankom, barbariška, bet gražia, maištingai galinga siela, pilnas sveikos gyvybės, darbo energijos, tikro žmoniškumo meilės ir kolektyvo jausmų — eina apsimovęs savo darbo klumpėm užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės. (p. 2-3.).

Penktame numeryje jau paskelbė, kad „lietuvišką berną" iškeičia į „kovojantį proletarą". Vietoj „aktingos literatūros" dabar kursią proletarinę. Jie suprantą, kad proletarinė literatūra „iš savo rašytojų reikalauja sąmoningai priimti dialektinio materializmo filosofiją ir jąja naudotis, pasirenkant ir apdirbant medžiagą". Dėl to už vadovą jie pasirenką „žymiausią dabarties laikų proletarinės literatūros teoretiką Averbachą, suformavusį svarbiausius marksistinio literatūros mokslo principus".*(2)*

Jei pradžioje *Trečio fronto* berniški šūkiai ir prokuroriškas tonas šokiravo švelnesnės prigimties ir konservatiškesnius asmenis, tai dabar apstulbino ir tuos, kurie iki tol jiems simpatizavo ar atlaidžiai toleravo jaunųjų išdaigas. Išėjusieji „užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės", niekieno neverčiami, patys savanoriškai panūdo kariauti iš svetimo krašto poziciju! Kas buvo tie trečiafrontininkai? Kaip *Trečias frontas* gimė ir kokia buvo jo raida?

Nepriklausomoje Lietuvoje ir išeivijoje *Trečias frontas* išsamiau nenagrinėtas. Požiūris į *Trečią frontą* po karo Lietuvoje keitėsi pagal besikeičiančius kultūrinį gyvenimą vairuojančius principus ir normas. Jautėsi tendencija žurnalo įtaką bei reikšmę didinti, kai kurių su *Trečiu frontu* susijusių asmenų veiklą aukštinti, o kitų — mažinti arba net nutylėti. Ir dabar, po pusės šimtmečio, atrodo, vis dar privengiama atviriau panagrinėti žurnalo užkulisius, ypač susietus su tokiais asmenimis, kaip K. Boruta, B. Raila, V. Drazdausku, K. Korsaku, A. Venclova. Neišspausdintas dar S. Nėries dienoraštis ir kritiškais žurnalo momentais rašyti Borutos, Korsako, Venclovos, Nėries, Cvirkos, Šimkaus laiškai. Nepaskelbtas nei vienas Railos ir Drazdausko laiškas.

Vis dėlto per penkiasdešimt metų susikaupė nemažai medžiagos apie *Trečią frontą*. Šioje apžvalgoje bandysiu remtis daugiausia faktais bei duomenimis, užtiktais trečiafrontininkų laiškuose, dienoraščiuose, to meto spaudoje ir atsiminimuose.

I

Apie 1925 metus pradedantieji literatai ima reikšti nepasitenkinimą esančia literatūrine spauda ir literatūrinėmis grupuotėmis. *Keturi vėjai,* retai pasirodantieji, nepajėgė ir, atrodo, net nesistengė suburti apie save jaunesniuosius rašytojus. Jau 1926 m. pradžioje A. Venclova su „jaunų vyrų sėbrija" norėjo išleisti naują žurnalą. Žurnalo nesuorganiza-

vus, jis bandė sudaryti pradedančiųjų rašytojų darbų antologiją. Ji irgi nepasirodė. Tur būt Venclova paklausė Borutos *perspėjimo, jog per anksti jiems su antologijomis; suspėsią save pasireklamuoti.(3)* Pats Boruta 1926 m. vasarą rašė: „ieškosiu ne tiek padorių, kiek drąsių bernų kompanijos, kad ‚šumą' Lietuvoje kaip reikiant pakelti: ant visų stulpų išmušti bernišką manifestą ir paskui pradėti skandalingas po visą plačią Lietuvą gastroles".*(4)* Gastrolės neįvyko. Tada bando įsteigti žurnalą, bet K. Binkiui ir J. Žiugždai nepritarus, reikalas greit užmirštas. 1928 metais, gyvendamas politiniu emigrantu Rygoje, Boruta išleidžia almanachą *Audra.* Tuo pačiu metu A. Venclova, L. Skabeika, J. Šimkus ir V. Ramonas planuoja išleisti žurnalą *Žalia vėtra,* bet, nesutarę dėl žurnalo bendros linijos, išsiskirsto. 1929 m. pradžioje Šimkus ir Raila kalba apie jaunųjų antologiją ir net planuoja ją išversti į kelias svetimas kalbas, bet ir antologija nepasirodė.

1929 metai pasižymėjo naujais žurnalais. Literatai — „estetai": P. Juodelis, A. Miškinis, J. Aistis išleidžia mažos apimties žurnalą *Piūvis,* V. Montvila — almanachą *Raketa* ir vyresnieji rašytojai: K. Puida, V. Krėvė, F. Kirša, V. Bičiūnas, L. Gira suorganizuoja literatūros ir meno žurnalą *Gaisai,* kuris išėjo 1930 m. pradžioje.

Kairieji pradedantieji literatai — A. Venclova, B. Raila, J. Šimkus, K. Korsakas, iki šiol ieškoję visuomenės pripažinimo, dabar pasijuto pralenkti ir užmiršti. Jie ne juokais pasiryžta išleisti savo žurnalą, t.y. parodyti ką jie gali ir nepriklausyti, kaip jie sakė, nuo „dėdžių": kiršų, krėvių, girų ir pan. Konkrečiau žurnalo įsteigimo reikalus aptarė Venclova, Raila, ir Boruta Vienoje 1929 m. vasarą. Nuo to laiko padažnėja Borutos susirašinėjimas su Venclova, Raila ir Šimkumi. Taip pat Šimkus susirašinėja su Korsaku, informuodamas jį apie žurnalo leidimo reikalus.

Boruta siūlė, kad steigtų platesnės apimties žurnalą, neapsiribojant vien jaunaisiais; patarė įtraukti V. Krėvę, B.

Sruogą, F. Kiršą, S. Nėrį, J. Tysliavą ir P. Skardžių. Netrukus dauguma pasiūlytų bendradarbių atkrito, pradėjus jiems bendradarbiauti *Gaisuose*. Tada organizatoriai — Venclova, Raila ir Šimkus — planuoja įtraukti keletą savo profesorių, kaip P. Augustaitį, V. Dubą, J. Herbačiauską ir keletą savo kolegų iš literatų-studentų būrelio „Ekspres". Rudenį organizatoriai ima tarpusavyje nesutarti. Atrodė, kad dar negimusį žurnalą, kaip kad ne vieną praeityje, teks palaidoti. Bet štai po poros savaičių, gruodžio 5 d. Šimkus rašo Korsakui, kad *Trečias frontas* išeis dar prieš Kalėdas; norėta būtinai išleisti anksčiau negu pasirodys žurnalas *Gaisai*. Deja, *Trečias frontas* pasirodė keliomis dienomis vėliau.

Pirmame *Trečio fronto* numeryje išvardinta 14 bendradarbių.*(5)* Visi kairūs. 12 išvardintųjų yra 19-24 metų amžiaus. Iš jaunųjų 10 buvo studentai ir 2 dar nebaigę gimnazijos. Trys iš bendradarbių buvo tada kalėjime: K. Jakubėnas, K. Korsakas ir V. Montvila. Boruta, politinis emigrantas, gyveno Vienoje. Vyresnieji bendradarbiai — Butkų Juzė ir Kazys Kiela taip pat keletą kartų sėdėję kalėjime už savo politinę veiklą.

II

Redkolektyvą sudarė Venclova, Raila ir Šimkus. Cvirka buvo to kolektyvo neoficialus narys. Redagavimo darbą atliko Venclova ir Raila. Gyvendami viename kambaryje, jie planuodavo, kiekvieną dieną aptardavo žurnalo reikalus; čia buvo ir redakcijos raštinė. Reikia pažymėti, kad Boruta ir Korsakas buvo ne tik taip sau bendradarbiai, bet kolektyvo patarėjai arba, tiksliau pasakius, ideologai. Ruošiant trečiąjį žurnalo numerį, prisijungė Valys Drazdauskas, o penktame dalyvavo ir Salomėja Nėris. Svarbieji trečiafrontininkai buvo šie:

Antanas Venclova — 24 m., studentas-valdininkas, pasižymėjęs poetu, Borutos artimiausias draugas, gimnazijoje

aktyvus aušrininkas, o universitete nepriklausė nei vienai korporacijai. 1929 m. vadovavo studentų literatų būreliui „Ekspres". Marksizmu rimčiau susidomėjo tik jau pradėjus leisti *Trečią frontą.*

Bronys Raila — 19 m., studentas, poetas modernistas, gimnazijoje aušrininkas, universitete priklausė socialdemokratų „Žaizdro" korporacijai, draugavo su keturvėjininkais; vienas jo eilėraštis spausdintas *Keturių vėjų* ketvirtame numeryje. Skaitė Markso ir Lenino raštus nuo gimnazijos laikų. *Kultūroje* spausdintais straipsniais reiškėsi savitu žvilgsniu į literatūrą, o ypač žiniomis apie Vakarų Europos tuometines modernistines sroves.

Jonas Šimkus — 23 m., žurnalistas, rašinėjąs eiles, dirbąs raštinėse ir satyrinių bei bulvarinių laikraštėlių administracijose. Baigęs keturias gimnazijos klases, vakarais lankė suaugusių gimnaziją, bet jos nebaigė. Geltonojoje spaudoje Pakštįranka slapyvardžiu rašinėjo humoreskas, o P. Daugnoros — recenzijas. Neaišku, kada Šimkus pradėjo domėtis marksizmu bei komunizmu. 1925 m. Šimkus, sužinojęs, kad jo buvęs gimnazijos draugas A. Gudaitis-Guzevičius yra komunistas, nutraukė su juo susirašinėjimą. Korsakas darė Šimkui gerą įspūdį, bet, sužinojęs, kad Korsakas suimtas už komunistinę veiklą, 1928.VII.23 Šimkus įrašė į dienoraštį: „Ir stačiai keista, kad jis (Korsakas — B.V.), pasirodo, esąs komunistinio nusistatymo".*(6)* 1932 m., recenzuodamas K. Korsako knygą Šimkus pasirodo jau marksizmo ekspertas: Korsakas „negali dar pakankamai tiksliai pravesti savo darbuose standartizuotos marksistinės kritikos linijos".*(7)*

Petras Cvirka — 19 m., meno mokyklos ketvirto kurso studentas. Pagarsėjęs antireliginėmis eilėmis, pradėjęs reikštis beletristu, rašė korespondencijas į tuos laikraščius, kurie mokėdavo jam honorarą. Gyveno drauge su Šimkum viename kambaryje liaudininkų išlaikomame „Žiburėlio" bendrabutyje. Cvirka mėgo nešioti plačią madingą bliuzę,

juodą, kojinės formos šilko kaklaraištį ir ilgus plaukus. Cvirka ir Šimkus labai piktindavo komjaunuolį V. Montvilą, kada šie du, anot Montvilos, „lietuviški piemenys", beždžionaudami keturvėjininkus, užsirišę margus kaklaraiščius, Cvirkos gautus iš Bruklyno *Vienybės* už korespondencijas, paraduodavo po Laisvės alėją. Cvirka apie marksizmą neturėjo jokio supratimo ir dažnai pasišaipydavo iš žydų tautybės komunistų, kurie Kaune sudarė komunistinio pogrindžio daugumą.

Kazys Boruta — 24 m., beveik per visą trečiafrontininkų veiklos laikotarpį gyveno Vienoje, Berlyne ir bandė studijuoti; gimnazijoje buvo aktyvus aušrininkas, vėliau tapo eseru — revoliucionierium socialistu. Pasižymėjęs poetas ir beletristas. Nekentė tautininkų valdžios ir bolševikų. Mylėjo paprastus kaimiečius, kaime nematė jokių klasinių, luominių skirtumų bei išnaudojimo. Tikėjo, kad aktingas, bebaimis, nepaisąs tradicijų bernas sukurs naują, šviesią ir laisvą Lietuvą, jos naują literatūrą bei lietuvišką kultūrą.

Kostas Korsakas — 20 m., gimnazistas, Šiaulių kalėjimo kalinys, iš komjaunimo išmestas už malonės prašymą, paduotą valstybės prezidentui. Augęs mažame provincijos miestelyje, gyvenimą pažinęs daugiausia iš socialistinės bei komunistinės spaudos, o kalėjime, gaudamas periodiką ir knygas net iš Vokietijos ir Rusijos, dar labiau užsidaręs knygų ir savo vaizduotės pasaulyje. Troško būti poetu, bet pasižymėjęs kaip vienas gabiųjų lietuvių literatūros kritikų. Kritikoje pasikliovė daugiausia tokiais rusų ir vokiečių marksistais, kurie buvo artimi menševikams arba vėliau Stalino pasmerktiems trockistams ir pan.

Valys Drazdauskas — 24 m., 1930 m. vasarą sugrįžo iš Sorbonos universiteto, kur du metus studijavo literatūrą. Pagal Julių Būtėną, Juozą Bulavą, Petrą Cvirką ir sovietines enciklopedijas, Drazdauskas dirbo tada komunistų pogrindyje. Remiantis neoficialiais šaltiniais, manoma, kad jis, V.

Kapsukui įsakius, atsiųstas į *Trečią frontą,* kad pakreiptų žurnalą į komunistų pusę arba privestų jį prie to, jog valdžia jį uždarytų. Jeigu buvo tokia Drazdausko misija, tai jis ją be priekaištų atliko. Jau 1930 m. rugpjūtį, dar neišėjus trečiam žurnalo numeriui, jis susirašinėjo su Raila. Rudenį susitiko su kitais trečiafrontininkais. Venclova Drazdausku buvo sužavėtas; Drazdauskas buvęs vienas tokių retų žmonių, kuris kritikavęs, kad *Trečias frontas* per mažai kairus. Pagal Venclovą, Drazdauskas buvęs tikrai nekvailas; visuomet citavęs Plechanovą, Marksą, Leniną, Averbachą. Aštrialiežuvis Cvirka praminė Drazdauską „Valerijonu Averbachu".*(8)* Korsakas apie Drazdauską rašė Venclovai: „Jeigu jis toks vyras, kaip Tu rašai, tai nieko geresnio nebegalima norėti".*(9)* Išėjus penktam žurnalo numeriui, Korsakas patarė Venclovai pasilikti ir toliau oficialiuoju redaktoriumi, bet faktiniu redaktoriumi „turėčiau būti aš arba gal Drazdauskas. Raila ir Cvirka tam darbui, aišku, netinka, o Šimkų iš po ligos negalima varginti".*(10)* Iš komunistinio pogrindžio gaunamą literatūrą Drazdauskas dalino trečiafrontininkams ir paskubintu tempu mokė marksizmo Venclovą, Nėrį, Cvirką. Cvirkai atnešdavęs knygas, o vėliau pasisodinęs jį diskutuodavęs ir aiškindavęs knygų turinio tikrąją esmę.

Salomėja Nėris — 26 m., vokiečių kalbos gimnazijos mokytoja Lazdijuose, ateitininkė ir iškiliausia to laiko lietuvių poetė. Iki pat 1931 m. pavasario, prieš pat įstojant į *Trečią frontą,* ji bendradarbiavo katalikų ir tautininkų spaudoje, kaip *Lietuvos aide, Gaisuose,* šatrijiečių-ateitininkų almanache *Granitas.* Jos marksizmo mokytojais daugiausia buvo trečiafrontininkai. Žinoma, kad ji savo iniciatyva taip pat ieškojo santykių su komunistų vadais. Abraomui Plakchinui tarpininkaujant, ji susitiko su vienu LKP CK nariu. 1931-jų pavasarį Nėris rašė Venclovai, kad labai norėjusi aplankyti Sovietų Sąjungą: „pati pamatyti tą nuostabų kraštą su jo nauja kultūra. Norėjau patirti ir

pamatyti savo akim, nes negaliu tikėti tiem šmeižtam ir išgąstingiem šūkavimam, kurie randami mūsų spaudoj. Labai vienpusiška, nepagrįsta ir vaikiška".*(11)*

Trečiafrontininkų bendraamžis Jonas Aistis, juos visus asmeniškai pažinęs, 1965 m. rašė:

> Ką gi tuo pat metu trečiafrontininkai darė (manau, neleis man meluot nė vienas anais laikais juos pažinęs komunistas)? Ogi geriausios medžiagos pas geriausius siuvėjus siūtomis eilutėmis madingais frantais (šiandien sakytų — stiliagomis) gastroliavo po balius, brangiausius restoranus, palangas, užsienius ir t.t. Kairumo jiems daugiau reikėjo pridengti talento stoką ir pateisinti fanfaroniškumą, kurio iki šiol neatsikratė.*(12)*

Asmenys, pažinę trečiafrontininkus, su Aisčio nuomone sutinka. Tik Aistis, kalvio sūnus, mėgęs paprastumą, be abejo, per griežtas trečiafrontininkų talento atžvilgiu.

III

Koks buvo pirmas įspūdis literatūriniame gyvenime *Trečiam frontui* pasirodžius? Įsivaizduokime didelį lietuviško Parnaso lauką. Jame apsikasę du frontai. Vyresnieji rašytojai — rimtose pozose, apdilusiais laurų vainikais ant pražilusių galvų. Tai romantikai, simbolistai, mistikai (Maironis, Vaižgantas, Krėvė, Herbačiauskas, Sruoga, Gira, Kirša, Putinas). Priešais juos antras frontas — modernistai keturvėjininkai (Binkis, Petrėnas, Šemerys, Žengė, Šimėnas, Tilvytis). Jie prieš 7-8 metus įžūliai įsibrovę į Parnasą ir, pakovoję su vyresniaisiais, jau suspėjo įsitvirtinti. Dabar jie šiek tiek pavargę ir snūduriuoja. Staiga nelaukti, neprašyti įsiveržia „lietuviški bernai", su „savo darbo klumpėm", „neprosytom kelnėm". Berniškai (pagal Railą, barbariškai) pareiškia, kad jie yra trečiasis literatūros frontas, kuris perima vadovavimą ir sukurs „naują žmogų, naują meną, naują visuomenę, naują gyvenimą".*(13)*

Ką besakytum, pirmas žurnalo numeris buvo gana berniškas: arogantiškas tonas, išdidi poza, paniekinantis žvilgsnis į to meto rašytojus ir jų kūrybą. Patys trečiafrontininkai neslėpė: visų pirmiausia norėjo išprovokuoti skandalą, kad atkreiptų į save didesnį dėmesį. Žurnalą jie reklamavo: „jaunųjų rašytojų aktyvistų kolektyvas greitu laiku išleidžia žurnalą ‚Trečias frontas', kuris bandys į mūsų literatūros gyvenimą įnešti daugiau gyvumo, ypač triukšmo".*(14)* J. Tysliava nustebo, kad trečiafrontininkai ne literatūrą kurs, o triukšmą: „Ponedie! Aš galiu mylėti šlubą moterį visai nepaisydamas to, kad ji šluba, bet mylėti patį šlubumą — niekados".*(15)*

Sukeldami triukšmą, trečiafrontininkai pirmiausia norėjo atsiriboti nuo keturvėjininkų ir piūvininkų, o po to susikauti su dešiniaisiais, anot Borutos, „su popovščina". Be to, svajojo tapti rašytojais internacionalistais.

Kaip tyčia, dauguma kritikavusių pirmąjį žurnalo numerį siejo trečiafrontininkus su keturvėjininkais, vadino keturvėjininkų įpėdiniais, jų „nepaklusniais sūneliais" ir pan. Iš tiesų, *Trečio fronto* manifestas-deklaracija daug kuo priminė keturvėjininkus. Itin įskaudino keturvėjininko A. Šimėno pasišaipymas iš *Trečio fronto,* o ypač iš vienos pirmame žurnalo numeryje panaudotos Korsako frazės: „Mes visi dar žali nesubrendėliai". Nesubrendėliai, bet pasišovę visą Lietuvą mokyti! Raila davė atkirtį Šimėnui ištisu straipsniu sekančiame numeryje. Esą, su trečiafrontininkais „eina ateities gyvenimas", trečiafrontininkai „pasiryžo žygiuoti su darbo masėm". Jie yra karta, „kurios literatūrinis kelias ne įkyrėjusi, žalinga miesčioniškai romantinė, nei miesčioniškai ‚futuristinė' menstruacija, — bet — *aktyvizmas!"(16)* Reikia pastebėti, kad aktyvizmas Lietuvoje nebuvo trečiafrontininkų išradimas. Jau 1922 m. K. Binkis, sugrįžęs iš Berlyno, skaitė paskaitą „Aktyvizmas ir menas". Aktyvizmą skelbė, tik kiek kitais žodžiais, *Keturių vėjų pranašas* (1922).

Kitas trečiafrontininkų nusivylimas: tikrasis priešas-dešinieji, kaip tyčia, ilgokai tylėjo. 1930 m. pavasarį Šimkus, laiške E. Skujeniekui net nuogąstavo: „einame skersai ir išilgai savo Lietuvą. Gal ir nusibos pagaliau, jei niekur rimto priešo nesurasime. Bet priešų yra. Ir rimtų. Tik jie moka slėptis".*(17)* Trečiam žurnalo numeriui pasirodžius, pagaliau dešiniųjų žurnalas *Židinys,* redaguojamas V. Mykolaičio-Putino, prabilo, kad *Trečias frontas* „nėra grynosios literatūros srovė", nes daugiau rūpinasi „marksizmu ir socializmu". „Kadangi Lietuvoje jis neturi realaus pagrindo — nėra nei kapitalistų, nei stambesnės buržuazijos, nėra su kuo kovoti, nėra prieš ką tą berną-proletarą pastatyti — tai daugiausia tenka religijai ir kunigams".*(18)*

Žurnalo *Gaisų* trečiafrontininkai pradžioje neskaitė rimtu priešu, bet smarkiai apsigavo. *Gaisų* redaktorius K. Puida, recenzuodamas *Trečio fronto* pirmą numerį, pareiškė, kad „bolševizmo šmugelio po meno priedanga suprasti nenorim".*(19)* Pasipiktinę trečiafrontininkai sumanė nubausti — ėmėsi žygių Puidą patraukti trečiųjų teisman, bet kuo toliau, tuo daugiau *Trečiam frontui* proletarėjant, nebebuvo pagrindo stoti į teismą. Labiausiai trečiafrontininkus įskaudino Herbačiausko, pradžioje numatyto net į *Trečio fronto* bendradarbius, *Gaisuose* herbačiauskiška kritika:

> Jūsų „naujoji kūryba" ne kūryba, bet agitacija. Jūsų „kūrybos" mylimos temos: ką mano soliteris, kapitalisto pilve nusipenėjęs, apie darbininko pilvą? Ką mano darbininko kūno prakaitu nutukusi utėlė apie religiją ir tikybą? Ką mano žiurkė, priėdusi lašinių, apie lašinių nenaudingumą buržujams? Ką mano rupūžė apie gyvatės meilę ir neapykantą visiems nešliužams? Ką mano gegutė apie vanago laisvą meilę?*(20)*

Raila išspausdino ilgą straipsnį, iškoneveikdamas Herbačiauską.

Svajodami tapti internacionalistais, trečiafrontininkai kurį laiką susirašinėjo su kairiaisiais latvių literatais ir

planavo steigti Pabaltijo internacionalą ir trikalbį žurnalą. Tačiau 1931 m. rudenį, kaip pamatysime vėliau, panūdo išeiti dar į platesnius vandenis — prisijungti prie Tarptautinės revoliucinės rašytojų sąjungos, kurios centras buvo Maskvoje.

IV

Pats *Trečio fronto* kairėjimo procesas truko vos 13-14 mėnesių. Lietuvoje rašiusieji apie žurnalo raidą stengėsi sudaryti įspūdį, kad ta metamorfozė vyko lyg ir savaime. Tačiau to meto Borutos, Korsako, Šimkaus ir Venclovos laiškai liudija ką kita.

Žurnalo redkolektyvas — Venclova, Raila ir Šimkus — intensyviai susirašinėjo su Boruta ir Korsaku. Per vienų metų laikotarpį, nuo 1929 m. rudens, Boruta ir Korsakas, sprendžiant vien tik iš paskelbtų laiškų, parašė kiekvienas daugiau kaip po 20 laiškų, atsakydami į redkolektyvo atsiklausimus, komentuodami bei siūlydami pataisymus atsiųstai žurnalo medžiagai ir dažnai net statydami savo reikalavimus. Ne viską redkolektyvas priimdavo, bet, kiek galima spręsti iš paties žurnalo, buvo einama maždaug Korsako siūloma kryptimi.

Ruošiant pirmą žurnalo numerį, Korsako patarimų, atrodo, neprašė ir jam nepasiuntė nei manifesto projekto, kurį parašė Raila, o koregavo redkolektyvo nariai ir Boruta. Šimkaus prašomas Korsakas parašė „Pamokslą broliams", kuris, nors yra vienas jo silpnesnių darbų, taikliai ir vaizdžiai iškelia tuometines trečiafrontininkų šlubuojančias vietas. Nuo pat pradžios Boruta patarinėjo per kelis laiškus, kokio pobūdžio turi būti žurnalas, kuriuos asmenis kviesti bendradarbiais, kokia turi būti žurnalo linija ir t.t. Mažai iš tų pasiūlymų buvo priimta, bet, svarbiausia — redkolektyvas pasirinko pagrindiniu ideologiniu žurnalo kelrodžiu jau nuo 1927 m. Borutos propaguojamą berno kultą.*(21)*

Išėjus pirmajam *Trečio fronto* numeriui, Korsakas per kelis laiškus siuntinėjo pasiūlymus ir net reikalavimus. Tai diametraliai kirtosi su Borutos nuomone. Pagal Borutą, trečiafrontininkų tikslas kurti „lietuvišką literatūrą", o ne literatūrinę srovę: „nėra ko save į rėmus sprausti, bet reikia blaiviai aplinkui žiūrėti".*(22)* Tuo tarpu Korsakas piršo „progresyvų aktyvizmą", kaip „nedvejojantį vienų pažiūrų frontą".*(23)* Korsakas taip pat buvo priešingas Borutos pasiūlymui įtraukti Tysliavą į *Trečią frontą*. Dėl Pr. Morkūno bendradarbiavimo žurnale Korsakas parašė ilgą laišką, įrodinėdamas, kad Morkūno eilėraštis „Šaipėrantas", spausdintas pirmajame numeryje, esąs „gryniausias išsigimstančios degeneruojančios miesčionijos dvasios pasireiškimas", ir jo pasirodymas žurnale yra „redakcinė ir mūsų kolektyvinio aktyvaus progresyvizmo ideologinė klaida".*(24)* Nežinia, ar dėl Korsako, ar dėl kitų priežasčių, bet nei Tysliavos, nei Morkūno kūrybos žurnale daugiau nepasirodė. Sužinojęs, kad Kamiliaus slapyvardžiu *Trečiame fronte* rašo H. Blazas, Korsakas pastatė redkolektyvui ultimatumą: jie turį pasirinkti — „mane ar Blazą",*(25)* nes su Blazu viename žurnale nebendradarbiausiąs; redkolektyvas pasirinko Korsaką.

Korsakas barė Cvirką ir Šimkų, kam jie dalyvauja J. Belecko leidžiamame bulvariniame laikraštyje ir kam Raila bendradarbiauja „ideologinio priešo" H. Blazo redaguojamame *Studente*. Jei tai daroma dėl honoraro, tai „dėl dievo meilės bent nepasirašinėkit tikrom pavardėm ir literatūrinėm slapyvardėm. Vartokite kokius nors x ar y".*(26)*. Savo pamokslavimus Korsakas užbaigia: „Ek, vyrai, vyrai, mum dar daug ko trūksta, o ypač aiškaus nusistatymo ir kiek griežtesnės linijos".*(27)* Su antruoju numeriu žurnalo linija išryškėja — aiškus posūkis į kairę. Tik ką deklaravę save rašytojais aktyvistais, dabar skelbiasi jau progresyviaisiais.

Išėjus antram numeriui Boruta susirūpino dėl žurnalo kairėjimo ir perspėjo, kad nepasikliautų vokiečių kairiaisiais

žurnalais, o ypač *Die Linkskurve,* kuri, anot Borutos, „užsiima partinės literatūros gamyba".*(28)* Taip pat jis pataria mažiau kreipti dėmesio į Sovietų Sąjungą. Tuo tarpu Korsakas, gaudamas iš Maskvos Visasąjunginės kultūrinių ryšių su užsieniu draugijos (VOKS) propagandos tikslams straipsnius, piršo juos *Trečiam frontui* ir siūlė penktąjį žurnalo numerį paskirti sovietinei rusų literatūrai ir jų literatūrinėms organizacijoms.

Trečiame numeryje Korsakas ilgu straipsniu sukritikavo Borutos „berno kultą", įrodinėdamas kaip jis netinka *Trečiam frontui.* Skaudu buvo Borutai, kad ir redkolektyvas pilnai su Korsaku sutiko. Veltui Boruta skundėsi Venclovai, kad Korsakas „subasiakino" lietuvišką berną ir suproletarino „mūsų aktyvistą", — trečiafrontininkai iš progresyviųjų tada jau galvojo tapti proletariniais.

Dėl savo berno Boruta laiškais polemizavo su Korsaku. Nežinia ką Boruta jam rašė, nes tie Borutos laiškai dar nepaskelbti, o Korsako išspausdintuose laiškuose Venclovai, kur Korsakas specifiškiau kalba apie Borutos pažiūras bei jo teiginius, tos vietos spausdinant praleistos. Vis vien iš to, kas išspausdinta, paaiškėja Korsako nuomonė apie Borutą. 1930.X.30 Korsakas rašė Venclovai: „Jei jis (Boruta — B.V.) grįžtų į Lietuvą, dėl berno kulto mūsų tarpe, be jokios abejonės, iškiltų didelės ir aštrios diskusijos".*(29)* Gavęs kitą Borutos laišką Korsakas vėl rašė Venclovai: „su Kaziu reikalai iš tikrųjų blogi". Pataria Borutos daugiau nebekiršinti, nes ko gero jis išeis su triukšmu iš žurnalo, o Boruta esąs vis dėlto „stambi jėga". Galima, esą, duoti vietos Borutos raštams žurnale, bet „už jų pagrindines mintis tegul jis vienas ir teatsako".*(30)* 1931 m. pradžioje Korsakas samprotauja Venclovai, kad Boruta neprogresuoja „sparčiai, kaip mes visi". „Keistas daiktas, — stebisi Korsakas, — gyvena žmogus Europoj ir dar Berlyne, ir (. . .)*(31)* rašo bala žino ką. Po viso šito mane vėl apima kartus noras pulti berną ir

berniškumą". Tačiau Korsakas viliasi, „jog kada nors ir jis praregės kuria linkme pasukti".*(32)*

Kokia ironija! Ne Borutai, o Korsakui reikėjo praregėti ir tai jam užtruko daugiau negu metus.*(33)* Boruta, nekeitęs linkmės, ėjo savo pasirinktu keliu. Be to, jau 1930 m. rudenį Boruta pramatė, kad trečiafrontininkai, atmesdami berną, kaip aktyvisto simbolį, pasuko į „sukrikimą, išsisklaidymą".*(34)*

Trečio fronto redkolektyvas nebeleido Borutai pasisakyti žurnale dėl savo berno: į ketvirtą numerį neįdėjo jo dviejų straipsnių. Galima spėti, kad tai įtaigojo Drazdauskas, nes jis įsakančiai rašė Venclovai, kad Venclova kritiškai vertintų bendradarbių pateiktą medžiagą ir primygtinai pabrėžė: „nei ‚berno', nei ‚neprosytų kelnių' neturi būti".*(35)*

Ruošiant penktą numerį redkolektyvas į Borutą nesikreipė, ir Boruta nieko nežinojo apie radikalius žurnalo pasikeitimus. Prieš išeinant žurnalui iš spaustuvės, Venclova prašė Korsaką painformuoti Borutą apie naują *Trečio fronto* liniją. Šis atsisakė, teisindamasis laiko stoka ir, be to, Boruta jo neklausysiąs.

Perskaitęs penktą *Trečio fronto* numerį, kur pasisakoma už proletarinę literatūrą ir Averbachas pripažįstamas vaduautoritetu kritikoje, Boruta rašė žmonai: „Pralošiau, pičkinuk, su ‚Frontu'. Mano vyrai kaščin kur nuvairavo. Nenorėčia tikėti, kad ir redaktorius už 1.500, — rašytų tokias nesąmones."*(36)*

Tuo tarpu Korsakas, perskaitęs penktąjį *Trečio fronto* numerį, rašė Venclovai: „Noris tik sušukti: bravo! Viskuo esu pilnai patenkintas".*(37)* Itin Korsaką džiugino, kad A. Ragailos straipsnis „Proletarinės literatūros prasiveržimas" buvo perrašytas pagal Korsako siūlytus pataisymus.

Boruta ir Venclova ir toliau susirašinėjo iki pat Borutos grįžimo į Lietuvą, t.y. 1931 m. vasaros pradžios. Kadangi to laikotarpio dauguma tų laiškų dar nespausdinti, nežinoma,

kaip Venclova aiškinosi dėl žurnalo suproletarėjimo ir kaip Boruta į tai atsakė. Viešai Boruta nepareiškė, kad išėjo iš *Trečio fronto*. Tačiau jis nedalyvavo nei 6-7 žurnalo numerio paruošime, nei trečiafrontininkų susitikimuose su kompartijos atstovais, nei galutiniame nuosprendyje prašyti, kad būtų priimti į Tarptautinę revoliucinių rašytojų sąjungą Maskvoje.

Jau 1929 m. pastebėjęs S. Nėries polinkį į kairę, Boruta ragino Venclovą, kad ją priimtų į *Trečią frontą*. Boruta pats Nėrį kvietė prisidėti ir ją drąsino, kada ji dar dvejojo. Tačiau jis neprisidėjo nei prie jos pareiškimo rašymo, nei prie jos eilėraščių taisymo; tą, atrodo, atliko Venclova, Raila ir Drazdauskas. Boruta buvo net priešingas Korsako kategoriškam reikalavimui, kad Nėris, įstodama į *Trečią frontą*, padarytų viešą pareiškimą. Kada Nėris gavo iš redkolektyvo pirmą pareiškimo projektą, kur neva ji pati pasmerkia savo pirmykštę poeziją, pasižada „visai ir niekad" nerašyti elegiškų ir egoistinių eilėraščių, ji išsigandusi aimanavo: „. . . jeigu Boruta čia būtų, tai būtinai su manim sutiktų ir pats pasiūlytų keisti arba jokio pareiškimo nedėti".*(38)* Pareiškimas vėliau buvo perrašytas redkolektyvui ir Nėriai einant į kompromisus.

V

Trečio fronto nuėjimas ne Borutos, o Korsako ir taip pat Drazdausko norima linkme kelia klausimą: ar tai vyko be pašalinės įtakos? Gal prie to prisidėjo ir Lietuvos komunistų partija? Šis klausimas nuodugniau nenagrinėtas, su *Trečiu frontu* susieti partijos dokumentai neskelbiami.

Iš atsitiktinių pasisakymų ir užuominų matyti, kad kompartija kreipė nemažą dėmesį į trečiafrontininkus ir bandė su jais palaikyti ryšius. Tada komunistų pogrindyje dirbęs teisės studentas Juozas Bulavas susitikinėdavęs su kai kuriais trečiafrontininkais, rinkęs žinias ir siuntęs Z. Angariečio redaguojamam *Balsui*. Tarp trečiafrontininkų

sukinėjęsis studentas Juozas Grybauskas, kuris palaikęs ryšius su tuo pačiu pogrindžiu. Pagal A. Venclovą, Grybauskas, būdamas Maskvoje 1931 m., susitikęs su V. Kapsuku, kaip *Trečio fronto* atstovas. Iš trečiafrontininkų, kaip jau minėta, komunistų pogrindyje dirbo Drazdauskas. Galimas daiktas, kad tam tikrus uždavinius atliko ir Pranas Morkūnas, nes 1931 m., veikdamas sporto organizacijoje „Viltis", vykdė komunistų pogrindžio direktyvas.

Elijas Bilevičius, tada veikęs pogrindyje Kaune ir buvęs LKP CK Sekretoriato narys, prisimena, kad vienas tuometinių CK sekretorių Kazys Preikšas palaikęs ryšius su *Trečiu frontu*. Kartą Preikšas jam pasakęs: „Gavau ‚Trečio fronto' skiltis, dar šiandien turiu jas perskaityti ir rytoj atiduoti".*(39)* Iš citatos atrodo, kad kas nors iš trečiafrontininkų duodavo Preikšui dar nesulaužyto žurnalo skiltis.

Po *Trečio fronto* uždarymo 1932 m. rudenį *Kultūroje* (Nr. 11). Korsakas aiškino, kad trečiafrontininkai pasuko į Maskvą, nes jų nerėmusi lietuvių „darbininkiškoji visuomenė": „Neradus atramos taško viduj (Lietuvoje — B.V.), arba tikriau — praradus tą atramos tašką, dalis labiausiai kairėn palinkusių progresistų tolimesniam savo veikimui bazės ėmė ieškoti iš šalies einančiuose veiksniuose".*(40)* Trečiafrontininkų veiklą „staiga buvo panorėta pagrįsti *iš šalies pateiktom labai radikaliom instrukcijom ir tezėm* (Mano pabraukta — B.V.). Jau toji viena tendencija progresyvųjį literatūros sąjūdį ‚suemigrantinti' iš pagrindų nulėmė to sąjūdžio tolimesnį bergždumą ir net jo žlugimą".*(41)* Iš to seka išvada, kad iš tikrųjų žurnalą pribaigė ne valdžios cenzūra, o pateiktosios „sausos tezės ir instrukcijos", kurios, anot Korsako, „reiškia ne ką daugiau kaip kartuvių virvė, kuria galima uždusinti ir stipriausius plaučius".*(42)*

Atrodo, kad žurnalą sužlugdžiusios direktyvos atėjo iš pogrindyje veikiančios, Maskvos kontroliuojamos, kompartijos. Kokios buvo tos tezės ir instrukcijos — nėra duomenų. Kas buvo tas asmuo ar asmenys, kurie užmovė tą „kartuvių

virvę" žurnalui? Iš esančių duomenų susidaro įspūdis, kad nei Grybauskas, nei Bulavas nedavinėjo trečiafrontininkams Maskvos direktyvų; jie rinkę pogrindžiui žinias. Venclova laiške Borutai dar 1939 m. minėjęs, kad *Trečio fronto* „žlugimą pagreitinusi ir V. Drazdausko veikla".*(43)* Iki šiol apie Drazdausko, kaip pogrindžio ryšininko *Trečiam frontui,* veiklą tylima. Neaiškus ir Korsako vaidmuo tų „tezių ir instrukcijų" gavimo ir įgyvendinimo eigoje.

Kodėl visi trečiafrontininkai, išskyrus Borutą, taip lengvai pakluso tom „tezėm ir instrukcijom"? Kol kas tai yra neišspręsta mįslė. Dauguma trečiafrontininkų buvo pasaulėžiūrinio brendimo amžiuje — jauni, energingi, trokštą garbės, nuotykių, neturį gilesnės gyvenimo patirties, ir tai galėjo būti viena priežasčių, kad jie lengvai ir naiviai priėmė kairiųjų teiginius ir jų skambias teorijas.

Norėdami atkreipti vyresniųjų dėmesį ir iškilti į vadovaujančiųjų eiles, pradėjo darbą bravadiškai ir, pasakytume, gana žaismingai. Neturėjo nei aiškios programos, nei jungiamų ir tvirtesnių pagrindų. Berno kulto propagavimas šokiravo ramius, sočius ir gyvenimu patenkintus miesčionis. Pradžioje to trečiafrontininkams užteko, ir tai jungė juos į vieną grupę. Tačiau vargu, ar kuris trečiafrontininkas, išskyrus Borutą, tikėjo, kad lietuviškas bernas ant savo pečių atneš naują kultūrą. Trečiafrontininkai mėgo miesto aplinką, kai kurie linko į boheminį gyvenimą, domėjosi europietiškomis madomis ir pan. Jie tik ką atėjo iš kaimo ir, be abejo, nebenorėjo į jį grįžti. Borutos kūryboje bernas tebuvo vienas jo poetinių įvaizdžių, o ne aiškiai suformuluota teorija. Be to, Boruta neišspausdino *Trečiame fronte* nei vieno straipsnelio apie savo berną, o tuo tarpu Korsakas kiekviename žurnalo numeryje marksistų dialektiškai suformuluotomis tezėmis sklaidė bet kokius trečiafrontininkų dvejojimus ir rodė kelią, vedantį į „kovojančio proletaro" pozicijas.

Trečiafrontininkai turbūt nepramatė, kad ėjimas su revoliuciniais ir net proletariniais rašytojais nuves į Maskvą.

Tuo metu Europoje ir JAV-se nemaža dalis rašytojų laikė save „progresyviais" arba net simpatizavo komunistams. Žygiavimas su Dreizeriu, Dos Pasu, Sinkleriu, Zveigu, Rolanu, Gorkiu reiškė progresą, o su Maironiu, Krėve, Vaižgantu, Sruoga, Putinu, Binkiu — merdėjimą, dekadansą. Jie buvo tiek susižavėję proletarinės literatūros idėja, kad leidosi į derybas su iš Maskvos atsiųstu A. Gudaičiu-Guzevičium. Pirmas iš marksistinio svaigulio atsipeikėjo Raila ir prisijungė prie tautininkų. Korsakas apsivylė tiek trečiafrontininkais, tiek kompartijos linija, bet pasiliko kairus.

VI

Pasirodžius penktam *Trečio fronto* numeriui nebuvo Lietuvoje laikraščio, kuris nekritikuotų trečiafrontininkų. Net socialdemokratai ir liaudininkai, pradžioje juos palankiau sutikę, dabar be gailesčio šaižė. Ko nors panašaus trečiafrontininkai ir tikėjosi, bet tik ne tokio kategoriško ir visuotinio pasmerkimo. Tačiau didžiausiam jų nusivylimui *Priekalas*, faktinai redaguojamas V. Kapsuko, ir *Balsas*, redaguojamas Z. Angariečio, atsiliepė eile grubių straipsnių, kuriuose buvo daug asmeniškų įžeidinėjimų ir tiesiog koliojimų. Įžvalgiai Korsakas pastebėjo, kad pas trečiafrontininkus

> atsiradęs nesvyruojąs įsitikimas rasti ten (Maskvoje — B.V.) patikimą pagrindą bei prieglaudą buvo skaudžiai sugriautas, apviltas ir net išjuoktas. Kaip tik tie, iš kurių tūli tikėjosi solidarumo, arba bent simpatijų, — kaip tik tie labiausiai ir ėmė pulti. Ponų K. Puidos ir J. A. Herbačiausko neapykantos žodžiai tiesiog nublanksta, palyginti su tuo puolimu, kurį pradėjo varyti ir tebevaro V. Kapsukas, Žalionis ir bendrija prieš progresyvųjį mūsų literatūros sąjūdį specialiai to sąjūdžio iššauktame SSSR-e leidžiamame žurnale „Priekalas".*(44)*

Sukritikuodamas *Trečio fronto* penktąjį numerį V. Kapsukas neužtrenkė visiškai durų:

> Kas ištikrųjų nori eiti kovojančio proletariato keliu, turi ne tik nutraukti bent kokius ryšius su fašistais ir su „Tr. frontu", „Kultūra" ir visais socialfašistiniais ir fašistiniais žurnalais ir laikraščiais, bet taippat turi stot su jais į kuogriežčiausią kovą, iškritikuot visą pardavikišką jų darbą ir veidmainiavimą. Trečiafrontininkų „kairioji" frazė ira daug pavojingesnė, negu „Kultūros" ir „Socialdemokrato" dešinieji darbai, nes pirmoji gali suvadžiot ne vieną kairėjantį darbininką, valstietį ir moksleivį. *(45)*

Per komunistinį pogrindį Kapsukas stengėsi trečiafrontininkus patraukti į savo pusę. 1931.VIII.31 jis rašė į Kauną, kad „iš tų, kurie artinasi, reikėtų mėgint sudaryt pakeleivių ratelį".*(46)* Tam Kapsukas pasiuntė į Kauną A. Gudaitį-Guzevičių. Prieš išvykdamas iš Maskvos, Guzevičius dėl *Trečio fronto* reikalų tarėsi su tada ten viešėjusiu R. Mizara ir Bruno Jasienskiu, Tarptautinės revoliucinių rašytojų sąjungos pirmininku ir žurnalo *Pasaulinės revoliucijos literatūra* redaktoriumi. Guzevičius atvyko į Kauną 1931.XI.10. Sekančią dieną karo cenzūra pranešė Venclovai, kad sulaiko *Trečio fronto* 6-7 numerį ir toliau žurnalo nebeleis spausdinti. Lapkričio 17 d. Guzevičius dalyvavo LKP CK Sekretoriato posėdyje, kuriame, galima spėti, buvo konkrečiai aptartas trečiafrontininkų reikalas. K. Preikšas suvedė Guzevičių su Bulavu, o šis — Guzevičių su Raila. Guzevičius painformavęs Railą, kad yra galimybė gauti paramos iš revoliucinių rašytojų sąjungos ir iš JAV *Vilnies* bei *Laisvės*. Po to Guzevičius susitikęs pas Venclovą su Raila, Nėrimi, Šimkum ir, atrodo, Morkūnu. Tokiuose keturiuose ar penkiuose susitikimuose trečiafrontininkai išlieję visą savo kartėlį, susitelkusį dėl Kapsuko bei Angariečio kritikos. Tačiau trečiafrontininkai neturėjo didelio pasirinkimo: arba su Maskva, arba pasiliktų vienų vieni. Jiems pavykę išsiderėti, kad Maskva netraktuos trečiafrontininkų kaip „pakeleivių" rašytojų, o priims į Tarptautinę revoliucinių rašytojų sąjungą. Jie galės dalyvauti komunistinėje spaudoje Rusijoje, o *Vilnis*

ir *Laisvė* trečiafrontininkams mokės 20 centų už spausdintą eilutę šiuose laikraščiuose.*(47)* Kaip matyti iš komentarų, spausdintų *Balse*, po to Guzevičius pranešė į Maskvą, kad dalis trečiafrontininkų jau įstojo į Tarptautinę revoliucinių rašytojų sąjungą, atsižadėjo dalyvauti „buržuazinėje" spaudoje ir „pradeda dalyvauti mūsų spaudoj". Taip pat paminėjo, kad tarp trečiafrontininkų, esą, „vos vienas-du partiniai", bet ir kiti pasiryžę revoliuciniam darbui.*(48)* Pogrindžio vadovybė Kaune atsiuntė pas trečiafrontininkus savo patikėtinį,*(49)* kuris rusiškai surašė trečiafrontininkų nusiskundimus ir pageidavimus. Tas kompartijos pareigūnas pažadėjęs persiųsti tą medžiagą „kam reikia".

Kol tas raštas pasiekė V. Kapsuką ir B. Jasienskį, padėtis Maskvoje buvo iš esmės pasikeitusi, visai kitokia negu prieš išvykstant iš Maksvos Preikšui ir Guzevičiui. Tuo metu jau pasirodė spaudoje partijos aukštųjų pareigūnų kritika RAPP'o ir paties jo vadovo L. Averbacho adresu. Atrodo, kad nei Preikšas, nei Guzevičius apie tai nieko nežinojo. Prisilaikydama naujos linijos, Tarptautinė revoliucinių rašytojų sąjunga trečiafrontininkų prašymą priimti į sąjungą atmetė. Kapsukas taip pat atmetė viską, ką Guzevičius pažadėjo trečiafrontininkams. Guzevičius gavo kompartijos papeikimą, nes, anot Z. Angariečio, „tas draugas į trečiafrontininkus žiūrėjo ne partinėmis akimis".*(50)* Netrukus L. Averbacho vadovaujamą organizaciją — RAPP'ą uždarė, o patį Averbachą ištrėmė į provinciją. Lenką B. Jasienskį atleido iš sąjungos žurnalo redaktoriaus pareigų, o jo vieton paskyrė rusą.

Trečiafrontininkai atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje: žurnalas uždarytas, Lietuvoje visi kritikuoja ir štai Maskva tarė kietą: niet. Porą kartų jie „Pale Ale" restorane tarėsi kas toliau daryti. Drazdauskas siūlęs pereiti į pogrindį ir dalyvauti komunistinėje spaudoje. Jam pritarę Cvirka ir Nėris. Venclova siūlęs, kad „vis dėlto turime dalyvauti

viešoje padoresnioje spaudoje, nes kitaip negalėsime augti kaip rašytojai".*(51)* Jį palaikę Korsakas ir Šimkus. Kartą pasitarime dalyvavęs ir Boruta. Jis apgailestavęs, kad trečiafrontininkai jo nepaklausė ir sužlugdė sąjūdį. Anot Venclovos, Boruta „išgėrė daugiau už kitus, pradėjo verkti".*(52)*

Paskutinis trečiafrontininkų viešas pasirodymas įvyko 1932 m. pradžioje. Lietuvių rašytojų draugijos steigiamajame susirinkime didžiojoje universiteto salėje Raila, paprašęs žodžio, perskaitė jau iš anksto trečiafrontininkų suredaguotą pareiškimą, kad jiems nepakeliui su „buržuaziniais" rašytojais. Ir visi, kaip kad jau buvo susitarę, išžygiavo iš salės. Tik Boruta pasiliko susirinkime. Taip baigėsi *Trečio fronto* susirėmimas su pirmaisiais dviem lietuvių rašytojų frontais.

Drazdauskas, Cvirka ir Nėris bandė bendradarbiauti Kapsuko *Priekale.* Berods, trys Drazdausko dalykėliai ten buvo išspausdinti. Tačiau jis netrukus buvo apkaltintas, kaip L. Averbacho šalininkas, trockizmu, ir komunistai pas save jo daugiau nebeįsileido.

Cvirkos bandymas tapti proletariniu rašytoju baigėsi skandalu. Nuplagijavęs Berkovičiaus apysaką, J. K. Pavilionio slapyvardžiu jis išspausdino tautininkų oficioze *Lietuvos aidas,* o keletą „revoliucinių" eilėraščių, prisidengęs P. Sarapino slapyvardžiu, per pogrindininkus pasiuntė *Priekalui.* Tai užrūstino Z. Angarietį ir jis paskelbė *Balse* Cvirkos slapyvardžius. Be to, išvadino jį „bohemiška prostitute", nes, esą, Cvirka parsidavęs fašistams, t.y. tautininkams, savo eilėraščiais norįs sukompromituoti komunistus. Eilėraštis „Mašina" esąs „politinė provokacija", nes jame Cvirka komunistus pristatąs kraujo ištroškusiais sadistais. Cvirka laiške Angariečiui (1933.I.9) apgailestavo savo klaidas ir prašė nuodėmių atleidimo: „Dar kartą atsiprašau MORP (Tarptautinės revoliucinių rašytojų sąjungos — B.V.) lietuvių sekcijos draugus, griežčiausiai pakartotinai pasmerkiu savo

klaidas, kurias ne tuščiom frazėm, bet vertingu darbu stengsiuos išlyginti. Prašau neatstumti manęs, priimti pagalbos prašančią ranką".*(53)* Komunistai Cvirka toliau nepasitikėjo, finansiškai nerėmė ir pakartotinai *Balse* jį koliojo.

Priekalas išspausdino vieną Nėries eilėraštį, o kitą („Europa"), kur buvo aprašyta, kad „buržuazinė Europa" žus elektros kėdėj ar pragaro mašinai sprogstant, Z. Angarietis iškoneveikė *Balse*.

1932 m. pabaigoje Korsakas atvirai ir piktai aptarė esančią padėtį. Esą, „nemaloni pareiga sakyti pamokslus, o juo labiau laidotuvių pamokslus, tačiau pradėjus reikia eiti savo pareigas ligi galo — ne tik gimstant, bet ir laidojant".*(54)* Dabar trečiafrontininkai esą visiškai dezorganizuoti, nusivylę ir net puolę į apatiją. Kai kurie iš jų prarado bet kokį principingumą ir metasi „rašyti kur papuola ir kas papuola, parduoti savo žodį už pinigą, iškreipti savo mintį ir save".*(55)* Ir nelauktai Korsakas pažangumo ir principingumo pavyzdžiu trečiafrontininkams nurodo ne Marksą, ne Plechanovą ir ne Staliną, o Kazį Borutą, t.y. buvusį savo oponentą, prieš metus paties Korsako kaltintą ideologiniu atsilikimu. Boruta laiku atsiribojo nuo *Trečio fronto* ir, svarbiausia, po to nepasimetė, laikraščiams neparsidavinėjo; jis suorganizavo naują jaunų literatų grupę: Jakubėną, Montvilą, Baltušį, Lukauskaitę (dabartinę disidentę Poškienę) ir išleido 1932 m. kairiųjų almanachą *Darbas*.

Tame pačiame straipsnyje Korsakas duoda atkirtį Kapsukui, Angariečiui, Pranskui ir kt.:

> Patys nepajėgdami duoti nė trupučio tikrai kūrybinės literatūros, o apsibrėždami vien nevykusių šūkių bei tezių rimavimu ir manydamies tuo sąžiningai įvykdą „literatūros partiškumo" dėsnį, šie žmonės griebėsi visokių priemonių, pradedant naiviausia nenuovoka bei demagogija ir baigiant sąmoningai išgalvotais šmeižtais, norėdami kaip nors diskredituoti aklai jų pirštu nesilaikančią mūsų progresyviąją literatūrą.*(56)*

Anot Korsako, komunistai mylėję trečiafrontininkus „žiurkų meile". Pavyzdį paima iš F. Panferovo rašinio. Panferovas rašąs, kad „reikia tik paimti dviem pirštais žiurkutį, truputį palaikyti ir vėl padėti jį atgal į gūžtą, tada motina žiurkė, norėdama išnaikinti svetimą kvapą, tuoj pradeda meiliai ir stropiai laižyti prisilietimo vietas ir laižo tol, kol pralaižo žiurkučiui odą, paskui prisilaižo ligi kaulų ir, matydama tokią bėdą, motiniškos meilės įkarštyje, visiškai užgraužia žiurkutį".*(57)* Tokia žiurkiška meile „Priekalas" ėmęs

> valyti mūsų progresyviąją literatūrą nuo socialfašizmo, kapitalizmo ir kitokios rūšies ‚neproletariško kvapo'. Ir kai taip bevalydamas, tą literatūrą visai užgraužia, jis patenkintai šypsosi, nes manosi įrodęs teisingumą savo žemažiūriškų teigimų, jog jokios progresyvios literatūros, išskyrus jo paties puslapių apgailėtiną menkystę, nė nėra. Reikia tik stebėtis, kad mūsų progresyviojoj literatūroj atsirado žmonių, kurie tam tikrą laikotarpį buvo sutikę būti žiurkučiais. Ir dar liūdniau, kad dalį jų ‚Priekalo' žiurkės jau spėjo užgriaužti.*(58)*

Savuosius atmetęs, o svetimų dievų suvedžiotas ir iškoneveiktas, jaunatviškai kūrybingas *Trečias frontas* baigė savo dienas. Venclova, užbaigęs universitetą, dirbo gimnazijos mokytoju ir reiškėsi beletristikoje. Boruta, atsėdėjęs daugiau kaip du metus kalėjime už 1927-29 metų revoliucinę veiklą, pasišventė vien tik meninei kūrybai. Korsakas lankė universitetą laisvu klausytoju, redagavo *Kultūrą* ir pasižymėjo kaip vienas žymiausių nepriklausomojo laikotarpio mūsų literatūros kritikų. Raila, užbaigęs literatūros studijas, dar studijavo muziką ir dainavimą ir dirbo žurnalistu. Cvirka kurį laiką gyveno Paryžiuje, o, grįžęs į Lietuvą, atsidėjo vien literatūrai ir tapo vienu stipriausių mūsų prozos meistrų. Nėris, globojama kun. M. Vaitkaus, V. Mykolaičio-Putino ir kt., porą metų dirbo kaip vertėja, vėliau mokytojavo ir sukūrė savo brandžiausią poeziją. Šimkus netrukus perėjo dirbti į valstiečių liaudininkų laikraščio *Lietuvos žinių*

redakciją. Drazdauskas ir Morkūnas buvo nuteisti, berods, po 3 mėnesius kalėjimo, bet ne už *Trečią frontą*, o už komunistinę veiklą sporto organizacijoje „Viltis".

Nei vienas iš trečiafrontininkų nebuvo persekiotas ar nukentėjo už veiklą *Trečiame fronte*.

IŠNAŠOS

1 „Mes pasiryžom", *Trečias frontas*, 1930, Nr. 1, p. 1.
2 A. Ragaila, „Proletarinės literatūros prasiveržimas", *Trečias frontas*, 1931, Nr. 5, p. 31. Leopoldas L. Averbachas (1903-1939), kritikas, redaktorius, RAPP'o generalinis sekretorius (1926-1932). Faktinai jis buvo sovietinės rusų literatūros diktatorius.
3 Kazys Boruta, *Drauge su draugais* (K. Borutos raštų serija, t. 10), 1976, p. 75.
4 *Ibid.*, p. 80.
5 A. Biliūnas, H. Blazas, K. Boruta, Butkų Juzė, P. Čiurlys, P. Cvirka, K. Jakubėnas, K. Kiela, K. Korsakas, V. Montvila, P. Morkūnas, B. Raila, J. Šimkus, A. Venclova.
6 Jonas Šimkus, *Apie žmones, įvykius ir save*, 1971, p. 96.
7 Pr. D., „Pirmasis marksistinės kritikos tomas", *Kultūra*, 1932, Nr. 8-9, p. 477.
8 Citata paimta iš Vytauto Galinio knygos *Naujos kryptys lietuvių literatūroje*, 1974, p. 430.
9 *Literatūra ir kalba*, t. XV, vyr. red. K. Korsakas, 1978, p. 220. 1930.XII.19 Korsako laiškas Venclovai.
10 *Ibid.*, p. 238.
11 Salomėja Nėris, *Raštai*, t. 3, 1957, p. 446.
12 Jonas Aistis, „Trečiafrontininkų pūslė", *Draugas*, 1965.X.23, p. 1, 3.
13 *Trečias frontas*, Nr. 1, p. 3.
14 J. Tysliava, „Futurizmas ir mašinizmas", *Lietuvos aidas*, 1930.I.24.
15 *Ibid.*

16 Bronys Raila, „Kritikai iš literatūrinio liūno", *Trečias frontas*, Nr. 2, p. 32.

17 J. Šimkus, *Apie žmones, įvykius ir save*, p. 214. Korsakas taip pat rašė Šimkui (1930.VI.1), kad „būtų verčiau spaudoj viešai iššifruoti tą katalikų tylos boikotą." *Literatūra ir kalba*, XV, p. 201.

18 *Židinys*, 1931, Nr. 2, p. 211.

19 *Gaisai*, 1930, Nr. 2, p. 192.

20 J. A. Herbačiauskas, „Rimta kūryba ar tuščias jonvaikiavimas?", *Gaisai*, 1930, Nr. 4, p. 366.

21 Boruta rašė iš Vienos: „Žadu išreklamuoti kaimišką berną, sudaryti naujo Adomo ir Ievos mitą, sudaužyti Geležinį vilką, reiškia, miesto šventybės aureolę ir diametraliai atsistoti futurizmo mašinizmui, nes lietuviškas bernas mėgsta ne po traktorium, bet ant traktoriaus joti. Reiškia visą savo teoriją rengiuosi sukrauti ant kaimiško berno pečių, jei jis nepaneš, tada ir mano visa teorija griūs. Todėl berną ginkluoju, kiek galėdamas ir rev. skifu ir ‚ossana' šaukiančiam mašinom pražydusiai žemei." *Naujas žodis*, 1927, Nr. 10, p. 9.

22 Kazys Boruta, *Drauge su draugais*, p. 152.

23 *Literatūra ir kalba*, XV, p. 196.

24 *Ibid.*, p. 185.

25 *Ibid.*, p. 195.

26 *Ibid.*, p. 187.

27 *Ibid.*, p. 197.

28 Kazys Boruta, *Drauge su draugais*, p. 152.

29 *Literatūra ir kalba*, p. 219.

30 *Ibid.*, p. 220.

31 Laiško publikacijoje praleistas tekstas.

32 *Literatūra ir kalba*, p. 226.

33 J. Radžvilas, „Frontui išsisklaidžius", *Kultūra*, 1932, Nr. 11.

34 Kazys Boruta, *Drauge su draugais*, p. 193. 1930.XI.30 Borutos laiškas Venclovai.

35 Vytautas Galinis, *Naujos kryptys lietuvių literatūroje*, p. 390.

36 Kazys Boruta, *Drauge su draugais*, p. 233. Matyt, Borutą pasiekė Kaune kursavęs gandas, kad kompartija davė Venclovai 1500 litų. Iki šiol šis klausimas neišaiškintas.

37 *Literatūra ir kalba,* XV, p. 236.
38 Salomėja Nėris, *Raštai,* t. 3, p. 453.
39 Elijas Bilevičius, „Sukrėtimas", *Pergalė,* 1972, Nr. 3, p. 138. Jeigu Bilevičiaus prisiminimai tikslūs, tai turėjo būti *Trečio fronto* 6-7 numerio korektūros. Preikšas atvyko iš Maksvos į Kauną tik 1931 m. rugpjūčio pradžioje, o *Trečio fronto* 5-tas numeris išėjo dar gegužyje.
40 J. Radžvilas, „Frontui išsisklaidžius", *Kultūra,* 1932, Nr. 11, p. 595.
41 *Ibid.*
42 *Ibid.*
43 V. Galinis cituoja iš Venclovos laiško, rašyto Borutai 1939.III.8. *Naujos kryptys lietuvių literatūroje,* p. 444.
44 J. Radžvilas, „Frontui išsisklaidžius", p. 595.
45 V. Kapsukas, „ ‚Trečio fronto' tikrasis veidas", *Priekalas,* 1931, Nr. 3-4, p. 97.
46 D. Šniukas, „V. Kapsukas ir ‚Priekalas' ", *Pergalė,* 1967, Nr. 1, p. 124.
47 B. Raila neprisimena, kad susitikimuose su Guzevičiumi būtų buvę tartasi dėl sąlygų ir bendrai bendradarbiavimo *Laisvėje* ir *Vilnyje.* Galbūt Guzevičius apie tai tarėsi su kitais trečiafrontininkais, Railai nedalyvaujant.
48 Neišaiškinta, kas buvo tie „vienas-du partiniai".
49 Nepavyko nustatyti jo tapatybės. B. Raila prisimena, kad tai buvo lietuvis, „vidutinio ūgio, liesokas, berods blondinas". 1981.IX.25 laiškas autoriui.
50 M. B. (Z. Angarietis), „Keisti supratimai", *Balsas,* 1932, Nr. 15, p. 291.
51 Antanas Venclova, *Jaunystės atradimas,* 1970, p. 260.
52 *Ibid.*
53 Romas Šarmaitis, „Petras Cvirka visuomeninės santvarkos lūžio metu", *Atsiminimai apie Petrą Cvirką,* 1969, p. 284-185.
54 J. Radžvilas, „Frontui išsisklaidžius", p. 594.
55 *Ibid.,* p. 596.
56 *Ibid.,* p. 595.
57 *Ibid.,* p. 596.
58 *Ibid.*

MARYTĖ STRASEVIČIŪTĖ gimė 1950 m. Reutlingen'e, Vokietijoje. Studijavo University of Illinois — Chicago ir Southern Illinois University 1976 m. gaudama MFA diplomą. Dalyvavo grupinėse ir solo parodose, iš jų paminėtinos: Benjamin Beattie Galleries, Chicago; Friends Gallery, Minneapolis; Galerija, Chicago; Laura Sprague Gallery, Joliet; Beverly Arts Center, Chicago.

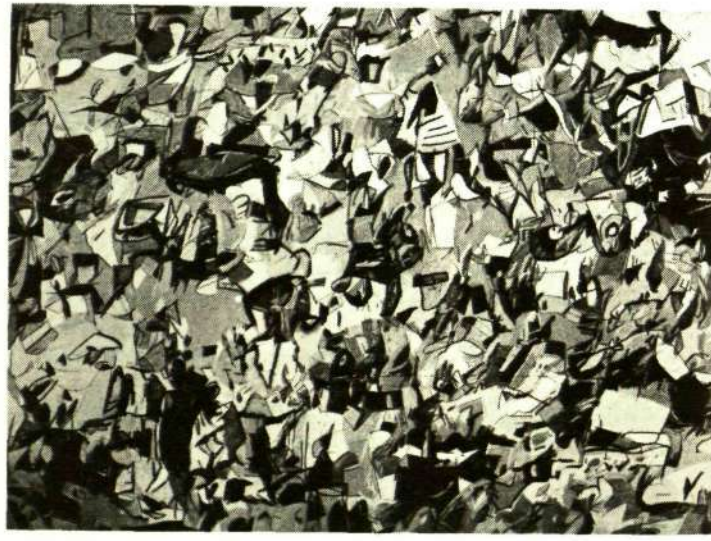

PLOKŠČIA IR LYGU, 76 x 101 cm, spalvotas pieštukas, popieris, 1982.

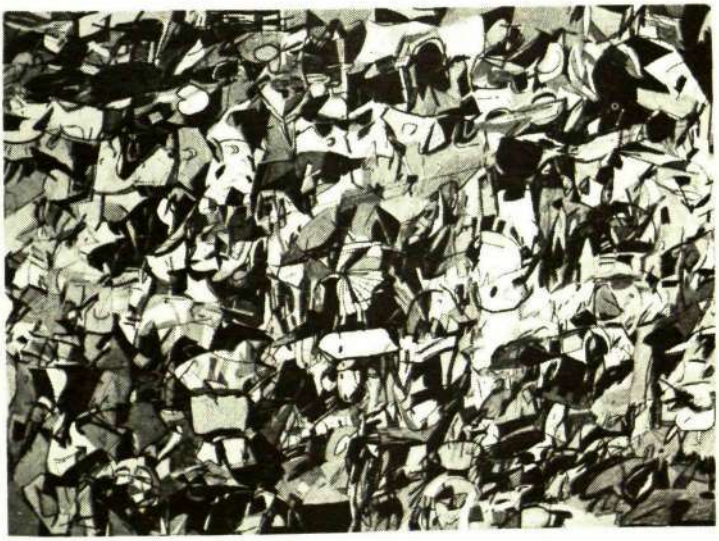

PAKALNUTĖS, 76 x 101 cm, spalvotas pieštukas, popieris, 1982.

SALERNO, 76 x 101 cm, spalvotas pieštukas, popieris, 1982.

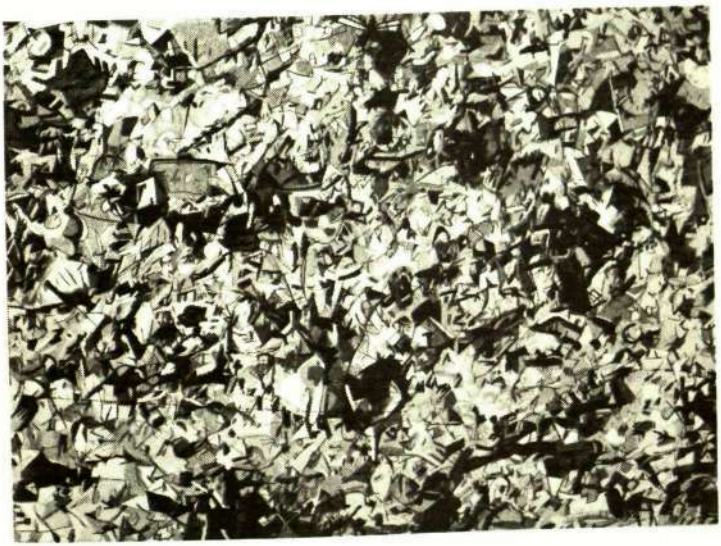

BE PAVADINIMO, 76 x 101 cm, spavotas pieštukas, popieris, 1982.

KALIAUSĖS MIRTIS

KOSTAS OSTRAUSKAS

KALIAUSĖ
VANAGAS
ŽVIRBLIS
KIŠKIS
VIŠTOS
PELĖDA
Autorius

Nors kalbiniai *kaliausė* yra moteriškosios giminės, jos vaidmenį atlieka vyras, tačiau, kiek įmanoma, be jokio „vyriškumo": šioji kaliausė yra neaiškaus gymio — nei velnias, nei gegutė.

Paukščius ir kiškį atliekantieji aktoriai ir aktorės vilki išeigine apranga. Vienintelė priemonė, identifikuojanti jų vaidmenis — atitinkamos, ryškiai stilizuotos kaukės. Jas aktoriai nešioja tarsi lornetą.

Ant tvoros, nukaręs kojas, sėdi AUTORIUS.

AUTORIUS. Kartą seniai, labai seniai, — o gal tik vakar? — stovėjo darže kaliausė.

AUTORIUS nušoka nuo tvoros, išeina, atneša KALIAUSĘ, įbeda į žemę ir vėl atsisėda ant tvoros.

AUTORIUS. Taigi stovi kaliausė tarp morkų ir kopūstų ir snaudžia: pasenus, apšepus — ne tiek grėsminga, kiek juokinga — pasigailėjimo verta. Bet ar ji pati tai žino?

KALIAUSĖ prasikrapšto akis ir nusižiovauja.

KALIAUSĖ. A, saulė šviečia, paukščiai čiulba. . . — vėl rytmetys išaušo. Prasideda mano darbymetė. Taip ir matau: pasipustęs uodegą, žvirblis žvilgčioja į daržą; pašiūrėj vištos, leptelėję po kiaušinį. . .

AUTORIUS. Negi po du?

KALIAUSĖ. . . .dairos lesalo; o kiškis, išlindęs iš pakrūmės, kraipo ūsą — morką jau užuodžia. Ką gi, mano dosnumas neribotas: kviečiu, mielieji, visus — jaunus ir senus — kviečiu kožną sutvėrimą pusrytėlių skanių. Nesigailėsit. Kai išversiu akis, kai pavartysiu ir kad skėstelėsiu rankomis, — puota neprasidėjus pasibaigs. Jei nuomario negausit, — girdėjau, tu, kiškeli, didžia narsa giriesi, — pakniopstomis visi iš daržo išlakstysit. — Tai galybė kaliausės! Tai siaubas! Net man pačiai baisu. — Tad jei kam gyvastis bei sveikata nemiela — prašau.

KALIAUSĖ apsidairo.

AUTORIUS. Nei gyvos dvasios: nei vištų, nei kiškio, anei žvirblio — tik vabzdžiai zuja, kirminas rausiasi grumste ir kurmis — pogrindžio gaivalas — kažką išdarinėja.

KALIAUSĖ. Keista. Kur dingo visi? Juk tie nevidonai, vos tik išaušus, į daržą taikstos. Nejaugi pramigau? *(Prisidengus ranka akis, žvilgteri į saulę)* Ką pasakysi: saulutė jau iš tiesų gerokai kilstelėjus. Gal jau po pusryčių? Gal aš kriokiau, o jie čia baliavojo? Neduok Dieve! — Reik budėti!

AUTORIUS. Kaliausė susiima kaip pridera, tačiau netrukus vėl ima snūduriuoti ir užmiega.

Tyla — tik saulė plieskia.

Staiga, tartum strėlė, neria iš aukštybių vanagas ir nutupia į daržą. Nutupia ir nusispjauna.

VANAGAS. Prrrrakeikimas! Nieko nepešiau — nei kiškio, nei vištos. . . Ar tik neišgudrėjo, bjaurybės? Atrodo, laikas keisti strrrrategiją. Kitą kartą grrrriebsiu iš pasalų! Ir kad papurrrrrrrtysiu! . .

AUTORIUS. Kaliausė prabunda, išspragina akis ir ima jas vartyti. Vanagas žiūri, tarsi juokdarį išvydęs.

KALIAUSĖ tebesiplėšo.

AUTORIUS. Pagaliau vanagas trukteli pečiais, nusikvatoja sodriu baritono balsu, — galėtų operoj dainuoti, — ir nuskrenda iš kur atskridęs.

KALIAUSĖ nulydi VANAGĄ akim ir stovi išsižiojus.

KALIAUSĖ. Taip ir nuskrido — lyg niekur nieko.

AUTORIUS. Susirūpina kaliausė ir svarsto:

KALIAUSĖ. Na ką gi, — vanagas — ne pliuškis žvirblis ir ne trizna višta. Narsus kaip ir visa jo giminė. Be to, ne vakar iš kiaušinio išsirito. *(Palūkėjus)* Betgi anksčiau ir jis manęs privengdavo: atskris, būdavo, nutūps ir žengia iš tolo šonu, mesdamas atsargiai akį į mane.

AUTORIUS. Taigi, būdavo. . .

KALIAUSĖ. Ale ko aš čia dabar nukabinau nosį. Juk mudu, galima sakyt, tą pačią dūdą pučiam: kai tik, žiūrėk, išnyra jis iš aukštybių, neša kudašių ne tiktai vištos — visa paukštija! Tad sėbrai esava. *(Pliaukštelėjus delnais)* Aha! Reiškia, mano svetelių šį rytą darže dar nebūta, — išvydo vanagą, padangėj beplasnojantį, ir kaip matai visos mandrybės išdulkėjo.

AUTORIUS. Nusišypso kaliausė iki ausų ir sprakteli pirštu sau į kaktą — suskamba lyg puodynė.

KALIAUSĖ. Gerai, kai netuščia galva: pamąstai, padūmoji — ir aišku kaip ant delno.

AUTORIUS. Nežiūrint to, kaliausė vėl nukabina nosį. . .

KALIAUSĖ. O vis dėlto vanago pabūgo — ne manęs.

AUTORIUS. . . .tačiau ir vėl tuoj pat atkunta.

KALIAUSĖ. Gana svarstyti — galvą ims sopėt. Tegu tiktai pabando kyštelt snapą žvirblis ar višta, — ir a š parodysiu jiems, kur pipirai dygsta!

Žvaliai nusiteikus, KALIAUSĖ timpteli sau už skvernų ir išverčia krūtinę.

AUTORIUS. Kur buvęs, kur nebuvęs, purpteli ant tvoros žvirblis ir be jokių ceremonijų — į daržą.

Vėl puola kaliausė akis vartyti, rankom skėtriotis, o žvirbliui — nei šilta, nei šalta: capt vieną grūdelį, capt kitą — ir virškina.

ŽVIRBLIS *(žvilgterėjęs į KALIAUSĘ).* O ko tu čia čia-čia-čia? Žiūrėk, pluša laukuose visi, o tu stovi kaip svočia. Negi darbo neturi?

ŽVIRBLIS apstriuoksi KALIAUSĘ ir pakraipo galvą.

ŽVIRBLIS. Nors fraką susilopytum, — šviečia klynas kaip delčia. . . — Na, tiek to. Ko čia man rokuotis su basliu. Sudie — skrendu.

AUTORIUS. Purpteli žvirblis vėl ant tvoros, sučirškia ir nuskrenda.

KALIAUSĖ. Snarglius. Fraką, girdi, susilopyk. Atsirado mat kriaučius. Kai užlopysiu kitąsyk jam snapą, — ir bus po „čia-čia-čia". *(Numojus ranka)* E, menka jis bėda — daugiau čirškimo, negu iškados. Tiesą sakant, nereik jo nei baidyt, — pats vietoj, tartum užsuktas, nutupėt negali.

AUTORIUS. Pro šalį vėl praskrenda žvirblis, tardamas:

ŽVIRBLIS. Šnekėk nešnekėjus, o tu nei kiškio nepabaidysi. Net ir nakčia. *(Patetiškai)* Kas per kančia!

AUTORIUS. Nespėja kaliausė nei susivaikyti, kas ir kur taip nevalyvai prašneko, kai iš pakrūmės kyšteli ūsą kiškis.

KALIAUSĖ *(išvydus KIŠKĮ).* To dar betrūko: iš žvirblio snapo į kiškio ausį.

AUTORIUS. Krusteli kiškis uodegą, pastrykt į daržą ir tuoj prie kopūsto. Paragauna ir išspjauna.

KIŠKIS. Perauges. Lyg pintis.

O KALIAUSĖ plėšos, draskosi. . .

AUTORIUS. Šoka kiškis į morkas, išsirauna vieną, krimst-krimst ir graužia pasigardžiuodamas.

KIŠKIS. Va čia tai pusrytėlis.

AUTORIUS. Kaliausė dar daugiau niršta, o kiškis — nei nemirkt: priėjęs atsiremia į kaliausę lyg į mietą ir, tebekrimsdamas morką, postringauja:

KIŠKIS. Tai kaip laikais, kaimyne? Ko taip išbalus lyg prieš smertį? *(Kyšteli KALIAUSEI panosėn morką)* Še, pagraužk. Spritnumui padeda. Pamatysi — net sienom imsi lipt. Nenori? Tai gal ridiką? Sako, kraują pravalo.

KALIAUSĖ tyli, dantis sukandus.

KIŠKIS. Na, žinokis: tavo nesveikatos — tavo ir pagrabas. *(Sviedęs per petį apgraužtą morką)* O man jau laikas bėgt namo. Beje. Tikiuos, per daug nerūstausi, jei aš ir savo šeimynai — pačiai ir vaikučiams — po morką išsirausiu. *(Nusikikena).*

KALIAUSĖ stovi lyg stabo ištikta, o KIŠKIS šypsosi pro ūsą.

KIŠKIS. Nieko prieš? Taip ir maniau.

AUTORIUS. Pasipusto kiškis delnus, puola į morkas ir griebia lupti vieną po kitos.

Sutelkia kaliausė visas savo spėkas, kiek jų beliko, ir vėl ima akis vartyti, rankomis skėtriotis.

O kiškis taria:

KIŠKIS. Ko tu čia plėšais tartum kaliausė? *(Nusikvatojęs)* Raminkis — ko gero, širdis neatlaikys.

Šypteli KIŠKIS ir toliau darbuojas.

AUTORIUS. Šitaip beplušėdamas, kiškis turbūt visą daržą būt niekais pavertęs. Tačiau — nei iš šio, nei iš to — pūstelėjo vėjelis, nukrito — lyg tyčia — į daržą lapas, kiškis baisiausiai persigando ir, net morkas užmiršęs, išdūmė kūlvertom iš daržo.

Atsiduso kaliausė, virpančiom lūpom prabilo. . .

KALIAUSĖ. Ne manęs, o lapo išsigando. Ar man juoktis, ar raudot?

AUTORIUS. . . .ir susimąstė. Bemąstydama girdi kiškio balsą:

KIŠKIO BALSAS. „Ko tu čia plėšais tartum kaliausė. . ." *(Ir vėl nusikvatoja).*

KALIAUSĖ beveik netenka žado.

KALIAUSĖ. Manęs, kaliausės, neatpažino? Turbūt juokavo.

AUTORIUS. Sakai, juokavo?

Ir stojo ilga tyla.

A, tačiau gyvenimas kur kas rūstesnis, negu galvojam. Nesibaigė kaliausės bėdos, oi ne.

Staiga per tvorą kūliais įsivertė vištų pulkas. Nei nedirstelėjusios į kaliausę, — tarsi jos nebūtų! — puolė perekšlės darže kapstytis — sudulko į visas šalis. Pagaliau prisikapstę iki koktumo, sutūpė, trindamos pasturgalius, — net šleikštu, — ir ėmė kudakint lyg pakvaišę.

KALIAUSĖ, vargšė, tik žiūri bejėgė. . .

VIŠTOS. Kas per džiaugsmas, per smagumas! . . — net apsalo širdis. . . Tai gyvenimo dosnumas! . . — tik tupėk ir norėk! O, dangau! . . Neištversiu. . . netrivosiu. . . —svaigsta galva. . .Dievaži, taip ir mirsiu nesumojus: ar čia daržas, ar čia rojus? *(Visos kartu)* Kud-kuda! . .

VIŠTA *(ekstazėj, užsimerkus).* Kokia laimė būt višta. . .

AUTORIUS. Net ir nupešta?

Lyg susitarusios, atsisuka VIŠTOS į KALIAUSĘ ir ima šaipytis.

VIŠTOS. Kas gi šičia per kerėpla? — Šiaip sau vėpla. — Nepažįsti? — Nors pasiusk. — Nagi spėk. — Negi šluota? — Ne visai. — Gal kaliausė? — Ta pati. — Ką sakai! — Tai nuvyto daržo rožė! — Nuostabi metamorfozė! — Čia prakapsčius, čia užkapsčius, — tokio dyvo nesu mačius.

VIŠTOS apspinta KALIAUSĘ.

VIŠTOS. Pasakyki, meldžiamoji: ko gi tu tokia liūdna? — Gal sugriuvo sveikata? — Gal pašlijo reikalai? — O gal šiaip kas negerai? — Ko tyli? Ko nesiskundi? — Ak, sic transit gloria mundi. — Kažkada kaliausės būta. — O dabar — tiktai baslys. — Ant to baslio — skudurai. — Negerai. — Oi, blogai. — Visai blogai. — Cha-cha-cha! . . — Žinot ką? — Ne, nežinom — susimilk — pasakyk. — Reik pralinksmint moteriškę. Reik paniurkyt, pakutenti! . . Tuoj atgis! . . — Sumaningai sumanei. — Na, kūmutės, tad valiai!

AUTORIUS. Puola vištos kaliausę, įsikimba nagais į krūtinę ir ima draskyt tartum erinijos Prometėjų (nors, tiesą sakant, ne erinijos kankino Prometėjų).

Liūdnai kaliausei būt pasibaigę, labai liūdnai, jeigu nebūt nutikę, kas nutiko. Atrodo, jos pats dangus pasigailėjo: staiga užplūdo juodas debesys, užklojo saulę ir prapliupo lyti. O vištos mat nebūtų vištos, — kaip ir visos gražuolės, bijo sušlapti savo tualetą: kūrė į pašiūrę — tik tvaikas darže teliko.

Praveria KALIAUSĖ akis, apsidairo, sudejuoja. . .

KALIAUSĖ. Ar aš girdėjau, ką girdėjau? Ar aš regėjau, ką mačiau?

. . . ir, liūdnai šyptelėjus, atsidūsta:

KALIAUSĖ. O vis dėlto bent atpažino, kas aš per viena.

AUTORIUS. Žvilgteri kaliausė į debesį, išsitraukia iš po skverno vėjų aplamdytą skėtį, vargais negalais jį išskečia ir stovi lyg po rėčiu. O lietus žliaugia — tartum dangūs prakiuro.

Stovi kaliausė ir, — nei kiek neperdedu, — pravirksta — pirmąkart jos skruostais rieda ašaros. . . — lyg pupos. Net graudu.

Pagaliau debesỹs kaip atplaukė staiga, ūmai ir nuplaukė. Vėl sušvito saulė, sučiulbo paukščiai dyvinais balsais. O kaliausė taip ir tebestovi po skėčiu kaip stovėjus. Ir dievai žino, kaip ilgai ji šitaip, tarsi apdujus, būtų juokinus svietą, jeigu ne vanagas, kursai, parskrisdamas iš kažkurių pagairių, išvydo saulėje pūpsantį skėtį ir nutarė nutūpęs pasižiūrėt, ar kartais kaliausei galvoj nesusimaišė.

VANAGAS. Rods, jau nebelyja.

KALIAUSĖ kyšteli nosį iš po skėčio, apsidairo ir sviedžia skėtį į kopūstus.

VANAGAS. Gražiai nulijo. Net laukai garuoja. Tik ta saulė be reikalo taip plėšos. Jau čia, ant žemės, spigina, o kai pakyli į aukštybes, tai, brač, net žadą užima.

AUTORIUS. Kaliausė žvilgteri skersom į vanagą ir dūmoja:

KALIAUSĖ. Tai va — ne tik manęs nebijo, bet dar ir kažkokius niekus pliauškia. Labai mat man rūpi, kas ten, viršuj, dedas, kai aš čia, darže, galų nesuvedu.

VANAGAS. Sako, kažkada kažkas, — tikriausiai mano giminė, — užsigeidė pasiekti saulę. Žioplas daiktas — tik suspirgėjo ir krito iš padangių kaip iškepta višta.

KALIAUSĖ sudejuoja.

KALIAUSĖ. Bent vištų neminėk. . .

VANAGAS. O kodėl ne?

KALIAUSĖ. Susimildamas. . .

VANAGAS. Gerai jau, gerai. Tiesą sakant, keistas padaras tos vištos: paukštis, o neskrenda — tik po mėšlyną kapstosi. Šlykšti veislė. Tačiau skani. Ypač viščiukai.

KALIAUSĖ dar graudžiau sudejuoja, susiima už nosies ir trankiai nusišnypščia.

VANAGAS. Slogos užpuolė?

KALIAUSĖ papurto galvą.

VANAGAS *(priėjęs arčiau).* Va tai tau: ašarėlės byra! Gėdos turėtum. To šlapumėlio nepripažįstu ir pripažint nenoriu. Bobų ir vaikų išmislas.

KALIAUSĖ *(šnirpšdama).* Taigi, bepigu tau šnekėt. Kur neverksi: žvirblis aną dieną, žvilgterėjęs į mane, iš juoko net parvirto; kiškis — jauniklis! — darže darbuojas lyg savo gaspadoj, o vištos kapstos man panosėj uodegas atsukę. . . Esu — ir nėra manęs. Kaip neverksi, neraudosi. . .

VANAGAS. Taip blogai, a?

KALIAUSĖ. Iš apmaudo paširdžius tartum peiliais rėžia. . . O čia dar kaulus gelia. . . nosis varva. . .

VANAGAS. Akivaizdu. Tu iš tiesų liūdnai atrodai — visai iš klumpių išvirtai. Jeigu save išvystum, sugriūtum tobulai. Pasakysiu, gerrrrbiamoji, atvirai: jei tokios būtų visos kaliausės, daržai teliktų tik pūstynės.

KALIAUSĖ. Neduok Dieve. . .

VANAGAS. Ką gaspadorius pasakys, tave pamatęs? Išmes, ko gero, į šiukšlyną.

KALIAUSĖ aikteli ir brūkšteli panosėje rankove.

VANAGAS. Na, na, — gana ašarų. Nepernešu. Visai į žlugtą pavirsi.

KALIAUSĖ. O, Viešpatie. . . — netekau ne tik grėsmės, bet ir savigarbos.

VANAGAS. A, taip, — savigarba. Svarbiausia. Be jos — ir šūdvabalis, atsiprašant, tėra tik vabalas.

AUTORIUS. Pakelia kaliausė akis į dangų ir, suvaitojus iš pačių gelmių, pašnibždom taria:

KALIAUSĖ. Sudie, gyvenimėli: išeinu.

VANAGAS. Nekvailiok. Kur tu eisi, basliu žemėn įbesta?

AUTORIUS. Atrodo, svieto pabaiga: kaliausė panarina galvą ir spokso į grumstą lyg žemes pardavus.

Tyla. Tik kažkur kirminas kopūstą kremta, o netoliese, — jei gerai įsiklausysi, — galanda dantį kiškis.

VANAGAS. Perrrrkūnėlis... Nesmagu prisipažint, — telieka tai tarp mūsų: — pagailo man tavęs. Juk ir man linksmiau, kai tu — žvali ir pareiginga, pilna sveikatos ir tariamos grėsmės — imi skėtriotis ir akis vartyti, šventai tikėdama, jog ir mane tu pabaidysi. Nors plyšk juokais. O dabar? Ne šis, nei tas. *(Ryžtingai)* Reikia tave ant kojų pastatyt.

KALIAUSĖ *(numojus ranka)*. Ne pastatyti, o nuverst mane kaip tvorą ir — prakuroms.

VANAGAS. Vilties! Neprarask vilties!

KALIAUSĖ. E, kas iš jos... Viltim tik tuščiagalviai guodžias.

VANAGAS. Nepliurpk niekų. Nėr padėjimo be išėjimo. Tik leisk man susikaupti ir padūmot.

AUTORIUS. Vanagas taip ir padaro: suraukia kaktą ir giliai dūmoja. Staiga:

VANAGAS. Aha! Turiu! Ar matei kada, kaip gaspadinės merga spokso į veidrodį, anglimi paišos, dažais maliavojas? — Tiesa, kur tu matysi, darže įstrigus. — Pasipaišo, pasidažo, — ypač kai berno laukia, — ir bematant pagražėja.

KALIAUSĖ. Taigi, man kaip tik grožio reikia...

VANAGAS. Cit! Jei galima dailiai, reiškia, galima ir kitaip. Kaip paterliosi, taip nuterliosi.

KALIAUSĖ. Manai?

VANAGAS. Pamatysi. Lekiu. Nutversiu tuos padargus, kol merga krapštos laukuose, ir pasidarbuosim. Būsi kaip nauja.

VANAGAS pašoka ir nuskrenda.
Nulydi jį KALIAUSĖ akimis ir giliai atsidūsta.

AUTORIUS. Kai šitaip susiklosto reikalai, dažnas nusiteikia filosofiškai. Tad ir mūsų kaliausė.

KALIAUSĖ. Tai va kaip svietas surėdytas — rūstus, nepatikimas, nedėkingas. Buvai kaliausė kaip pridera — ištikima, narsi, visos parapijos pabáisa. O šiandien? Šluota, įsmeigta darže. Plušai, draskeisi, nėreisi iš kailio, akis išvertus, budėjai per naktis, — ir štai tau ačiū — špyga. Tiktai atodūsis teliko, ašara. Ir pajuoka. Padurką rodo tau višta. *(„Tragiškai")* Geriau jau būtų pavirst tuščia vieta.

AUTORIUS. Čia kaliausę užklumpa patsai esminis klausimas:

KALIAUSĖ. Tai kur tada prasmė?

AUTORIUS. Ir tuoj pat topteli nei kiek ne menkesnis atsakymas:

KALIAUSĖ. Štai ir visa gyvenimo gelmė.

AUTORIUS. Kaliausė pasikrapšto ausį ir toliau svarsto:

KALIAUSĖ. O gal tiktai didžiuosius ištinka toks likimas? Tik narsų ir galingą? Aukštai kilęs žemai tupia. . . *(Užsižiūrėjus į kopūstą)* Tokia tragedijos esmė.

AUTORIUS. Tikrai?

KALIAUSĖ. Sako, iš šitokio materijolo rašto žmonės veikalus gamina.

AUTORIUS *(šyptelėjęs).* Tikriausiai.

Tyla.

AUTORIUS. Pagaliau kaliausė prieina neišvengiamą išvadą.

KALIAUSĖ. E, šnekėk vienaip, šnekėk kitaip, — vis tiek netikusi tavo dalia. Išsikvėpei, dūrei nosimi į grumstą, ir baigta. Užraukta. Sudie.

AUTORIUS. Ką gi, galì filosofuoti, galì net sapaliót, bet, norì ar nenori, reikia grįžt į kasdienybę, — taip irgi svietas surėdytas. Sugrįžo ir kaliausė, — bent ji taip galvojo.

KALIAUSĖ. Tai, reiškia, vanagas užsigeidė man gyvasties įpūsti. Ar ne juokai? Na, nors tiek gerai, kad ne kiškiui ar vištoms mano gerbūvis parūpo, — būčiau visai prasmegus žemėn iš sarmatos. O vanagėliui riestasnapiui, — atsirado mat geradāris, — tasai gerumas atsirugs. Oi, atsirugs: nežino, mandrapypkis, net nenutuokia, kas jo laukia. Kai nutaisys mane, kai nuterlios, tai kad išversiu akis, kad imsiu skėtriotis. . . — net ir jam visas narsumas išgaruos. *(Drebančiu balsu)* Che. . . che. . .

AUTORIUS *(liūdnai šyptelėjęs).* Jeigu čia juokas, tai kas tada ašaros?

KALIAUSĖ apsidairo, nusišnypščia į skverną ir bando švilpauti kažkokią melodiją. Tačiau nieko gero neišeina.

AUTORIUS. Taigi, pašvilpk kad kytras. . .

Parskrenda VANAGAS.
KALIAUSĖ nuščiūva.

VANAGAS. Dar nesukapojo vištos?

KALIAUSĖ pažvelgia skausmingai, bet nutaria praleisti patyčias negirdom.

KALIAUSĖ. Ale tu ir greitas.

VANAGAS. Nesu pratęs tūpčiot vietoj: nusitaikau — ir už pakarpos.

KALIAUSĖ *(nekantriai).* Ar nutvėrei, ką žadėjai?

VANAGAS. O kaipgi. Štai. Viskas, ko reikia. Net ir veidrodis.

VANAGAS paima veidrodžio šukę, nori žvilgtert į save, bet susilaiko.

VANAGAS. Ne, narsieji į save nespokso.

KALIAUSĖ. Ar iš tiesų aš taip netikusiai atrodau?

VANAGAS. Nei kiek ne geriau.

KALIAUSĖ. Parodyk — duok tą šukę. . .

VANAGAS. Ne dabar — ko gero, vėl pulsi į dūdas. Kai nuterliosiu, galėsit spoksot, iki atsigrožėsi. . . — jeigu savęs neišsigąsi.

KALIAUSĖ. Nesirūpink. Tik ar tu tikrai žinai, ką darai?

VANAGAS. Užtikrinu: kiškį ir kitus narsuolius, tave išvydus, nuomaris ištiks! . .

KALIAUSĖ. Duok Dieve. . .

VANAGAS. Vištos kiškas apsidirbs! . .

KALIAUSĖ. Ir tas ne pro šalį.

VANAGAS. Gana šnekų — duok savo išvaizdą.

KALIAUSĖ. Na, jeigu jau taip sakai. . .

Atkiša KALIAUSĖ veidą, ir puola VANAGAS darbuotis.

Tą pačią akimirką, — kas galėjo tikėtis, — pragysta **Sevilijos kirpėjo** *Figaro — jo arijos „Largo al factotum" paskutinieji 37 taktai („Ah bravo, Figaro, bravo, bravissimo. . .") žymiai pagreitintu tempu.*

Su paskutiniuoju akordu VANAGAS plačiu mostu užbaigia KALIAUSĖS tualetą.

VANAGAS. Štai! Baigta!

VANAGAS pasitraukia atokiau ir žiūri patenkintas į KALIAUSĘ.

AUTORIUS. Ką tu pasakysi! Dar viena metamorfozė!

Žinojo VANAGAS, ką šneka, darbavos ne tuščiai: stovi KALIAUSĖ iš tiesų rūsti ir atšiauri, nežmoniškai grėsminga.

VANAGAS. Kad tave kur grrrriausmas! . . Kas per siaubas neregėtas! Kokia nesvietiška grėsmė! Patį šėtoną, tave išvydusį, velnias griebs! *(Nusijuokia)* Tiesą sakant, jei nežinočiau, kas tu per viena, ir aš, ko gero, išsigąsčiau.

KALIAUSĖ. Kaulus kaip gėlė, taip ir tebegelia. . . Kaip raižė paširdžius, taip ir teberaižo. . .

VANAGAS. Svarbu ne kaip jauties, o kaip atrodai. *(Padavęs KALIAUSEI šukę)* Še, pasižiūrėk.

AUTORIUS. Iš lėto, tarsi norėdama uždelsti didžios laimės akimirką, paima kaliausė šukę, užsimerkia, užima kvapą ir atsimerkia — pažvelgia į save, staiga surinka siaubo ištikta. . .

KALIAUSĖ. Vajėėėėzau! . . .

AUTORIUS. . . .griebias už paširdžių ir virsta aukštielninka į kopūstus.

VANAGAS *(nusikvatojęs).* Ar nesakiau? . . Baisumas neišpasakytas. . .

AUTORIUS. Kaliausė tyso paslika.

VANAGAS. Na, na, — nepersistenk — kelkis ir žiūrėk, iš ko duoną valgai.

AUTORIUS. Kaliausė tebetyso.

VANAGAS. Užteks kvailioti. . . — kokį čia dabar teatrą vaidini. . .

AUTORIUS. Kaliausė nė krust.

VANAGAS prieina prie KALIAUSĖS, pasilenkia, žvilgteri ir atšoka atatupstas.

VANAGAS. Prrrrakeikimas! . . — Negyva!

VANAGAS apeina ratu KALIAUSĘ, pakraipo galvą. . . Pagaliau trukteli pečiais, pakyla ir dingsta aukštybėse.

AUTORIUS. Guli kaliausė kopūstuos — rodos, nei juokis, nei verk.

O vis dėlto staiga pasigirsta juokas — pirma žvirblio, paskui kiškio ir pagaliau vištų. Juokiasi, kvatoja ne tik žvirblis, ne tik kiškis ir ne tiktai vištos, bet, atrodo, ištisa gyvūnija. Juokas liejas, plaukia per miškus ir pievas. . . — ir kažkur nuskęsta.

Atrodo, viskas. Baigta. Kas dar gali benutikti? O, pasirodo, ėmė ir nutiko.

Epilogas

AUTORIUS. Naktis. Danguje kybo pilnatis.

Kažkas ateina, pakabina ant šakos pilnatį ir vėl nueina.

Iš kažkur ataidi noktiurnas.

AUTORIUS. Miega žvirblis, miega kiškis su šeimyna, miega, žinoma, ir vištos. Tik vanagas užmigt negali.

Tarsi aksomu suplazda sparnai — atplasnoja pelėda. Išvydus mėnesienoj gulinčią kaliausę, — jos rankoj spindi veidrodžio šukė, — nutupia šalia ir krūpteli didžiai nustebus.

PELĖDA. Tikėkit netikėję: kaliausei krąujas iš burnos teka. . .

AUTORIUS. Kraujas? . . — Net ir pelėda pristinga išminties: giliai susimąsčius, kilsteli antakį ir nuplasnoja sumišus.

AUTORIUS nušoka nuo tvoros.

AUTORIUS. Nejaugi iš tiesų kraujas? . .

Nuėjęs prie KALIAUSĖS, paliečia pirštais jos lūpas.

AUTORIUS. To ir aš nesitikėjau.

Paima iš KALIAUSĖS veidrodžio šukę ir žvilgteri atsargiai į save.

Grįžta VANAGAS.
Griebia už šukės ir sviedžia į tvorą,
Sudūžta, suskamba — tartum kažkas būtų sukūlęs viso svieto veidrodžius.

Sudūžta ir noktiurnas.

Nei žodžio netaręs, VANAGAS nuskrenda.

Vėl kažkas ateina,
nukabina nuo šakos pilnatį ir išsineša.

AUTORIUS dar kartą pažvelgia į KALIAUSĘ
ir
nueina.

1981

KAZYS BRADŪNAS — ATKAKLUS TREMTINYS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Kad suprastum Kazio Bradūno poeziją, rašytą per paskutinius 10-12 metų, jos temas, vystymąsi ir poetines priemones, reikia pirma suprasti žemininkų kartos, pirmosios tremties poetų generacijos, santykį su žeme. Studijoje *Nužemintųjų generacija* Vytautas Kavolis pastebi, kad „Iš nepertraukiamai intymaus ryšio su žeme, tarpininke tarp žmogaus ir prigimties, ir kyla anos žemininkų generacijos kūrybinės jėgos . . . Žemė — kartu ir priklausomybės prigimčiai ir istorinių namų simbolis" (p. 9, 11). Žemės praradimas ir tremtis tada yra tikrai žiauri katastrofa žmogui-rašytojui, kuris tuo ryšiu pagrindžia visą savo žmogišką ir literatūrinę būtį. Žemės praradimas tampa simboliniu, bet dvasiniai tikru mirties išgyvenimu — gresia jėgų išsekimu ir paralyžium. Atsiveria galimybė, kad žemės praradimas atkirs jį nuo gyvenimo, kad poetas užsidarys į solipsistinį, nevaisingą, skausmo persunktą pasaulį ir gyvens sentimentalia nostalgija. Bradūnas pasirenka kitą kelią: kūrybos šaltiniu jam tampa ne žemė ir pats jos netekimo faktas, bet žemės netekimo įprasminimas, mirties ir nebūties įprasminimas. Kadangi istorijos įvykiai atėmė jam žemę ir tai žemei — Lietuvai šimtmečiai atnešė nelaimes, skausmą ir mirtį, jis taipogi turi apsiimti kokiu nors būdu stengtis

suprasti, įprasminti, išaiškinti istoriją ir laiko tėkmę. Poetas pasistato sau uždavinį: suteikti prasmę žemės netekimo, tremties, mirties ir nebūties reiškiniams istorijos įvykių ir laiko tėkmės kontekste. Čia pagrindinė jo poezijos tema ir jo kūrybos versmė.

Istorija yra „žmogui svetimas, neribotos galios mechanizmas, kuris paneigia ir sunaikina kiekvieną impulsą, priešingą nežinomai jo judėjimo krypčiai. Istorija — ištisinis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesų subjektyvumo" (Kavolis, *Nužemintųjų generacija,* p. 19). Prieš šio mechanizmo beveidę triuškinančią jėgą, atsitiktinumą, mirtį ir siaubą, kurį sukelia istorijoje slypinti nežinomybė, Bradūnas pastato kūrybinį aktą — meno, poezijos transformuojančią galią. Ankstyvesnėje poezijoje, surinktoje knygose nuo *Svetimosios duonos* (1945) iki *Sonatų ir fugų* (1967), poetas tautos istoriją stengiasi suprasti kaip apeigą arba aukos atnašavimą gyvybės, mirties, ir prisikėlimo ciklais, kurie atkartoja Kristaus auką, krikščionybės pagrindinę, dalyviams reikšmę teikiančią struktūrą.* Šias dvi sąvokas — gyvenimo kaip aukos atnašavimo ir kūrybos galios — Bradūnas taip pat panaudoja rinkinyje *Donelaičio kapas* (1970), kur jis išvysto savo poezijai gal pačią svarbiausią paradigminę struktūrą žemės praradimo, mirties ir istorijos „įprasminimui" vykdyti.** *Donelaičio kapo* eilėraščiuose tikrovinė plotmė, kurios

* Žr. R. Šilbajorio Bradūno ankstyvesnės poezijos apžvalgą „Kazio Bradūno poezija: gyvenimo aukos atnašavimas", *Metmenys,* Nr. 14, 1967, p. 11-31.

** Straipsnyje „Keturi poetai neužmirštą Jėruzalės" *Metmenų* Nr. 24, 1972, p. 143-76, R. Šilbajoris šią struktūrą analizuoja, demonstruodamas kaip ji įgyvendinama šio rinkinio eilėraščiuose. Čia verta peržvelgti ir praplėsti Šilbajorio pastabas, nes jis tiksliai nušviečia vieną iš pagrindinių impulsų Bradūno kūryboje, kuris svarbios įtakos turi ir jo vėlesnei poezijai, rašytai 1970-1981 metais.

kontūrus nustato istorija, mirtis ir žemės praradimas, permainoma kūrybinio akto dėka į dvasinę plotmę, kuri apima amžinybę, prisikėlimą, kūrybinę sąmonę, tautos esmę. Šis permainymas vyksta vidinio pergyvenimo kontekste ir išreiškiamas eilėraščio ribose. Knygos pagrindinė įtampa todėl ir kyla iš šios metamorfozės — iš santykio tarp mirties ir prisikėlimo, įgyvendinamo eilėraštyje. Ši paradigma: tikrovinė plotmė — kūrybinis aktas — dvasinė plotmė, kuri dramatizuoja perėjimą iš mirties į amžinybę, turi aiškiai krikščionišką pagrindą Kristaus aukos — mirties ir prisikėlimo — faktuose ir jų „istorinėje" reikšmėje (Šilbajoris, *Metmenys,* Nr. 24, p. 169).

Todėl Donelaitis, poetas-kunigas, kurio kapo ir genties poetas-tremtinys ieško, kurio poezija yra išlikus šiam prasmės ieškojimui pavyzdžiu, yra tokia tinkama tema. Savo poezija, krikščionišku tikėjimu, ir giliu tikėjimu lietuvių tauta, Donelaitis yra archetipinis modelis poetui-tremtiniui, kuris grumiasi su mirties ir istorijos reiškiniais, sutelktais žemės praradimo sąvokoje, ir kuris siekia iš jų chaoso ir sukeliamo siaubo kaip nors išvesti prasmę. Artima tėviškė, bendra žemė, kalba ir tikėjimas riša Bradūną ir Donelaitį. Pats svarbiausias ryšys glūdi tame, kad jie abu yra poetai ir pajėgia kūrybine galia tautą, mirtį ir istoriją iškelti iš laiko tikrovinės plotmės ir, užrašydami istorinį faktą poezijos formoje, patalpinti juos dvasinėje amžinybės plotmėje. Bradūnas, kaip ir Donelaitis, tvirtai tiki ta tradicine Vakarų literatūrai reikšminga sąvoka, ją priimdamas *a priori* prielaida. Bradūnui Donelaitis, kaip Vergilijus Dantei, yra keliarodis, mokytojas.

Šios knygos paradigminę transformacinę struktūrą tiksliausiai ir pilniausiai įgyvendina du eilėraščiai: „Tiktai per paukščio skrydį" (*Donelaičio kapas,* p. 14) ir „Kur mūsų tėviškės?" (p. 89), kurie vienas kitą atspindi paralele struktūra, posmų ir žodžių atkartojimais. Jie, lyg rėmai, nustato knygos pradžią ir pabaigą tikrovinės plotmės ir dvasinės plotmės

priešpastatyme, kuriame susumuojamos mirties, istorijos, laiko, prisikėlimo, kūrybos, tėviškės ir žemės temos. (Šilbajoris, *Metmenys,* Nr. 24, p. 174-76). Abiejuose eilėraščiuose laiko tėkmę ir mirtį konfrontuodamas poetas ieško prasmės. Todėl jis ieško Donelaičio kapo ir pačios kūrybinės versmės:

Aš tik seku didžiulę tavo brydę,
Ieškodamas, kur viso to versmė,

Kur pabaiga, kuri visus išbarsto
Kaip smiltis prie neperžengtos varčios.

(*Donelaičio kapas,* p. 14)

Poetas turi prieš save Donelaitį — ne fizinį kapą, o kūrybinį palikimą *Metus* ir jų moralinį pagrindą išreiškiantį veikėją Pričkų: „Aš ateinu prie užmuštojo Pričkaus karsto / Ir būro lūpomis meldžiuos . . ." (14). Paskutiniame posme, žiemos ir mirties peizaže pergyvendamas vaizduotiniu būdu ateityje ir savo mirtį ir sutapimą su Donelaičiu („Kai po žole ir mano palaikai"), poetas peržengia laiko ribas ir atranda Donelaitį

. . . jau nesusietą
Nei su laiku, nei su erdve,
Ne užkastą Tolminkiemy poetą,
O žemę, gimdančią save.

(p. 14)

Kūrybinis aktas — ne tik Donelaičio kūrybinis palikimas, bet ir šis eilėraštis, kuriame skaitytojas dalyvauja — leidžia peržengti istorijos, laiko ir vietovių ribas. Kūrybiniu aktu poetas pereina iš mirties į dvasinę tikrovę, į prisikėlimą ir atsinaujinimą, po žiemos žemę gimdančią save; eilėraštis baigiasi pavasario įvaizdžiu.

Eilėraštis knygos pabaigoje „Kur mūsų tėviškės?" atkartoja pirmojo eilėraščio temas, struktūrą ir žodžius, bet su pabrėžimu, kuris svarbiai skiriasi nuo pirmojo. Nors jis pradeda iš to paties taško — tėviškės ir tautos sąvokos —

dabar poetas klausia „Kur mūsų tėviškės? Už kokio paukščių skrydžio?" (p. 89), kalbėdamas perkeltine prasme apie dvasinę tėviškę, kur pirmame knygos eilėraštyje teigimas nurodė fizinį, tikrovinį reiškinį: „Ten mūsų tėviškės tiktai per paukščio skrydį" (p. 14). Kad dvasinė plotmė yra antrojo eilėraščio tema patvirtina sekančios eilėraščio eilutės, kurios kartodamos pirmojo eilėraščio žodžius juos pakeičia:

Aš pamečiau jau pėdsakus ir brydę
Ieškodamas užpiltosios versmės.

Nei šermenų, nei užmuštojo Pričkaus karsto —
Tik smiltys prie neperžengtos varčios,
Kur pabaiga visus žodžius išbarsto,
Kuriais aš būro lūpomis meldžiuos . . .

(p. 89)

Kūrybos transformuojanti galia, kurią matome *Metų* palikime, išlikusiam amžių tėkmėje, ir paties Bradūno knygoje *Donelaičio kapas,* kurią tik baigėme skaityti, priveda prie naujo mirties supratimo: „Klaupiuos prie Donelaičio kapo — / Aš jį radau (tikėti negaliu)" (p. 89). Žemėje mirtis ir nebūtis yra pagrindinės, universaliai neišvengiamos sąvokos — kieta tikrovė. Paskutinis posmas, atkartodamas rudens ir žiemos įvaizdžius ir paties poeto mirtį „(Vilkų bus išrausti ir mano palaikai)" (p. 90), teigia kas atrasta:

Bet aš radau —
Aš jį bučiuoju, nesusietą
Nei su laiku, nei su erdve,
Ne užkastą Tominkiemy poetą,
O žemę, žudančią save.

(p. 90)

Pavasarinis žemės atsinaujinimas, minėtas pirmojo eilėraščio pabaigoje, yra tik laikinas reiškinys. Ne žemiška, bet tik dvasine, transcendentaline tikrove galima pasitikėti. Tik peržengus per mirties ribą (ir kiekvienam žmogui

privaloma į mirtį žengti), atrandame amžinybę, kuri įprasmina buvimą žemėje ir žemės netekimą, kur mirtis ir gyvybė susivienija ir laiko nebėra. Tai liudija paskutinis rinkinio eilėraštis „Donelaičio kapas":

Į drėgną, dubų kapą susigėrė
Kraujas ir prakaitas, gyvybė ir mirtis —
Pakelk nuo varpučio negyvą vyturėlį,
Bečiulbantį ant rankų nebūties,

Kur lyg šaltinis, iš kurio jis gėrė,
Pro kapą vėl prasiveržia būtis —
Ant varpučio rasų karoliais žėri
Kraujas ir prakaitas, gyvybė ir mirtis.

(p. 91)

Vyturėlio daina, simbolizuojanti kūrybos sąvoką, transformuoja mirties faktą, iššaukiamą kapu ir negyvu vyturėliu. Kūrybos dėka, iš nebūties, anapus laiko ribų ir kasdieninio gyvenimo reiškinių, „Pro kapą vėl prasiveržia būtis". Gyvybė ir mirtis suvedama į vieną tašką, nebūtis permainoma į amžiną žėrinčią pomirtinę būtį. Prisikėlimas įvyksta tik mirus, mirtis — neišvengiamas faktas — turi būti priimama. Per mirtį, kaip per ugnį, reikia peržengti. Kūryba, poezija, daina suteikia galimybę tai įgyvendinti, ir mirtį, žemės praradimą ir istoriją įprasminti, tikrovinę plotmę permainant į dvasinę plotmę.

Ši paradigminė struktūra: tikrovinė plotmė — kūrybinis aktas — dvasinė plotmė, veikia viena ar kita forma rinkinio *Donelaičio kapas* eilėraščiuose, kur beveik visuose pagrindinės idėjos rolę atlieka mirtis ir žemės praradimas. Šią transformacinę struktūrą galima įžiūrėti pavyzdžiui eilėraštyje „XVIII amžiaus žemaičių medžio raižinys", kur medis, kaip žmogus, turėjęs mirti, paliestas rankų, peilio ir svajos tampa nemirtingu: „Mirtis nuo to medžio atšoks — / Ji apanka / Kūrybos liepsnoje" (p. 24). Eilėraštyje „Žemės ikona" poetas „eilėraščio sakiniu" lenkdamasis prieš žemę, ją

pakeičia į „juodą Madoną" ir „sakraliniu žodžių rūbu" ją pridengęs, „lempos liepsnų sidabru / Prieš tamsųjį veidą" dreba (p. 64). Eilėraštyje „Krauju krikštyti", genties jaunieji pilkapy paguldyti, susižiedavę su mirtimi, prisikelia, nes

Mano tautos
Paskutiniam pilkapy brinksta
Legendos grūdas,
Sėkla dainos,
Ir krauju krikštyti
Tampa vėl gyvybe.

(p. 86)

Tai yra įmanoma, nes priešpaskutiniame posme dar vis neužpūsta dega tautos idėją išreiškianti kūrybinė galia — mėlyno lino liepsna balto kaulo žvakidėje.

Kartais šiuose eilėraščiuose transformaciniu įrankiu tampa Donelaičio kūryba, kuri pajėgia mirties ribas peržengti ir istorijos slegiantį skausmą pakeisti į amžinybės reiškinius, nes ji pati yra peržengus laiko ribas. Eilėraštyje „Išvakarėse" įvyksta metamorfozė — ašaros ir skausmas Donelaičio kūrybos prisilietimu paverčiami į nemirtingumo srovę, o pats eilėraštis savo „veidrodine" struktūra ir eilučių kartojimu ir kitimu šią metamorfozę skaitytojui įgyvendina:

Kančios išvakarėse,
Kai tu verkei
Prie sudaužytos džiaugsmo ašaruvės,
.....
Vienas tik Donelaitis
Uždėjo ranką tau
Ant grauduliu bevirpančio peties —
Ir pajutai nemirtingumo srovę
Prie sudaužytos džiaugsmo ašaruvės
Kančios išvakarėse.

(p. 29)

Eilėraščiuose kaip „Redde quod debbes", „Emaus", „Mišios Vorkutoje", „Pasilenk" poetas įveda ir pabrėžia

krikščionybės sąvokas, Dievą ir tikėjimą, tiesiogiai į savo paradigminę tikrovinės plotmės į dvasinę plotmę permainymo struktūrą. Apskritai šiame rinkinyje, mirties, žemės praradimo, laiko ir istorijos įprasminimas žengiant per mirtį į amžinybę atkartoja Kristaus mirties ir prisikėlimo pavyzdingą modelį, kuris, iš tikinčio žmogaus taško žiūrint, suteikė istorijai reikšmės. Kristaus aukos aktas pranašauja laiko pabaigą, visuotiną prisikėlimą, Paskutiniajam teismui, kai laiko nebebus ir tik amžinybė išliks vienintele prasminga tikrove. Tokiu būdu, kai krikščionybės svarbiausias įvykis — Kristaus mirtis ir prisikėlimas — tampa modeliu poeto pagrindinės minties struktūrai, poetas integruoja krikščionybės sąvokas organiniu būdu į savo poezijos architektoniką. Idėja ir poetinės priemonės jai išreikšti šiame rinkinyje sudaro tobulą junginį — elegantiškai, taupiai dramatizuoja eilėraščio rėmuose tikrovinės plotmės permainymą į dvasinę plotmę. Istorijai, mirčiai, žemės praradimui suteikiama prasmė tada, kai krikščioniškas tikėjimas amžinybe, veikdamas kaip *a priori* prielaida, įgalina kūrybinį aktą, kuris taip pat turi kūrybinį modelį Donelaityje, transformuoti istorijos beprasmes nelaimes, atsitiktinumą ir mirtį į dvasinius reiškinius, teikiančius paguodą nelaimių užplūstiesiems.

* * *

Istorija, žemės praradimas, mirtis, krikščionybė ir tauta taip pat yra pagrindinės idėjos sekančiame Bradūno rinkinyje *Pokalbiai su karalium* (1973). Rinkinį sudaro dvylika „Pokalbių". Kiekvieno Pokalbio pradžioje poetas cituoja ištraukas iš dokumentų, kurie liečia Gedimino valdymo laikotarpį: cituojami Gedimino laiškai, kviečiantys geros valios svetimšalius į karalystę gyventi ir vienuolius „plėsti Dievo garbinimą"; cituojamos taikos ir prekybinės sutartys; cituojami popiežiaus Jono XXII, Varmijos vyskupo, popiežiaus legatų pasiuntinių laiškai, rašyti apie Gediminą. Čia

vyksta konfrontacija su istorija „dialogo" su Gediminu — istorijos sąvokos atstovu — formoje. Pokalbiai užsimezga tarpe poezijos, kurią rašo „metraštyje nutylėtas . . . pasilikęs dainose" (*Pokalbiai*, I, p. 13) poetas, ir laiškų ir sutarčių, kuriuos valdovas rašo ir kurie akivaizdžiai atkuria istorijos reiškinius.

Pirmasis pokalbis cituoja laišką, rašytą Vilniuje, sostinės steigimo metais ir įveda Lietuvos kaip tautos ir valstybės idėją, kuri užima visą knygos centrą. Poetas pirmajame pokalbyje paskelbia savo temas ir kryptį, kuria jos verčia jį sukti, ir atveria kelią į mąstymus apie tautai istorijos ir laiko atneštus įvykius: nelaimes, mirtį, žemės praradimą. Priverstas žvelgti į mirtį kaip į neišvengiamą būties faktą, poetas kreipiasi į valdovą:

Karaliau, man gana —
Aš vėl turiu numirti,
Užklotas laime ir kančia.
Padėki man tik atsiskirti
Su jų maitintoja virkščia —
Nukirski ją, pašaukdamas vardu,
Apeiginiu kardu.
Bet man ir tau jau nieks neatsiliepia,
Nei žemė, nei dangus, nei giminė —
Tau per ankšta karališka palėpė,
Man per plati klajūniška erdvė,
Nesuvaržyta jokių sutarčių,
Nuo jūros ligi jūros pakraščių.

(I, p. 13)

Karaliaus tyla, istorijos ir laiko tyla, kurioje matomas nuteriotos Sūduvos ir Pilėnų pelenų peizažas, verčia poetą kalbėti, ieškoti paaiškinimų ir priemonių su šita situacija kaip nors susitaikyti. Bet atsiranda daugiau klausimų negu atsakymų. Antrajame pokalbyje, Gediminui kviečiant svetimšalius žemdirbius ir jiems duodant žemę, poetas prieštarauja:

Kaip tu gali
Žemės vardu kalbėti? —
Tegul ji lieka nebyli.

Žemynos tu
Nei pirksi, nei parduosi.
Nepasakysi, kur kieno namai.
Tiktai save
Vėl smilčiai atiduosi
Be jokių sąlygų, nebeišperkamai.

(II, p. 17)

Žemė, kaip mirtis, turėtų būti besąlyginis žmogaus definavimo principas. Vietoje to, turime istorinę ir politinę tikrovę. Žemės valdovas turi bent politinę teisę ją dovanoti, ir Lietuvos valdovai jos žemes dovanojo visais amžiais. Be to, svetimieji ją užvaldė ir nekviesti; poeto žodžiais: „mano tėviškė / Užgožta nekviestų" (III, p. 21), ir „Mano gentis nepakviesta, o išvaryta . . .", taip kad „klausiamam vaikų, sunku net atsiminti, / Kur mūsų giminės tėvonija" (II, p. 17). Ir todėl poetui lieka „šimtmečių šukelių" skaudaus skambėjimo klausytis. Poeto uždavinys — išspręsti šių reiškinių beprasmiškumą.

Palyginus su poeto pasirinktu priėjimu prie šių klausimų *Donelaičio kape*, kur jis pabrėžia kūrybos galią istorijai suteikti prasmę, kai poezija tikrovinę plotmę permaino į dvasinę plotmę ir, priėmus mirties neišvengiamą faktą, veda į amžinybę, *Pokalbiuose su karalium* visas istorijos ir mirties konfrontavimo procesas vyksta istorinėje ir politinėje plotmėje. Poetas ieško prasmės tiesiogiai istorijoje. *Donelaičio kape* krikščionybė, Dievas, tikėjimas yra natūralūs tų eilėraščių atvaizduojamo pasaulio reiškiniai ir nepajudinamos prielaidos, ir todėl krikščionybės pagrindinis įvykis — Kristaus mirtis ir prisikėlimas — gali veikti, kaip savaime suprantamas pagrindas poeto kūrybinei galiai, kuri įprasmina mirtį ir žemės praradimą, juos paversdama dvasiniais

reiškiniais. *Donelaičio kape* poeto kūrybinis transformuojantis procesas įgauna galios iš poeto tvirto tikėjimo, kad Kristaus mirtis ir prisikėlimas yra šiam procesui paradigma/pavyzdys, ir kad Donelaičio kūryba yra išlikus pavyzdžiu ir įrodymu kūrybos pajėgumo — jo bryde galima sekti, jo veiksmą poetui galima atkartoti.

Pokalbiuose krikščionybė yra įsišaknijus politiniuose klausimuose, dalis istorijos ir laiko plotmės, ne dvasinės plotmės, o karalius rašo politinius laiškus apie istorinius įvykius — ne poeziją, ne dainas, ne pasakas. Tvirtindamas, kad jis ne kroniką rašo, poetas kviečia karalių rašyti laiškus „ne žmones kviesdami", bet

> . . . tokius vaikiškus,
> Tarytum žodžiais žaisdami,
>
> Pakvieskime į pilį svają,
> Mėlynę pro rudens rūkus,
> Pakvieskime gėlytę gają
> Pro ledą šylančiuos laukuos.
>
> Atidarykim laiko platumas
> Nebe istorija grubia,
> O tas girias, tas neapmatomas,
> Palaistykim amžinybe.
>
> (IV, p. 25)

Krikščionybei tapus istorijos ir politinių idėjų dalimi, poetas praranda krikščionišką permainymo struktūrą kaip organinį pagrindą kūrybiniam laiko permainymui į amžinybę. Visas istorijos įprasminimo procesas tampa daug sunkesniu, beveik neįveikiamu užsimojimu. Istorija ima šį susidūrimą laimėti, išoriniai reiškiniai vyrauja. Istorijos katastrofoms užėjus, mirties akistatoje, žemės praradimą pergyvenant, šiuose reiškiniuose apčiuopti amžinybės principus ir prasmę yra labai sunku. Gediminui sudarius „tvirtą taiką su visais krikščionimis", poetas kreipiasi į jį prašydamas neskubėti.

Vieton konfrontacijos su istorija, kurioje labai sunku bet ką laimėti ar prasmę atrasti, poetas siūlo nuo istorijos nusisukti, jos faktus ir įvykius pamiršti, ir vietoje to žvelgti vidun, į gamtą, į individo vidinį, dvasinį pasaulį:

Pirmiau taika su savimi ir su savais,
Pirmiau su saule, su žeme kalbėki,
Su debesiu, su plaukiančiais javais,
Su savo širdimi, su mūsų menkumu —
Ir jauski, kaip ramu . . .

Pažvelk —
Žvaigždynais rėdosi dangaus pašlaitės,
Ir tulpių taurės sklidinos rasų . . .
Kas ten kalnely? Negi Donelaitis
Pakilęs klausosi pavasario garsų? . . .
Tai ta akimirka, kur liko amžinai —
Tu jos nepažinai . . .
. . . . . .
. . . Yra taika nesurašyta,
Yra taika nepaskelbta,
Yra krūtinėj uždaryta
Ir kaip žuvėdra paleista.

Tik šitokios taikos
Ar kas dabar ieškos?

(V, p. 33-34)

Bet tuo pačiu, pats poetas žino istorijos neišvengiamą triuškinančią galią ir istorijos žmogui statomų klausimų išsprendimo svarbą — jis istoriją pasirenka pagrindine tema.

Kai istorija, laikas, ir politiniai reiškiniai yra vyraujanti tikrovė ir pokalbis yra poeto pasirinkta poetinė forma, poetas priverstas įvesti retoriką ir retorines priemones į šiuos „pokalbius". Poetas turi pasikliauti iškalba, tiesioginiu klausimu, argumentu, logika, savo asmeniniu autoritetu, emociniu kreipimusi, kad mus įtikintų savo tiesos tikrumu. Šeštajame pokalbyje, pavyzdžiui, poetas reaguoja į prekybinės sutarties užtikrinimą („Keliai abiejose Dauguvos pusėse,

žemiau Eviastos žiočių, turi būti saugūs kiekvienam pirkliui tiek toli, kiek jis gali nusviesti ietį") melodramatiškai ir dirbtinai:

Svetimšalis pakelia ietį,
Prieš sviesdamas, viršum galvos.
Ar jis gali mane pasiekti
Šešių šimtų penkiasdešimt metų nuotolyje
Nuo Dauguvos?

Saugokis!
Gali! . . .
Ooo!
Ir tą ietį krūtinėj nešu,
Ateidamas čia, karaliau,
Su perplėštu raštu.

(VI, p. 37)

Poeto balsas skamba aštriai ir neįtikinančiai.

Nors retorinės priemonės gal ir labiau tinka šioms temoms ir jų aprašymui, klausiant vieną retorinį klausimą po kito, poetui darosi sunkiau ir sunkiau šių pokalbių eigoje rasti atsakymus ir istorijos įprasminimo darbą vykdyti. Istorijos ir mirties reškiniai ima atrodyti nepajudinamai bereikšmiai.

Šie eilėraščiai daug klausia:

Kodėl ranka, valdove, nepakyla,
O išeini lyg žėrinti dvasia,
Palikdamas neperšaukiamą tylą
Istorijos ir laiko rūkuose . . . (I, p. 13)

Gal tik laike paklydome, karaliau?
Gal būt, laike . . . Bet ne širdy,

(II, p. 18)

Kokia teise tie iš Rytų
Susėdo prie senolių skobnių,
Ko skerdžia briedžius ir paukščius,
Ko purvina ir kruvina slenksčius? . . .

(III, p. 21)

Ko krūptelėjai?
Ko tau neramu,
Kai tuo pačiu prakalbo du balsai,
O tu, pavargęs ilgu laukimu,
Varpų ir aukuro spragėjimo klausai?

(IX, p. 53)

Kartais eilėraščių ritmai sulūžta — ypač, kai poetas atranda beviltišką atsakymą savo klausimams:

Aš jau žinau,
Ko nereikėjo niekada žinoti,
Jog esame luoši, akli, kuproti,
Šarvais prisidengę šliužai.
Argi dėl to nusigrįžai
Nuo mūsų tokių?

(X, p. 57)

Bet dažniausiai į šiuos retorinius klausimus atsako tik gūdi tyla. Tokia yra poeto pasirinkta retorinė situacija: karalius tyli, istorijos atsitiktinumo dėsniuose atsakymų nėra, istorijos ir laiko tėkmės nešamo siaubo ir mirties išvengti neįmanoma. Kaip V. Kavolis pastebi *Nužemintųjų generacijoje:* „Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinktyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinumai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena, ir kokie jo tikslai" (p. 20). Tokiose sąlygose pati poezija, ieškojus istorijoje prasmės, tampa nepajėgi.

Todėl nestebina, kad poetas bando pasitraukti nuo konfrontacijos su istorija ir dažnai randame poetą kviečiantį karalių pabėgti nuo istorijos ir politinės atsakomybės į fantastišką pasakos peizažą, kur ryšio su tikrove nėra: „Pakvieskime į pilį svajų" (IV, p. 25); „Jau karalaitė gulbė skrenda . . . / Tai plaukim debesų laivais" (IV, p. 26); į gamtą: „Viską trenki, valdove, ir jojam / Prie žaliųjų miško ežerų" (VI, p. 38); į vidinį, asmeninį, privatų, dvasinį pasaulį:

Pirmiau taika su savimi ir su savais,
Pirmiau su saule, su žeme kalbėki,

Su debesiu, su plaukiančiais javais,
Su savo širdimi, su mūsų menkumu —
Ir jauski, kaip ramu . . . (V, p. 33)

Užuot sprendus istorijos mums pastatytus klausimus, kadangi jie tokie sunkūs ir neišsprendžiami, poetas siūlo verčiau atsipalaiduoti nuo istorijos ryšių, nuo betkokių „svetimų" reiškinių ar santykių su nesavais. Problema ir tragiška ironija, yra tai, kad istorija lengvai neatleidžia nuo santykių su jos kasdienine mirties ir beprasmiškumo pilna realybe. Istorijoje neišvengiamai esame.

Pokalbiuose su karalium poetas konfrontuoja istoriją ir laiko tėkmę, mirtį, žemės praradimą ir tautos nelaimes tiesiogiai — stengiasi istorijoje rasti prasmę, žmogaus kančiai ir gyvenimui atsakymus. Tas bandymas nepasiseka; į poeto klausimus atsako tyla. Paguodos ieškodamas, paskutiniuose keliuose pokalbiuose poetas randa dvi išeitis: vieną asmeniniame tikėjime krikščionišku Dievu ir amžinybe, ir antrą, paprastame tautos išlikimo reiškinyje, kurį poezija užrašo ir įrodo, palydėdama tautos individus vieną po kito į nebūtį.

Priverstas žvelgti į politiką ir tautos priešų klastą, užuot ieškojęs prasmės istorijos įvykiuose, poetas atsisako organinio įprasminimo proceso, ir pasitraukia į asmeninį tikėjimą „paprasta tiesa": „Bet aš gi, viešpatie, tikiu / Ta paprasta, / Kažkur užkasta" (X, p. 57). Poetas tiki „nupolitintos", ne politinės krikščionybės Dievu; Gediminas tuo tarpu yra priverstas į politiką ir krikščionybę neišskiriamai istorijos įvykiuose reaguoti, nes tautos priešai yra krikščionys. Poetas tiki amžinybės reiškiniu, kurio jis negali įrodyti, bet kuriuo reikia grynai tikėti, kurį galima tiktai teigti, kaip visko pagrindinę prielaidą:

Ir pamiršau,
Ko negalėjau niekada pamiršti,
Su kuo kasdien prisikeli ir miršti,
Nueidamas į tokį laiką,

Kur stovi laikrodžiai neužsukti,
O kai vidurnaktį
Jau savo kiemo nepažįsti,
Tada ateina tavo karalystė,
Taip kupina tylos,
Kad net bijau paklausti,
Kas ta
Paprasta,
Po pamatais pakasta?

(X, p. 58)

Čia kalbama apie amžinybę, kur laikas stovi, ir jos atspindėjimą krikščionybės reiškiniuose — Kristaus mirtyje ir prisikėlime, kuriuos atkartojame kiekvieną dieną eidami gulti, kur miegas yra mirtį simbolizuojanti metafora, ir iš ryto atsikeldami, tartum prisikeldami iš mirusiųjų. Maldos „Tėve mūsų" aidas („Teateinie Tavo karalystė, Tebūnie Tavo valia, kaip danguje, taip ir ant žemės"), sugretina žemišką karalių Gediminą su dangiškuoju valdovu, paverčia Gediminą dangiško valdovo emblema. Šis pasitraukimas ir paguodos ieškojimas asmeniniame santykyje su autoritetingu Dievu pasirodo ir vėlesniuose Bradūno eilėraščiuose, ypač rinkinyje *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio.*

Antras kelias veda į paguodą, kurią suteikia žinojimas, kad tauta istorijos smūgius ir nelaimes per amžius kenčia ir iki šiol bent išlieka gyva; pati istorija tai įrodo:

Ant mindauginės katedros užpiltų pamatų
Auga žolė, auga nauja karta.
Ji nuodyta, nušauta, pakarta,
Bet auga,
Kaip debesys, kaip vėjas liepsnose,
Kaip ąžuolynas kaimo kapuose.

Ir bolševikmečiu muziejuj pasislėpę,
Rūpintojėliai
Kančiai sugrįžta į laukus.

(XI, p. 61)

Tačiau poetas negali pamiršti, kad „Po kojom žemė suplakta, / Ir kraujo / Krikšto vanduo nenumazgojo" (XII, p. 65). Istorija, nuo Mindaugo ir Gedimino mirties iki Sibiro ir „miško brolių kulkom" išgenėtos kruvinos girios aikštės, paguodos ir prasmės pati iš savęs neteikia tiems, kurie nuo jos kenčia. Todėl poezijos ir aplamai kūrybos rolė lieka šį tautos išlikimo faktą užrašyti:

Tiktai daina, mūs pokalbiuos tylėjus,
Atbėgo palydėt su būgneliu.
Ir einame su ja į keturis vėjus,
Į tremtį nesugrįžtamu keliu.

Tegu tenai, žemelę nusiplovus,
Širdis galutinai išdegs.
Tu Vilniuj pasilik, valdove,
Čiurlioniškuoju Rex.

(XII, p. 66)

Ir nors tai istorijos katastrofų griuvėsiuose gyvenantiems nedaug atneša paguodos, tauta išlieka gyva kūryboje poetų kaip Bradūnas ir tapytojų kaip Čiurlionis, kurie abu yra įamžinę — išplėšę iš laiko ir istorijos triuškinančios slinkties

Trupinius dienų,
Kuriuos istorija, Bažnyčia ir tauta,
Kaip atlieką, abiem padovanojo —

(XII, p. 65)

* * *

Po skaudžios konfrontacijos su istorija *Pokalbiuose*, sekančiuose dvejuose rinkiniuose, *Alkana kelionė* (1976) ir *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio* (1981), poetas pasitraukia į asmeninį pasaulį, į kasdienybės detalių aprašymą. Istorijos įvykiai, tautos nelaimės, žemės praradimas ir mirtis poetui neišvengiamai lieka pagrindiniais tikrovės reiškiniais ir poeto pasaulio interpretavimas nudažomas tuo, kad šitaip supran-

tama tikrovė yra visada jo sąmonės informuojantis principas. Ši pasaulėžiūra suteikia jo poezijai ribotumą, pasirinktai siaurą koncentraciją. Didelėje dalyje eilėraščių poetas nebeieško universalių, tikrovę transformuojančių struktūrų, kurios suteiktų istorijai prasmę. Užuot naudojęsis architektoniniu principu veikiančiomis struktūromis, kaip matėme *Donelaičio kape* ir *Pokalbiuose,* poetas pasitraukia į pasaulį, kuriame jis priverstas pasitikėti savo kaip poeto balsu ir savo teigimais, kurie eina beveik retorines pareigas įtikinant skaitytoją poeto kalbamos tiesos tikrumu. Poetas pasirenka aprašyti, lyg kronikoje, tuos „Trupinius dienų, / Kuriuos istorija, Bažnyčia ir tauta" (*Pokalbiai,* XII, p. 65) jam siūlo kaip temą. *Alkana kelionė* ir dalis rinkinio *Užeigoje* sudaryta iš tokių miniatūrų, fragmentų, paskirų momentų, skaudžiai skambančių „šimtmečių šukelių". *Užeigos* rinkinyje šešiolikos eilėraščių ciklas „Užeigoje prie Vilniaus vieškelio" išsiskiria iš šitos krypties — pasižymi vienijančia idėja, sistematingos struktūros naudojimu prasmės ieškojimo uždavinyje, ir idėjos ir poetinių priemonių tobulu junginiu. Apie šį ciklą kalbėsiu atskirai šio straipsnio pabaigoje. Bet prieš pradedant šio dėmesį patraukiančio ciklo analizę, noriu čia trumpai peržvelgti tuos kasdieninės būties fragmentų eilėraščius ir pagrindines kategorijas, tuo būdu apibrėžti kontūrus vienos iš pagrindinių krypčių, kuriomis Bradūno poezija vystosi per paskutinius 6-7 metus.

Poetas sutelkia dėmesį į detales, į istoriją, kaip ji kasdieniniuose reiškiniuose, diena iš dienos laiko tėkmės detalėse pasirodo. Temos tos pačios: žemės praradimas, mirtis ir mirtį simbolizuojanti tremtis, tauta, tikėjimas. Bet dabar poetas prasmės ieško induktyviniu būdu, paskirose konkrečiose būties detalėse, eidamas nuo atskirų faktų prie bendrų išvadų. Šiuos eilėraščius, kurie, kaip T.S. Elliot teigė, turi uždavinį kultūros griuvėsių chaosą kaip nors atlaikyti („These fragments I have shored against my ruins", *The*

Waste Land), galima skirstyti į penkias pagrindines tematines grupes.

Čia randame grupę eilėraščių, kurie kyla iš specifinio įvykio ar vietos, tikrai įvykusio ar įsivaizduoto. Juose įvykio konkretus istorinis faktas tampa eilėraščio centrine realybe. Šią kategoriją iliustruoja eilėraštis „Duktė prie tėvo tėviškės 1977 metais":

Lietingą dieną,
Sakai, pro ežero ūkaną
Kitoje pusėje dunksojo
Keli senieji medžiai:
Mano gyvenimo pradžia —
Kiršai.

(*Užeiga*, p. 13)

arba eilėraštis pavadintas „Prierašas prie sovietinio laureato turistinio eilėraščio":

Ko sekioji laisvųjų tremtinių
Gyvenimo pėdas kietas,
Įsimetęs kapšin sidabrinių
Trisdešimt tris monetas.

(*Alkana kelionė*, p. 72)

Šitai grupei priklauso *Užeigos* rinkinyje visas skyrius — „Europos kelionių eskizai" — kuris lyg užrašų knygelė surenka pergyventų momentų detales specifinėse Europos kultūros istorijai reikšmingose vietovėse: atodūsį vakaro auksiniame saulėleidyje plaukiant Rheinu, santykį su amžinybe prie Chartres katedros, saulėleidį ir kregždes Romoje, gyvą gėlę Hapsburgų požemyje Vienoje, Alhambros fontanų lašą.

Mirtis taip pat čia reiškiasi specifiniuose įvykiuose — mirtyse individų, kurie turi vardus, konkrečias mirties datas. Mirtis pasirodo eilėraščiuose, rašytuose mirties progai atžymėti, individų darbus, nuopelnus minėti: Romo Kalan-

tos, Jono Puzino, Vlado Jakubėno, Mariaus Katiliškio, Leono Barausko. Mirtis skaudi, bet „prijaukinama", nes tokiuose specifiniuose kontekstuose prie jos galima prieiti, ją apčiuopti. Prasmės ir paaiškinimų čia nerasime; poezija, retorinėmis panegirikos priemonėmis naudodamasi, labai paprastai atžymi mirties faktą, tokiu būdu tą įvykį išskeldama iš laiko tėkmės.

Antrą kategoriją sudaro visa grupė eilėraščių, kurie apibrėžia kurio nors jausmo ar pergyvenimo detalę, kurie skiriasi nuo pirmosios kategorijos savo abstraktesniu priėjimu prie jausmo:

Aš nenoriu nieko pakeisti
Po dangaus pastoge —
Tegu žemė saulutėje kaista,
Tegu dreba speige.

Aš tik noriu žinoti, kur veda
Nutiesti per pat širdį keliai,
Kai regiu jais ir ugnį ir ledą
Ateinančius punktualiai.

(*Alkana kelionė*, p. 27)

Čia ne naujas impulsas Bradūno poezijoje; analizuodamas ankstyvesniąją (1945-1967 metų) poeto kūrybą, R. Šilbajoris pastebi, kad skaitytojui pateikiamas „ne atskiras poeto pasaulis, bet tik emocinis nepakeistos tikrovės pergyvenimas . . . žodis tik nušviečiamas jausmu, kad medžiaginės tikrovės faktai įgytų poetinę prasmę" (*Metmenys*, Nr. 14, p. 26). Savo temomis, įvaizdžiais, ramiu tonu ir paprasta dikcija, šie eilėraščiai primena Robert Frost eilėraščius kaip „Fire and Ice", „Design", „Nothing Gold Can Stay" ir jų paprastą, „kaimo išminties" pobūdžio priėjimą prie gyvenimo reiškinių.

Trečią kategoriją, įžiūrimą *Alkanos kelionės* ir *Užeigos* rinkiniuose, sudaro eilėraščiai, kurie remdamies konkrečiomis kasdieninės buities detalėmis aprašo tautą, žemės praradimą ir tremtį, okupanto skriaudas:

Kur padėjote tėvą,
Norėjusį mirti namie?
Kur motinas,
Išėjusias paskui? —
Tolimose pakrantėse
Guli jų kaulai,
Nuo Sibiro ir nuo Aliaskos
Dvelkia vien šaltis.

(„Tremtis", *Užeiga*, p. 12)

Ketvirtą kategoriją sudaro eilėraščiai apie tikėjimą ir Dievą. Tikėjimo ir tautos likimo sąvokos detalėmis supintos grupėje eilėraščių, kurių konkretus simbolis yra kryžius/ rūpintojėlis ir Kryžių kalnas:

Kodėl nukirtote kryžių —
Šventąjį ąžuolo medį?
Ranka nudžius,
Suakmenės širdis . . .
Guli, guli plikas kalnelis
Vidury Lietuvos.

(„Šventojo medžio nukirtimas," *Alkana kelionė*, p. 101)

Tikėjimas Dievu sukauptas pasitikėjime, kad Dievas yra, už visų neperžvelgiamų istorinių įvykių ir nelaimių, kuriuose prasmę atrasti grynai žmogiškomis jėgomis poetui atrodo neįmanoma. Per daugelį eilėraščių *Užeigoje* kaip refrenas kartojasi Dievo įsakymas žmogui-poetui „būti", įsakymas, kuris jį sutveria ir duoda žemėje vietą ir uždavinį gyventi, kentėti ir dirbti:

Dievas liepė man būti
Nuo smiltelės ligi žvaigždžių,
Visatos gimimą ir griūtį
Užkeldamas ant pečių.

Ir nešu viską, viską
Eilėraščio branduolyje. . . .

(„Maratono kelyje", *Užeiga*, p. 10)

Šiuose eilėraščiuose, surėstuose iš kasdieninių gyvenimo detalių, jausmo ir pergyvenimo momentų, tautos ir tikėjimo svarbos teigimų, nėra vienijančios architektoninės struktūros — čia yra gyvenimo ir laiko užrašai. Tai priveda poetą dažniau kalbėti tiesiogiai, pasakoti paprasta kalba. Šie eilėraščiai ne tiek duoda skaitytojui jausmą pačiam pergyventi eilėraščio ribose, kiek pergyvenimą ar jausmą nusako, apibrėžia ir nurodo tinkamą reakciją į tai, kas apibrėžiama. Dažnai ši poezija pasakoja, aiškina, ne dramatizuoja, ką poetas jaučia. Skirtumas tarp šių eilėraščių ir ankstesniųjų *Donelaičio kape* ypač ryškus šiuo atžvilgiu. *Donelaičio kape* poeto impulsas suteikti tikrovinei plotmei prasmę ją permainant į dvasinę plotmę jį veda sukurti transformacinę struktūrą, kurios dėka žodžiai vykdo metamorfozę eilėraštyje, ir skaitytojas ją išgyvena pats, betarpiškai (pavyzdžiui, „Donelaičio kapas", „Emaus", „Mišios Vorkutoje").

Alkanoje kelionėje ir *Užeigoje* yra žymių — visoje grupėje eilėraščių apie poeziją, žodį, raides — kad poetas savo poezijos galia, žodžio transformacine jėga nebepasitiki inkstinktyviai ir ima ją analizuoti:

Poezijai reikia džiaugsmo
Poezijai reikia kančios,
Poezijai reikia šauksmo
Prie paskutinės varčios.

(„Reikia", *Alkana kelionė*, p. 12)

Kitur poetas su švelnia ironija ir humoru apmąsto poeto rolę — analizuoja save poeto vaidmenyje:

Dievas paleido mane basą
Tikėt ir abejoti,
O žmonės atvedė Pegasą
Ir liepė joti.

(„Poezijos rodeo", *Užeiga*, p. 38)

Jei šiems eilėraščiams apie poeziją galima ką nors prikišti, tai kad jie perdaug „kalba", įrodinėja, užuot dramatizavę ir suaktualinę tas ypatybes, kurias poetas poezijai priskiria. Tačiau toks tiesioginis kalbėjimas taip pat leidžia poetui pateikti apologiją už savo kasdienybės detalių ir specifinių reiškinių pilnus eilėraščius:

Mes didelių poetų neturėjom,
Didžiulė buvo tik jėga,
Kuri jų posmuos išsiliejo
Kaip Nemuno vaga.

Net ir mažų poetų nebėra,
O tik širdies šilta ugnelė plasta.
Bet ir tokia poezija gera,
Jei lengvina pakeleivingam naštą . . .

(„Poezijos dvasia", *Užeiga*, p. 39)

„Lengvinti pakeleivingam naštą", — nusako visų šių eilėraščių kukliai išreikštą, bet nelengvą uždavinį, ypač kai „širdies šilta ugnelė", pakartotinai apšviesdama kasdieninį gyvenimą, dažnai gundo į nostalgiją vienoje pusėje ir į retorines diskusijas kitoje.

* * *

Iš visų eilėraščių *Alkanoje kelionėje* ir *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio* šešiolikos eilėraščių ciklas, pavadintas „Užeigoje prie Vilniaus vieškelio", telpąs to paties vardo rinkinio gale, išsiskiria savo minties gilumu ir subtiliu, tobulu idėjos realizavimu poetinėmis priemonėmis. Temos tos pačios, kaip ir ankstyvesnėje poezijoje, ir pasaulėžiūra šiuose eilėraščiuose taip pat siaurai pasirinkta, bet šis ciklas galbūt reikšmingiausias poetinis Bradūno atsiekimas per paskutinius šešis metus.

Pokalbių su karalium pabaigoje poetas ir skaitytojas liko veidu į tremtį ir mirtį, su „trupiniais dienų, / Kuriuos istorija, Bažnyčia ir tauta, / Kaip atlieką abiem padovanojo". Ir daugumoje eilėraščių rašytų po *Pokalbių* (1973) poetas liko pasinėręs tų dovanotų dienų kasdieninėse detalėse — prasmės ieškąs induktyviniu būdu fragmentuose-meditacijose apie istorijos tautai atneštas nelaimes, apie žemės praradimą ir okupanto skriaudas, apie tremtį ir mirtį. Iš šio uždavinio kylanti įtampa pasirodo kartais sunkiai realizuotu idėjos išreiškimu. „Užeigos" eilėraščių cikle randame visai kitokį, nuoseklų ir sklandų priėjimą prie tų pačių temų ir idėjų, kuris savo sėkmingai sukurtomis struktūromis idėjai įgyvendinti prilygsta *Donelaičio kapui* ir primena tame rinkinyje naudojamą metamorfozinę struktūrą: tikrovinė plotmė — kūrybinis aktas — dvasinė plotmė.

Šio ciklo idėjos užuomazgą randame *Pokalbiuose*, kur poetas dramatizuoja tautos išlikimo idėją žolės atsinaujinimo reiškinyje:

> Ant mindauginės katedros užpiltų pamatų
> Auga žolė, auga nauja karta.
> Ji nuodyta, nušauta, pakarta,
> Bet auga, . . .
>
> (*Pokalbiai*, XI, p. 61)

Bet jei *Pokalbiuose* ši idėja poetui mažai teikia paguodos ir jis baigia minoriniais tonais: „Neišlekiu, / O sunkiai išeinu", „Užeigos" cikle poetui pasiseka šią tautos išlikimo idėją suvesti su savo asmeniniu tikėjimu į krikščionišką Dievą ir tuos pačius slegiančius istorinius faktus perdirbti į triumfališką giesmę. Iš asmeninio santykio su Dievu poetas išveda savo poezijai autoritetą suteikti istorijos įvykiams prasmę: šiuose eilėraščiuose istorija tampa amžinybės dalimi.

Eilėraštyje, kuriuo rinkinys *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio* prasideda, randame poeto autoriteto pagrindą:

Dievas liepė man būti
Užeigoje prie Vilniaus vieškelio:
Prie stalo paraikyti duoną,
Palaistyti atokaitoj gėles
Ir vakarais keleiviams pasakot
Nebūtas, bet tikras istorijas.

(„Atidarau duris", *Užeiga*, p. 5)

Poetas — „tikrų" istorijų pasakotojas; čia ne kronika, bet tiesos — prasmingos istorijos — pasakojimas. Poeto rolės autoritetas glūdi ne egocentriniame impulse, bet Dievo įsakyme. Šis eilėraštis pristato „Užeigos" ciklo pagrindinę metaforą, tradicinį literatūrinį *topos:* gyvenimas yra kelionė; užeiga prie Vilniaus vieškelio — tautos ir žemės, į kurią poetas gimė, konkretus simbolis; vieškelis — laiko tėkmė, kuria slenka istorijos įvykiai. Šiems reiškiniams kontekstą sudaro amžinybė: Dievo įsakymas suteikia poetui būtį ir uždavinį, ir liepia

. . . nepamesti
Įduoto gyvasties —
Tos dangiškos monetos,
Mokamos už amžinybę
Ir už trumpą nakvynę
Kelionėje.

(„Atidarau duris", *Užeiga*, p. 5)

Gyvenimas žemėje ir istorijoje, iš amžinybės taško žiūrint, yra, alegoriniu būdu išsireiškus, tik „trumpa nakvynė".

Amžinybės sąvoka įgalina poetą suprasti ir įprasminti istorijos įvykius, nes ji leidžia jam šiame cikle juos sudėlioti į sistematingą struktūrą, atsitolinti nuo detalių ir, atsirėmus į Dievo autoritetą, įžiūrėti juose skaudžią tvarką. Tuo pačiu poetas atleidžiamas nuo priklausomybės laikui, kur momentas seka momentą, bet kurių slinkime nerandame atsakymo klausimui „kodėl?". Kaip ir *Donelaičio kape*, kūrybinis, poetinis aktas — nebūtų, bet tikrų istorijų pasakojimas —

yra priemonė, kuria įvyksta metamorfozė: tikrovinė plotmė tampa dvasine plotme. „Užeigos" cikle, Dievo įsakymo „būti" dėka, istorijos įvykiai vyksta ne viens po kito, eiliniu būdu, bet yra skaitytojo pergyvenami, patiriami, kaip vienalaikiai reiškiniai. Šis ciklas tariamai vyksta amžinybėje, o amžinybėje laiko nėra.

Pirmasis „Užeigos" ciklo eilėraštis pakartoja idėjas, atskleistas knygos pirmame eilėraštyje, bet dabar jas įgyvendina dramatiškoje situacijoje:

Vienas užustalėje sėdi
Ir valgai vargo vakarienę.
Pilkom sermėgom apsirėdę,
(Atleisk nešioseną kasdienę)
Ateiname lyg užprašyti
Ir slenkamės prie stalo
Ir duonos trupinį mažytį,
Nebegalėdami nuryti,
Imam kramtyt be galo . . .

. . . Kas pertraukė didžiulę tylą
Ir duoną perlaužė perpus?
Net krūptelia palaikė užeiga —
Ir atpažįstame Tave staiga! . . .

(I, p. 93)

Duonos laužimas ir vakarienės valgymas — paskutinės vakarienės, Kristaus aukos ir mišių įvaizdžiai; staigus Dievybės atpažinimas atkartoja kaip apaštalai atpažino Kristų po jo prisikėlimo, Emmaus vakarienės metu. Tokiu būdu poetas lyg susumuoja savo poetinį atsiekimą ir savo kaip poeto istoriją: kaip yra rašęs R. Šilbajoris, Bradūnas savo poezijoje yra išvystęs gyvenimo kaip aukos atnašavimo sąvoką, kur duonos simbolis, kaip mišiose, jungia žmogaus auką ir Dievo auką (*Metmenys,* Nr. 14, p. 14). Tuo pačiu krikščionybės Dievas ir tikėjimas juo atsiduria šio ciklo idėjų centre.

Paskutinis šio ciklo eilėraštis grįžta atgal prie Dievo sąvokos ir prie vakarienės/aukos atnašavimo metaforos:

Ir Tu pasilikai prie trupiniuoto stalo
Užbaigti vargo vakarienę —
Aplinkui sėdime susikabinę,
O gomury druska apsalo
Nuo kąsnio duonos kruvinos,
Nuo jos baisios kainos,
Mokėtos kaulais, kapinynų smėliu,
Ir gyvasties nebeišraunamu daigu,
Prisikėlimo giesme vakarą Vėlinių,
Bet man šią valandą jau nebaugu, —
Ir duonos riekę rankom iškeliu
Užeigoje prie Vilniaus vieškelio.

(XVI, p. 108)

Duona — darbo simbolis — šiame eilėraštyje permainoma poeto-kunigo atnašaujamoje vakarienėje, kai jis, lyg per mišias, per pakylėjimą, kada apeigos metu duona tampa Dievo kūnu, iškelia duonos riekę. Tautos ir gyvenimo kančia, lyg apeigoje, jau permainė vyną į kraują. Tai yra momentas, kada amžinybės reiškiniai prisiliečia prie laiko ir istorijos reiškinių juos pakeisdami, jiems suteikdami prasmę. Pirmame šio rinkinio eilėraštyje, poetui Dievas liepė

. . . *nebijot*
Perkūnijų trenksmo vidudienį,
O naktį visatos tylos
Ir nepamesti
Įduoto gyvasties.

(„Atidarau duris", *Užeiga*, p. 5)

Dabar poetas gali tarti, „kad šią valandą jau nebaugu", nes jis šiame „Užeigos" cikle yra išsprendęs uždavinį — kaip susidūrus su istorija, laiku, ir mirtimi galima išvengti siaubo, kurį žmoguje sukelia istorijos chaosas, atsitiktinumas, nelaimės ir žemės praradimas.

Tarpe šios pradžios ir pabaigos, kuri dramatiniu būdu įgyvendina Kristaus kaip alfos ir omegos sąvokas, „Užeigos" eilėraščių cikle istorijos įvykius poetas peržiūri iš amžinybės taško: amžiai ir istorijos sluoksniai klojasi viens ant kito, istorijos įvykiai, kurie liečia tautą, ir poeto asmeninės istorijos įvykiai pergyvenami vienalaikiškumo dėsniais — amžinoje dabartyje užeigoje — esamajame laike.

Šiuos laiko sutapimo dėsnius ryškiai iliustruoja antras ciklo eilėraštis. Užeigoje kabo „Tris kartus peršauta ir kruvina rudinė, / Čia trijų sukilimų palikta" lyg „Žėruojanti relikvija šventa". Poetas regi lyg šventą viziją: trijų sukilimų sukilėliai prisikelia iš kapų ir susisupę rudine „lyg Turino drobule" eina „Į Vilnių . . . kruvinu keliu" (II, p. 94). Ketvirtame eilėraštyje Kunigaikščio žygūnai sustoja žirgų pamainyti degant Kaunui ir Pilėnams, ir poetas atkuria praėjusių šimtmečių mirtį, užrašytą rašalu kronikoje, dabar šiltoje kraujo dėmėje. Tai įvyksta poeto kūrybine galia, nes jis užeigoje stebėdamas žygūnus dega lyg „plunksna . . . Rašanti dingusią kroniką / Kietos giminės" (IV, p. 96). Jis pergyvena įvykį lyg tai būtų šiandien: kraujo dėmė šilta.

Iš užeigos — amžinybės ir gyvenimo metaforos — kur „begalinė, begalinė toluma" sukonkretinta į „mažą aslos plotą" (XV, p. 107), poetas stebi amžių plaukimą ir amžius atvaizduoja ir atnaujintai pergyvena reprezentaciniais įvaizdžiais: kur istorijos momentas palietė tautos likimą, tas momentas dabar atkuriamas užeigos ribose. Iš užeigos matyti, kaip „Dangų degina gaisro nuodėguliai — / Vilnių siaubia maskolių gauja"; tuo tarpu „švento karalaičio kaulai, / Išgelbėti iš piktadėjo rankų" sustoja trumpam laikui „Tartum katedroj, užeigoje" (V, p. 97). Į vieną momentą simboliniu būdu suvedamos visos Vilniaus ir tautos nelaimės — praėjusių šimtmečių ir XX-to amžiaus. Eilėraštis konkrečiai mini 1655 metų įvykį, kai Maskvos kariuomenė užėmus Vilnių, miestą degino, o Šv. Kazimiero palaikai, tautos šventa relikvija, buvo gelbstimi juos išvežant iš miesto:

Per dykrą raskite kelius į Vakarus,
Paslėpkite tikėjimą ir viltį,
Jog šventas karaliūnas grįš
Iš tolimų šalių
Ir iš Antakalnio
Karališkon koplyčion —
Lietuvos širdin.

(V, p. 97)

Kadangi šiuo metu, nuo 1953 metų, Šv. Kazimiero palaikai yra Antakalnyje, Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, praeitis ir dabartis susilieja į vieną suuniversalintą pergyvenimą, kurį matome belaikės amžinybės plotmėje. Taip žiūrint į istoriją, „Vilnių siaubia maskolių gauja" ne vieną kartą, bet pakartotinai; tačiau jei karaliūnas grįžo kartą į Vilnių iš egzilio, jis iš Antakalnio, o tauta iš tolimų šalių, vėl grįš vis dar gyvon Lietuvos širdin. Nors liepdamas juos slėpti, poetas neatsisako tikėjimo ir vilties; minėdamas ir atkartodamas eilėraštyje šį istorinį įvykį, jis tikėjimą ateitimi atnaujina.

Panašiai poetas užeigos amžinoje dabartyje sukuria susitikimą pokalbiui tarp Napoleono, sėdinčio ant slenksčio, kol poetas jo arklius šeria, ir Kutūzovo, miegančio, nuvirtusio „su visom sagtim". Bet šis humoro pilnas susitikimas, kuriame poetas, kaip užeigos šeimininkas sėdas „trečiuoju vaiduokliu", akivaizdžiai primena Lietuvos istorinę vietą Europos krizėse ir karuose — ant kelio, pakeliui kariuomenėms traukiančiom iš vakarų į rytus ir iš rytų į vakarus, ne tik XIX amžiaus Napoleono karuose, bet amžiuose ir prieš tai ir po to, nuo kryžiuočių ir totorių iki Hitlerio ir Stalino.

Dvidešimto amžiaus tautos istorinius pergyvenimus dramatizuoja eilėraštis apie tremtį:

Surinki viską ir išeiki
Negrįžtamai toli, toli,
Atidaryk duris ir ženki —
Slenkstis, akmuo, žolė . . .

(X, p. 102)

ir eilėraštis apie priespaudą:

Ten žmonėm prikaltas jau liežuvis
Ir prilydytos kojos grandin.
Tik tolybėje pokštelia šūvis,
Atsimušdamas girių širdin.

Ir krauju vėl šlakstomos aslos —
Molis kraują godžiai beryjąs. . .

(XI, p. 103)

Bet ir šie eilėraščiai paverčia konkretų tremties ar sovietinės priespaudos pergyvenimą universalia, belaike būties sąlyga.

Šis ciklas apima tikrai visos žmogiškos patirties pačius svarbiausius reiškinius — čia patalpinami ne tik politiniai, istoriniai įvykiai, bet ir kultūriniai, tautiniai, religiniai reiškiniai, papročiai:

Pravažiavo į krikštą krikštatėviai,
Pradainavo vestuvių karietos,
Iš Sibiro grįžę praėjo,
Sustojo turistai alaus . . .

(XII, p. 104)

Mirtis „užeigos" cikle pasirodo Užgavėnių kaukininkų ūžavime:

Meškininkai su meška atėjo
Ir kitokie maišos vaidiniai:
Žydas, Velnias, Mirtis.
Žvengia Šyvis, spardos, šokinėja,
Giltinei išspirdamas dantis.

(VII, p. 99)

Tradiciniame „Užgavėnių žydų" atvaizdavime Mirtis nudobia Žydą, kurį nusigabena Velnias. Čia išeitis kitokia: Giltinei vožiama per galvą, ji uždaroma į karstą, „Ant kaukolės užbarstyti pelenai — / Dūkim ir dainuokim amžinai" (VII, p. 99). Nors eilėraštis baigiasi ironišku „dūkim ir dainuokim"

raginimu, čia taip pat realizuojama amžinybės plotmė: mirtis užkalta — veiksmas užeigoje vyksta Giltinės galią sutriuškinus.

Poetas visus šiuos įvairių rūšių pergyvenimus suasmenina, padaro prieinamus individui, įpindamas literatūrinių ir biografinių elementų į amžinybės ir istorijos temų komplikuotą tinklą. Poetas/šeimininkas šalta gira ir duona vaišina poetą Mickevičių, nušokusį „čia nuo žirgo pakeliui į Kauną", ir riša praeitį su dabartimi neišskiriamai dviejų poetų bendroje nelaimėje — tėvynės praradime, tremtyje: „Ir tau ir man gyvenimas prabėgo, / Tremtis jau paskutinę ašarą nušluostė" (VIII, p. 100). Soneto apie Mickevičių pabaigoje poetas kreipiasi į savo žmoną Kazimierą, prašydamas, kad ji „dar gyvą rožių puokštę" padėtų „Vavely, ten prie poeto karsto" (VIII, p. 100).

Eilėraštyje apie savo jauną motiną, „kokios akim nesu regėjęs", kuri „Eina į Vilnių, į Kalvarijas, / Basa iš Suvalkijos" su visa parapija, poetas suveda šeimos, tautos ir tikėjimo-Bažnyčios sąvokas, nurodydamas individo reikšmę laiko tėkmėje ir jo rolę amžinybės plotmėje:

Jauna, laiminga mano motina,
Melskis nuėjusi už mus,
Ir už mane dar nesantį,
Ir už mane jau buvusį,
Už visą giminę be pabaigos . . .

(IX, p. 101)

Individas peržengia laiko ribas į amžinybę dviem būdais: tikėjimu, išreiškiamu malda, kurio dėka dalyvaujama pomirtiniame gyvenime ir amžinybėje; ir priklausydamas giminei, kuri karta iš kartos tęsiasi per generacijų nelaužomą ryšį („visą giminę be pabaigos"). Tokiu būdu laiko sąvokas ir individo ribotą gyvenimą — „trumpą sustojimą užeigoje" — paverčiame amžinybės reiškiniais. Šias abi idėjas Bradūnas

panaudoja eilėraštyje apie savo motiną, kad suteiktų laikui ir istorijai prasmę peržengdamas ir praplėsdamas laiko ribas.

Visas „Užeigos" ciklas yra atsakymas į klausimą, kurį poetas pastato tiksliais žodžiais dvyliktajame ciklo eilėraštyje:

O jeigu kas ims ir paklaus
Laiko ir vietos prasmės,
Ar senosios giesmės
Beatminsim žodžius?

(XII, p. 104)

„Užeigoje prie Vilniaus vieškelio" poetas surenka „trupinius dienų / Kuriuos istorija, Bažnyčia ir tauta / Kaip atlieką . . . padovanojo" ir juos paverčia žodžiais Prisikėlimo giesmės, kurioje ir glūdi „laiko ir vietos prasmė". Tikėjimo įgalintas — „Dievas liepė man būti" — poezijos įrankiu, poetas permaino laiką, istoriją, mirtį ir žemės praradimo nelaimes į amžinybės plotmę: „Tenai į savo vietą pareinu / Ir atsisėdu su visais" (XV, p. 107). Poetui „šią valandą jau nebaugu", (XVI, p. 108), nes jis pajėgė įprasminti istoriją „gyvasties nebeišraunamu daigu" (XVI, p. 108).

Teisybė, kad tikėjimas Dievu ir krikščionybės prielaidomis yra *a priori* nustatytas prasmės suteikimo pagrindas. Ši prielaida neguos tų, kurie krikščioniškame tikėjime nedalyvauja ir sunkiai įžiūri Dievo ranką XX amžiaus istorijos chaose, arba tų, kurie reikalauja intelektualiai griežtesnio beprasmiškumui atsakymo. Bradūnas bandė induktyviniu būdu prieiti prie istorijos prasmės principų *Pokalbiuose, Alkanoje kelionėje* ir pirmoje *Užeigos* rinkinio dalyje ir rado paguodos tam tikruose šio proceso momentuose, bet jam sėkmingiausiai pasiseka sukurti „įprasminimo" struktūrą, kai jis pastato Dievo įsakymus, tikėjimą Dievu ir amžinybę savo kūrybos pagrindu. Tik tada iš istorijos, Bažnyčios ir tautos dovanotų detalių jam gimsta Prisikėlimo giesmė ir prasmė, ir dvasinė plotmė persunkia ir užvaldo mirtį, istoriją, laiką. Bradūnas nėra žmonijos ir universalių klausimų poetas — jis

labai konkrečiai prisirišęs prie savo tautos ir vien jos ir savo istorija domisi. Tik ten jis randa savo kūrybai versmę ir tai apriboja jo poezijos temų sferą. Tačiau nesvarbu, kiek galime nesutikti su jo prielaidomis; jomis naudojantis, Bradūnui „Užeigos" cikle pasiseka „įprasminti" istorijos chaoso triuškinančią jėgą ir baisų beprasmį veidą. Tai liudija įtikinanti kalba, įvaizdžiai, kurie leidžia poeto idėjas apčiuopiamai išgyventi eilėraščio ribose. Poetas nekalba *apie* istoriją; jis istoriją, tautą, amžinybę dramatiškai realizuoja Prisikėlimo giesmėje „Užeigos" cikle ir leidžia skaitytojui tiesiogiai šiuos reiškinius pergyventi. Čia veikia jau bene retorikos principai, kaip anksčiau minėtuose eilėraščiuose, bet poetikos. Ir užtat čia įtikinančiai skamba atkaklaus tremtinio-poeto balsas.

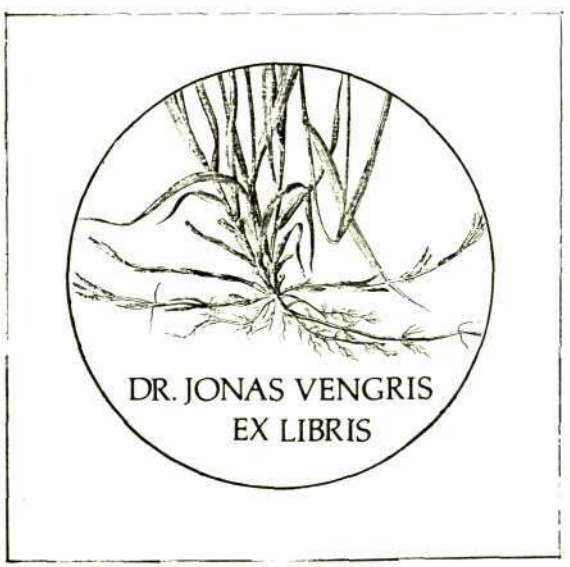

APIE *TREČIĄ FRONTĄ* — BE PAGIEŽOS

TOMAS VENCLOVA

Nuo *Trečio Fronto* mus šiandien skiria jau kiek didesnis laiko atstumas, negu tas, kuris skyrė trečiafrontininkus nuo aušrininkų. Galimas daiktas, tokio atstumo užtenka: į *Trečią Frontą* jau leistina pažvelgti ramiai, kaip į tolimos priešistorės faktą. Tai reiškia — pažvelgti kiek galima objektyviau: be „tenykščių" oficiozinių liaupsinimų, bet ir be „čionykštės" pagiežos. Net jei *Trečias Frontas* buvo klaida ir nesusipratimas — be klaidų ir nesusipratimų literatūra negyvena. Tiesiog darosi neįdomi.

Neslėpsiu, kad *Trečio Fronto* istorija man asmeniškai labai artima; o drauge apie ją kalbėti man keblu. Ne tiktai dėl žinomo fakto, kad Antanas Venclova buvo vienas iš to žurnalo kūrėjų ir pasirašinėjo redaktoriumi. *Trečias Frontas* buvo mėgiama mano jaunystės lektūra. Gerai atsimenu penkis jo numerius kietu juodu aptaisu, kurie pokario Lietuvoje jau buvo virtę didele retenybe. Be tų numerių mano supratimas apie literatūrą ir pats mano charakteris būtų gerokai kitoks.

Gal geriausia pradžioje dirstelėti į *Trečią Frontą* sinchroniškai — tai yra, negalvoti apie trečiafrontininkų tolimesnį kelią, paimti „į skliaustus" jų ateitį. Bet nuo pat pirmosios akimirkos knieti pastebėti, kokia įvairi toji ateitis.

Pranas Morkūnas 1941 metais buvo išvežtas į Rusiją (o gal ir pats pasitraukė — šis klausimas nevisiškai aiškus). Kažkaip patekęs į rusų armiją, tų pačių metų žiemą žuvo prie Maskvos.

Kazys Jakubėnas mirė Vilniuje 1950 metais, gana paslaptingomis — tiksliau pasakius, gana tipiškomis tam laikotarpiui aplinkybėmis.

Kazys Boruta, Antanas Biliūnas ir Valys Drazdauskas (berods, vienintelis trečiafrontininkas komunistas) praleido nemažai laiko Gulage.* Boruta, nepaisant nieko, virto viena iš stambių mūsų literatūros figūrų.

Salomėja Nėris ir Petras Cvirka — irgi, nepaisant nieko, stambios literatūrinės figūros — mirė tuojau po karo. Kartais galvoju, kad jiems pasisekė: sunku pasakyti, kas jiems būtų atsitikę Stalino režimo paskutiniaisiais metais, kai dažnai negelbėjo jokie „nuopelnai" ir jokia ištikimybė.

Henrikas Blazas mirė 1965 metais New Yorke.

Bronį Railą — gyviausiąjį trečiafrontininkų sąjūdžio dalyvį — tebeturime savo tarpe, ir jis rašo nei kiek nemažiau negu *Trečio Fronto* laikais, nors ir truputį kitoniškai.

Likusieji trečiafrontininkai virto tarybiniu „establishmentu" — beje, kartais gerokai panašiu į tą „establishmentą", kurį žurnalas negailestingai plūdo.

O jeigu visa tai užmiršime, liks būrelis simpatingų jaunuolių. Veržlių, gyvai protaujančių, kartais agresyvių, alkūnėmis besiskinančių kelią, kartais truputį sentimentalių, kaip visi pasaulio jaunuoliai. Su humoru — neretai piktu ir šiurkštoku, bet vis dėlto humoru, kuris Lietuvoje gana retas daiktas: bene visais laikais pas mus madingesnė buvo kančia ir tragiška poza. Tie jaunuoliai aiškiai nori pravėdinti literatūrą, nori išvesti lietuvišką žodį iš provincializmo,

* Enciklopedijose nenurodoma, kad Antanas Biliūnas po karo buvo kalinamas, bet esu apie tai girdėjęs iš nusimanančių žmonių.

subrandinti ir sumoderninti. Ar jiems tai sekasi, kitas klausimas. Bet norai atrodo neblogi, o solidarumas tuos norus gyvendinant — stačiai pavydėtinas.

Visiems trečiafrontininkams ne daugiau kaip dvidešimt penkeri — dvidešimt šešeri metai. Šiandien lietuvių literatūroje — ir čia, ir ten — nėra nei vieno autoriaus, kuris būtų tokio amžiaus ir jau šį tą reikštų. Tie, kurie šį tą reiškia, beveik dvigubai vyresni.

Jonas Aistis knygoje *Apie laikus ir žmones* sykį užsiminė, jog talentas trečiafrontininkų tarpe buvęs tik vienas — Cvirka. Tai nevisiškai panašu į teisybę: na, o Boruta? O Nėris? Kiti įžymūs amžininkai apie *Trečią Frontą* kiek geriau atsiliepdavo:

„Jokios išimtinos reikšmės *Tr. Fr.* nepripažįstu. Juo džiaugiuos lygiai tiek, kiek ir kitu geru, ne banališku žurnalu: vienas duoda kai ko neniekintino, kitas duoda; suma — lietuvių šių dienų literatūra. Krizių nėr: literatūra — ne bekonai; ji — gyvenimas" (Vaižgantas).

„Jei *Tr. Frontas* neturėtų reikšmės, tai apie jį nekalbėtų: jo nei peiktų, nei girtų. Kas įdomaujasi literatūra, šiandien pro *Tr. Frontą* tylomis nepraeina" (Antanas Vienuolis).

„*Trečiojo Fronto* kryptį aš sveikinu. Ji yra gyva, giliai humaniška ir sociališkai jautri. Ji veikia prieš nacionalizmo siaurąjį kraštutinumą, įleisdama į mūsų šalies atmosferą plačių žmonijos problemų orą . . ." (Mykolas Roemeris).

„. . . tiriami ir piešiami reiškiniai, kurie maža buvo liečiami mūsų literatūroje ir kurie yra didelės socialinės reikšmės. [. . .] Kovai pritariu, ir kritikos daly ji gali būti ir aštresnė" (Petras Leonas).

Tiesa, visi šitie žodžiai rašyti dar nepasirodžius penktajam žurnalo numeriui, dėl kurio jį ir uždarė cenzūra. Bet vis dėlto tam, kuris nori *Trečią Frontą* įvertinti teigiamai, nesunku susirasti autoritetingų sąjungininkų.

Trečio Fronto programa — bent iš pradžių — buvo pirmiausia kritiška, destruktyvi, demitologizuojanti. Litera-

tūrai ir iš viso visuomenės gyvenimui tokie dalykai be galo sveiki. Mūsų raštija — su retomis išimtimis — yra atsargi, mandagi ir todėl dažnai lėkštoka. Joje nestinga savitarpio adoracijos klubų ir „šventųjų karvių". Skundžiamės dėl tokių dalykų emigracijoje, bet kiek jų yra šių dienų Lietuvoje! Jei vien tik tenykščiai oficialūs rašeivos à la Mieželaitis būtų virtę neliečiamybėmis — tai dar būtų neblogai. Tačiau praktiškai niekam negalima pasakyti aštresnio žodžio, rėžti tiesos į akis: vienas yra visos tautos gerbiamas, kitas daug iškentėjęs, trečią kritikuodamas, gink Dieve, dar pasitarnausi tarybų valdžiai . . . Ir gerbiami, padorūs, netgi opoziciniai rašytojai pamažu virsta provinciališkais grafomanais, nebeatskiriamais nuo oficialiųjų rašeivų. Čia veikia vienas svarbiausiųjų totalitarinės visuomenės principų: kritika joje tampa tuščiažodžiavimu, vertybių hierarchiją pavaduoja iškamšų hierarchija, kultūrinis gyvenimas beviltiškai supilkėja, išvirsta jubiliejais, premijomis, raštų rinkiniais, progomis „pasidžiaugti". Tačiau ne vien totalitarizmas čia kaltas. Jam gerokai padeda mūsų pačių provincinės tradicijos. Ir neretai pasiilgsti kitokių tradicijų. Netgi to žiauraus ir nepraustaburniško elgesio, kurio literatūros šulams nešykštėjo *Trečias Frontas*.

„Kaip negyvos lėlės šoka . . . Pirmas aiškus ir atviras „bezdielnikas" mūsų literatūroj". Tai apie Jurgį Savickį.

„Aiškus eiliakalys ir nedakepęs playmaker'is". Tai apie Petrą Vaičiūną.

„Kažkoks medinių marionečių švaistymasis popieriniais kardais". Tai apie Faustą Kiršą.

„Impotentiškas brudas". Tai iš karto apie du gana skirtingus autorius — Adomą Jakštą ir Juozapą Albiną Herbačiauską.

„Gimimo metai [enciklopedijoje] nurodyti. Mirimo metų nėr. Keista". Tai apie Kazį Binkį, anuo metu dar visiškai gyvą.

„Limonadiškas čiulbėjimas". Tai apie būsimąją trečiafrontininkę Salomėją Nėrį (kuri, matyt, neužsigavo. Beje, nemanau, kad ir kiti būtų labai užsigavę — ne tie buvo laikai.).

„Skaitant *Eskizus* paaiškėja labai daug gilių ir įdomių „meilės paslapčių". Pavyzdžiui, pasirodo, būva labai gera ir malonu, beveik kaip danguj, kada „tik vienu du". Tačiau neįdomu ir nepatogu, jei ima „džiugesio steną" trukdyti koks nors „jis" arba kokia nors „ji". — Žodžiu, jei įsimaišo trečias. Žinoma, tai vis elementarinės tiesos, bet labai naudinga, kad jos kartkartėmis primenamos". Tai apie Alę Sidabraitę (Žalinkevičaitę-Petrauskienę).

„Žinoma, jūs stebitės, kaip galima išvirti tokią skystą žodžių buizą. Mes jums pasakysim šios buizos gaminimo paslaptį: 1) pilti kuo daugiausia vandens, 2) būtina sąlyga turėti tuščią galvą, nes kitaip rašysis daug gudriau, 3) kiekvieną sakinį pirmiau rašyti nuo pradžios, paskui iš galo, apversti aukštyn kojom, kojas išskėsti ir sakinio galvą iškišti per tarpkojį". Tai apie Juozą Banaitį, būsimąjį Lietuvos TSR kultūros ministrą, o tada modernistą ir katalikų spaudos bendradarbį.

Gyvenam ne Amerikoj, ne Švedijoj.
Statistikos biuras eilėraščių vertės dar neapskaitė.
Galbūt į lietuvišką enciklopediją
paklius ir Tulauskaitė.

Visa tai atrodo šiurkštu ir gal nevisada sąmojinga. Bet yra toks rusiškas posakis „sermiažnaja pravda", kurį į lietuvių kalbą verščiau „išmintis su rudine". Jis vartojamas kalbant apie primityvų, cinišką, padorioje visuomenėje nepriimtą požiūrį, kuriame vis dėlto yra geroka dalis tiesos. Juk šiaip ar taip faktas, kad Vaičiūnas buvo labai vidutiniškas rašytojas, o Jakštas — ne koks poetas. Faktas, kad Kiršos *Rimgaudo žygis* — netikusi poema. Faktas, kad Savickis, nepaisant jo rafinuotumo, dažnai gerokai dvelkia

antraeile literatūra. Faktas, kad Nėris jaunystėje (o ir vėliau) pripildavo į savo eiles nemažai limonado. Faktas, kad Binkis smuko, nuo *Keturių Vėjų* pereidamas prie Alijošiaus feljetonų ir populiarių biografijų. Pagaliau visiškai teisingai išpranašauta, kad Gražina Tulauskaitė pateks į *Lietuvių enciklopediją:* kodėl gi ne?

Trečiame Fronte žiauriai užsipultos net ir tokios neliečiamybės, kaip Čiurlionis ir Oskaras Milašius. Bet ar negalima ir to pateisinti? Sakysime, Čiurlioniui tikrai kenkia, kada jį keliame ant pjedestalų. Lietuvoje šiandien jis kaip tik verčiamas amžina bronzine statula — santūriai moderniška, santūriai tautiška, visų ideologinių ponų apsvarstyta ir aprobuota. Tai geriausias būdas padaryti jį neaktualų ir neįdomų. O kritiškas požiūris į Čiurlionį — gal ir klaidingas — jį neabejotinai atgaivina.

Tiesa, nejauku prisiminti, kad *Trečio Fronto* praktikuoti užsipuolimai Stalino laikais buvo virtę bemaž kritikos norma; dar blogiau, kad tais laikais kritiką automatiškai sekdavo „organizacinės išvados" — ligi Gulago imtinai. Tačiau yra kažkoks esminis skirtumas tarp išdykėliško, padaužiško trečiafrontininkų tono ir niūraus tikrųjų stalinistų tono, pirmąsyk lietuviškai nuskambėjusio *Priekale.* Vienas dalykas — karnavalo atmosferoje pradurti keletą balionų, pasityčioti iš keleto išpūstų reputacijų; visai kas kita — būti kalėjimo prižiūrėtoju. Reikia pasakyti, kad dauguma trečiafrontininkų kalėjimo prižiūrėtojais nevirto net ir tada, kada tai buvo lengva. Kai kurie patys atsidūrė kalėjimuose; kai kurie atsargiai bandė reabilituoti savo senuosius priešininkus — ir Čiurlionį, ir Binkį, ir Vaičiūną, ir Kiršą su Savickiu.

Kas atidžiai perskaitys *Trečią Frontą,* visam gyvenimui įgis imunitetą daugeliui lietuviškų pseudo vertybių; jį, kaip ir trečiafrontininkus, pykins mūsų pasviečio manieringumai, snobizmai, pretenzijos ir šiaip jau įvairus „impotentiškas brudas". Tai gal naudingiausia *Trečio Fronto* pamoka.

Bet šalia negatyvios programos *Trečias Frontas* turėjo — tiksliau, bandė turėti — ir pozityvią. Ir štai čia jau atsiranda didelių neaiškumų.

Pradžioje ta programa gana bendra ir apytikrė — su neabejotinu radikalumo atspalviu, bet toli gražu nekomunistinė. Nebent galėtum priskirti trečiafrontininkus prie tų labai gausingų tarpukario inteligentų, kurie rusiškai buvo vadinami „poputčikais", o angliškai „fellow-travellers" (jei neklystų, ne kas kitas, o Leninas taikliai praminė juos „naudingais idiotais" — nors jų tarpe, reikia pripažinti, būta visai padorių žmonių). Tačiau lietuvių komunistai nesutiko trečiafrontininkų laikyti net ir pakeleiviais. Kapsuko ar Angariečio akyse jie buvo gryniausi „smulkūs buržuazai", lygiai kaip ir keturvėjininkai. Tikrai, sunkoka atskirti jų literatūrinę poziciją nuo keturvėjininkų pozicijos. Jie tik nori atsiriboti nuo keturvėjininkų, susirasti ypatingą vietą šiame pasaulyje — ir todėl skelbia (gal ir ne be pagrindo), kad lietuviškas futurizmas „buvo pripažintas, popieriniu vainikėliu apvainikuotas, nuėjo į Kanosą ir dabar tupi pats ant savo uodegos".

Bet jie, kaip ir keturvėjininkai, nori internacionalizuoti, globalizuoti lietuvių literatūrą, ištreniruoti ją pasaulinei arenai. Nori pabandyti dar kartą, pabandyti sėkmingiau. Jie garbina ir propaguoja „kairiojo", avangardinio meno maître'us. Štai gana pamokomas *Trečio Fronto* įkvėpėjų sąrašas: Whitman, Sandburg, Dos Passos, surrealistai, Picasso, Doeblin, Hašek, Majakovskis, Eizenšteinas, Selvinskis, na ir daugelis kitų. Ieškoma ryšio — per diplomatų galvas, nepriklausomai nuo oficialiųjų kanalų — su latviais ir estais. Netgi tvirtinama: skandinavai pasaulinėje literatūroje tarė savo žodį, dabar ateina laikas Baltijos valstybėms.

Žinoma, tik tada ateis jų laikas, jei pabaltiečiai bus narsiai moderniški ir angažuoti. „Kadaise vienas literatūros kritikas Lietuvą palygino su salele, atskirta nuo viso

pasaulio, išdidžiai ugdančia „savaimingą, tautinę kultūrą". Šio ugdymo rezultatai aiškūs. Niekas neišaugo. Maža kas išaugs", — rašo *Trečio Fronto* ideologas.

Nors tai ir kiek paradoksiška, trečiafrontininkai buvo kone tipiškiausi nepriklausomybės vaikai. Nepriklausomybė įjungė Lietuvą į tarptautinių ekonominių ir kultūrinių ryšių tinklą, pavertė ją — ar bent jau stengėsi paversti — energinga modernia šalimi, griežtai besiskiriančia nuo apsamanojusios carinės provincijos. Nepriklausomybė natūraliai gimdė ir naujas problemas, ir naujoviškus savo pačios kritikus. Bardami ir pašiepdami nepriklausomąją Lietuvą, trečiafrontininkai vis dėlto buvo jos dalis, sutapo su jos esmingomis tendencijomis. Be abejonės, tą gerai juto komunistai: iš čia ir jų nepasitikėjimas, ir neapykanta.

Šiuo atžvilgiu įdomūs ankstyvieji Bronio Railos rašiniai. Raila — itin savotiško literatūrinio likimo žmogus: dėl savo gyvenimo vingių jis kažkaip išsprūdo iš akių visiems kritikams. Lietuvoje jo darbų niekas viešai nenagrinėja ir tikriausiai dar ilgai nenagrinės. Išeivijoje visi jį žinome kaip produktyvų polemistą, įvairiausių kontroversijų šaltinį, kartais netgi sąmoningą tų kontroversijų kurstytoją. O juk Bronys Raila buvo ir poetas; ir visiškai neblogas, šiaip ar taip vienintelis toks mūsų literatūroje. Jis rašė ilgokas poemėles kolažo ar kino principu — „20.000.000 fotomontaže", „Man patinka mūsų planeta". Tų poemėlių radikalumas pačiam autoriui dabar tikriausiai atrodo nepriimtinas, bent jau vaikiškai naivus. Bet kaip šauniai jos sukirptos! Sudarytos iš reporterio pranešimų, trumpų satyrinių scenelių, prozinių intarpų, tekstų svetimomis kalbomis, pagaliau iš skaitmenų; viena kitą vejasi geografinės, ekonominės, militarinės litanijos — Bombėjus, Gibraltaras, Yokohama, Stambulas, Rio de Janeiro, Singapuras . . . šarvuoti orlaiviai, lokomotyvai, granatos, nuodingos dujos, bombos, tankai . . .

Man patinka
tavo reviu su juodosiom šokėjom,
tavo sifilizacija,
moralė,
jėzuitai,
boksieriai,
kekšės
ir artimo meilė!

Poemėlių veiksmo arena — žinoma, visas žemės rutulys, jų stichija — tai, ką šiandien pavadintume „media" stichija. Apsvaigimas komunikacija, informacija, faktais. Suskilusio, bet drauge vieningo, *čia* ir *dabar* prieinamo pasaulio kaleidoskopiški vaizdai; ironiškos bei groteskinės sandūros, žaidimas skirtingomis ženklų sistemomis, laisvi „džiazo" ritmai — visa tai primena netgi ne tiek Majakovskį, kuriuo Bronys Raila anuomet domėjosi, kiek ankstyvąjį Eliotą, apie kurį jis gal nė girdėjęs nebuvo.

Čia ryškėja ir antrasis trečiafrontininkų pozityviosios programos punktas: literatūrą reikia *sutechninti.* Atmetamas netgi pats žodis „kūryba", lietuviškojoje tradicijoje be galo nuvalkiotas, nustojęs prasmės. Trečiafrontininkai šaiposi, jei kas pradeda kalbėti apie „kūrybinį procesą", juo labiau apie kūrybines kančias ir abejones: jie nekuria, jie dirba, „daro daiktus". Be to, įleidžia į literatūrą naujovišką pasaulį — tuos reiškinius, santykius ir sąvokas, kurių vakar dar nebuvo, kurių Lietuvoje dar nelabai ir yra (bet turės būti). Tą patį darė ir *Keturi Vėjai,* tačiau *Trečias Frontas,* berods, radikalesnis. Tik pažvelkime į jo žodyną:

bankrotas, birža, cholera, litai, pusbonkis, špyga (Kazys Boruta);

aorta, dempingas, džazbandas, ekspresija, kilovatai, uonstepas (Bronys Raila);

lokomotyvas, pasyvas, turbinos (Jonas Šimkus);

abzacas, asignacijos, buržua, cilinderiai, cisternos, denaturatas, monopolis, plantacijos, proklamacijos, untergrundai, vekseliai (Antanas Venclova).

Pasaulis, kaip jis daugumai trečiafrontininkų rodosi — industrinis, mašiniškas, miestiškas; fabrikų ir ligoninių, bankų ir krizių, plakato ir radijo, demagogijos ir agitacijos pasaulis. Maždaug toks, koks jis buvo Brechtui, Aragonui, Watui, Léger ar Delaunay. Tik lietuviai, su anais palyginus — žali bernužėliai. Jie gyvena Kaune, kuris industrija neypatingai kvepia; ir Vakarus gali pačiupinėti nebent per studentišką, Balio Sruogos surengtą ekskursiją į Berlyną. Todėl jie tuo pasauliu svaigste svaigsta. Bando jį sukurti bent žodžiais, jeigu jau jo nėra tikrovėje. Tai jiems stiliaus ir elegancijos reikalas. Be to, ir savotiško idealizmo reikalas. Kitokiu idealizmu jie nepasitiki: „prie gero jovalo lovio ir kiaulė dažnai idealistė".

Beje, trečiafrontininkai paliečia ir lietuviškąjį kaimą. Bet irgi kitoniškai. Dažniausiai jų rašiniuose susijungia dvi linkmės: kaimo vaizdai stulbinančiai natūralistiški — bent jau aniems laikams, — ir drauge ekspresyvūs, metaforiški, neoromantiški (neapkęsdami žodžio „romantika", trečiafrontininkai vadino savo neoromantiką neorealizmu). Štai Petro Cvirkos neparašyto romano *Nemunas žydi* ištraukėlė — visai jautri istorija apie berniuko ir mergaitės tarsi draugystę, tarsi meilę, skirta ašaroms išspausti ir jas, ko gero, išspaudžianti. Romantiškų vietų gausu ir Jono Šimkaus apsakymuose. Ką begalvotum apie Joną Šimkų, — okupaciniais metais jo likimas buvo labai liūdnas, liūdniausias iš visų trečiafrontininkų, — jaunystėje jis turėjo ypatingą intonaciją ir sintaksę, ypatingą balsą:

> Tegu nusiloja tas šuo, kuris stora grandine pririštas daužosi prie Dambravos dvaro tvartų. Tegu nuūžia malūno ūžimas ir tas vandenkritis, kur žalias Dambravos prūdo vanduo naktį ir dieną puola ir puola.
>
> Tada mes pereisime ilgą aukštų liepų alėją. Sustosime ties vinkšna. O gal ties senu klevu. Bet mes galime ir visai nesustoti.

Šalia šios savotiškos, neabejotinai poetinės srovės, susiliedama su ja ir praktiškai neatskiriama, teka kitokia srovė — karikatūros, grotesko. Gyvi humoristiniai, nors ir labai šaržuoti dialogai, gera ausimi pagautas minios balsų mišinys — ir kartais tokie pigučiai agitaciniai intarpai, jog netgi nepatogu darosi (Petro Cvirkos „Gyventi taip malonu"). Galybė scenų, ypač Šimkaus, gaminama aiškiai šokiravimo dėlei, kad tik būtum apkaltintas cinizmu. Tai lyg mažutė lietuviška „seksualinė revoliucija" literatūroje. Žinoma, tokia ten ir revoliucija! Želėk Dieve, anot Donelaičio. Bet vis dėlto tai nevisiškai įprastas mūsų literatūroje kaimas — neestetiškas, dvokiantis, rupūžiuojantis: jame „vaikis užsimojęs mergai sijoną netaisyklingai kilsterti", jame herojų „agurkinės nosys, stebulinės kojos, trim pūrais seikėjami pilvai. Veido spalva tokia, kaip SSSR valstybinė vėliava".

Trečiafrontininkai laiko savo mokytojais Donelaitį ir Žemaitę („Ak, sene Žemaite, kodėl Tu mum numirei pernai?"); neužmirštinas būtų ir Vaižgantas, anaiptol nevengęs šokiruojančių scenų ir pritrenkiančio žodyno. Ši užduotis — atšaukti „saldžiųjų realistų" štampus — vykdoma daugelyje lygmenų. Sakysime, „antikuniginiai" motyvai atsiranda ne dėl kokio rimto ir principinio ateizmo (priešingai, daugelis trečiafrontininkų mini Kristų, kurį laiko bemaž sąjungininku), o būtent dėl noro įžeisti gerą skonį, sukompromituoti rūtų darželių ir jaukių klebonijų sodžių. Kalba kimšte prikimšta akiplėšiškiausių barbarizmų — kad tik nebūtų išdailinta, puristiška, superlietuviška. Ir autoriai, ir personažai nesidrovi vartoti visų tų žodžių, kuriuos vijo iš vartosenos Jablonskis, Balčikonis ir mokykla:

> gromata, sukata (Petras Cvirka);
>
> durnas, klapatijas, markatna, mislija, nečystas, palocius, telyčia, ženytis (Jonas Šimkus);
>
> sarmata, siratos, apieros (Antanas Venclova).

Ši tendencija (pastebima ir keturvėjininkų rašiniuose, bet ten dar ne tokia ekstremistinė) lietuvių literatūroje neprigijo. Antra vertus, įdomu pastebėti, kad trečiafrontininkai — skirdamiesi nuo keturvėjininkų — atrodo visiškai kurti tautosakai. Tatai juo įdomiau, prisiminus, jog du iš jų (Boruta ir Nėris) vėliau sugebėjo naudoti tautosakinę poetiką bene tobuliausiai mūsų raštų istorijoje.

Kitas trečiafrontininkų kalbos šaltinis — slangas, argot; ne tiek „proletarų", kiek studentų, inteligentų, pusinteligenčių, vietomis Kauno padugnių šneka su villonišku prieskoniu. Ligi *Trečio Fronto* — ir po jo — į tą įdomų šaltinį beveik niekas nekreipė dėmesio. O jis padeda brėžti personažą, ypatingu kampu apmesti sceną arba šiaip jau šmaikščiai išsireikšti:

> Nors galvą žiebk į tinką —
> nuobodu ir tikėti nėr į ką.
> Galų gale įėjo „viešnia slaptinga",
> grakšti kaip rašoma mašinka
> firmos „Erika".
>
> — Ach, Tamsta tokia gerutė . . .
> Myliu Tamstą — tokią cacą . . . —
> staiga jis ėmė žiaunas krutinti
> ir išmetė pirmą abzacą.

Arba kad ir tokie „semantiškai svarūs" rimai: katalikišką — lytiškai, Rygą — špygą, miškai — demokratiškai, akrobatai — čebatai, mistikai — gumelastiką. Čia pridera ir nemaironiška, nesukalkėjusi šnekamosios kalbos sintaksė, ir suprozintas, vos bejuntamas ritmas.

Kalbos požiūriu įdomiausias *Trečio Fronto* puslapis — žinoma, prano morkūno *šaipėrantas* (autoriaus pavardę rašau mažosiomis raidėmis, nes jis pats, kaip ir e.e. cummings, taip rašėsi):

žiemarės šaltupiu palįžęs
važiuokliauju pasidanguravęs
ratinėjas ratališka saulįžė
sidabrinėjas sidabrališka žiemarė

sumūlinau savąlą merguką
žargiam draugine
debesairį partrylę
aša tavyčius papalus sučiurpęs
kadlam laulumus laimynė

čirpu
čirpuliavoji

vykelniop meilėvirpas
mazgotravėjon
žvypt
velnelijon
šaipėloju
galunkas kalnarantas
manėn neįsijo
ašana stipranas
tar-ra-ta-ta

Tą eilėraštį nupeikė Kostas Korsakas, ir čia *šaipėrantas,* berods, pirmąsyk per penkiasdešimt metų perspausdinamas nuo pradžios ligi galo. O man jis atrodo vienas iš geriausių lietuviškų eilėraščių aplamai. Iš tikrųjų, koks kalbos jausmas! Toks būna tik vaikystėje. Ta priesagų ir galūnių ekvilibristika, tas patrakęs ir grakštus naujadarų šokis! Autorius truputį tyčiojasi iš skaitytojo (eilėraštyje nesunku įžvelgti lytinio akto aprašymą); bet kaip jis moka pademonstruoti kalbos galimybes, kaip valdo pačią kalbos materiją! Šiuo vienu eilėraščiu (daugiau jis, rodos, netgi neišspausdino, nors ir rengė rinkinį neeiliniu pavadinimu *dainuoja degeneratas)* Pranas Morkūnas prilygsta Chlebnikovui ar Cummingsui.

Sutapatindami rašymą su gamyba, „daiktų darymu", trečiafrontininkai ir patį žodį sutapatina su daiktu; o daiktus galima visokiausiai minkyti, sustatinėti į keistas kombinacijas. Nebelieka ribų tarp poezijos ir prozos, netgi tarp literatūros ir grafikos (plg. *Trečio Fronto* manifestą pirmajame žurnalo numeryje, kuris atrodo tarsi šių dienų „konkrečiosios poezijos" pavyzdėlis). Nebelieka ir dar akivaizdesnių ribų — tarp meno ir nemeninės veiklos. Sakytum, tai meno suprastinimas, suprimityvinimas. Daug kas taip suvokė trečiafrontininkų programą, net ir jie patys. Bet iš tikrųjų tokiu būdu atsiranda nauja poetinė bei semiotinė sistema, nemažiau sąlygiška, sudėtinga ir paini už bet kurią ankstesniąją. Beje, Salomėja Nėris nesugebėjo įvaldyti tos sistemos, ir todėl jos eilėraščiai *Trečiame Fronte* atrodo itin bejėgiai.

Naujoji sistema netgi moka nagrinėti ir kritikuoti save pačią. Kazys Boruta išspausdina trumputį, šiaip jau mažareikšmį apsakymą *Invalydas su gramafonu*, kuriame bene pirmasis Lietuvoje nuosekliai vartoja „susvetimėjimo efektą": kas žingsnis įsiterpia, komentuoja savo rašymą, aptaria įvairius galimus, „žioplus" ir ne tokius jau žioplus apsakymo variantus. Žaidimas su žodžiu čia perkeliamas į fabulos bei siužeto lygmenį. Rašymas apnuoginamas kaip rašymas — tai yra, sąlygiškumų sklidina veikla, kuri darosi sėkmingesnė, kai tuos sąlygiškumus įsisąmonini ir atskleidi. Dabartiniam skaitytojui visa tai anaiptol ne nauja; bet, manding, tai buvo labai vaisinga prieš penkiasdešimt metų — ar bent galėjo būti vaisinga.

Kosto Korsako ir kitų kritika atsilieka nuo šios įdomios literatūrinės praktikos. Ji populiarina kažkokį eklektišką rašymo būdą: sujunk, girdi, Žemaitę ir Biliūną su ekspresionizmu, panaudok vieną kitą kinematografo priemonę — ir bus gerai. Be to, kritika siūlo pajungti rašymą visuomeninės pažangos reikalui. O tai jau didžiausioji trečiafrontininkų pagunda.

Kožna mūs eilutė tebus ietis,
eilėraštis — kulka, įsprausta į šautuvą,
nuo kurios iš baimės neturi kur dėtis
joks šuva.

(Pokariniame leidime žodžiai „joks šuva" pakeisti žodžiais „fašistinis šuva". Visokių, mat, šunų esama.)

Nuo pat pradžios trečiafrontininkai linkę pasiduoti savotiškai mitologijai — kolektyvo, „sveikos barbariškos gyvybės" mitologijai. Tai juntama jau tada, kai jie įžiūri idealą lietuviškame berne; kiek vėliau jie pradeda garbinti „pasaulio diktatorių" proletarą, alyvuotus raumenis, darbo energiją, reikalauja „metališkai disciplinuoti kūną ir dvasią". Ir čia, žinoma, jokios kritikos ar abejonių nebeleidžiama.

Šio pobūdžio mitologija atveria du kelius, istoriškai priešiškus, bet esmėje beveik sutampančius: į komunizmą arba į nacizmą.

Ar sugebėsime ir apie tai kalbėti be pagiežos — šiandien, kada jau visi žinome, kokia katastrofa virto „proletariato diktatūra" ir „sveiko kolektyvo valdžia"?

Palikime nuošalyje nacizmą. Tačiau komunizmo ištakose glūdi normalus moralinis impulsas, būdingas visiems teisybės ieškotojams ir svieto lygintojams. Komunizmas — kažkur pradžioje — yra maištas prieš tokias sąlygas, kada vienas gali plėtoti savo asmenybę kito sąskaita (ir todėl abudu neįstengia jos tinkamai išplėtoti). Protestas prieš nelygybę (netgi labiausiai neišvengiamą, jokiomis priemonėmis nepanaikinamą). Protestas prieš badą, karą, netgi marą. Humanistinė utopija — kuri, deja, pasibaigia Gulagu ir lavonų kalnais. Maištas — kuris pagaliau griežčiausiai uždraudžia maištą ir tuo būdu atsikreipia prieš save patį.

Be to, marksizmas pradžioje yra ar bent atrodo blaivi pasaulio analizė. Juk tikrai labai daug kas mūsų žemėje priklauso nuo ekonominių veiksnių. Juk literatūra tikrai yra visuomeninis reiškinys; turi ji ir kitų aspektų, bet ir šitas

nenutylėtinas. O būtis galbūt ir neapsprendžia sąmonės, bet vargu ar ginčytina, kad ji sąmonę gerokai „užteršia". Tavąjį „aš" žymia dalimi lemia sąlygos, istorija: tik tada gali sėkmingai grumtis už savo autentiškumą, jei suvoki šiuos savo asmenybės apribojimus. Svarbi literatūros funkcija ir būtų palaikyti tą žmogaus autentiškumą. O tam reikia kritikuoti ir demistifikuoti viską, įskaitant kalbą ir pačią literatūrą; be to, reikia suprasti, kad kritika visuomet yra dalinė, kad žmonių problemos visada išsprendžiamos tik apytikriai, tik tam tikru laipsniu.

Čia ir įvyksta šuolis „iš laisvės karalijos į būtinybės karaliją", apverčiant žinomąją marksistų formulę. Jeigu jau perėjai į komunizmo pusę, turi galvoti — ar dėtis — kad esi laisvas (nors tave ir toliau varžo kalba, ideologija, būtis); ir todėl esi dvigubai, keturgubai, šimteriopai nelaisvas. Turi liautis kritikavęs, nes partija, proletariatas, „sveikas kolektyvas" negali klysti: tos mitinės būtybės pretenduoja į tai, kad yra visam laikui išsprendusios esmingąsias žmonijos problemas, palikusios nebent neesmingąsias. Istorija sustoja. Ir nuo tos akimirkos prasideda siaubingas tragiškas puvimas. Nes istorija negali sustoti.

Istorija yra daroma žmonių, ir jos krypties niekas tikrai nežino; turbūt mažiausiai žino tie, kurie tvirtina, jog žino viską. Atsiranda naujos aklos ir brutalios jėgos, naujos klasės, naujas ir dar pavojingesnis susvetimėjimas. Marksistinė demistifikacija virsta gigantiška mistifikacija — ir pagaliau nieko apgauti nebejstengia, įskaitant ir savo šalininkus.

Jei tave hipnotizuoja „sveika jėga", raumenys ir plienas, žadantis greitą ir galutinį išsivadavimą iš bėdų, tai pagaliau užhipnotizuos ir tankai. Norom nenorom prisišliesi prie svetimų ir žiaurių jėgų, prie imperijos Leviatano. Ar raudono, ar rudo — priklausys veikiau nuo susidėjusių aplinkybių. Laimingi tie, kurie susigriebia laiku, kaip

Česlovas Milošas, kaip Prahos pavasario rašytojai, kaip dažnas rusų disidentas. Daugelis trečiafrontininkų nespėjo susigriebti, nors buvo verti geresnio likimo.

Tiesiog nereikėjo uždaryti jų žurnalo. Gal tai juos labiausiai pastūmėjo į nelaimę. Ir gražiausiu to šaunaus sąjūdžio paminklu liko *šaipėrantas*. Tiesa, į lietuviškąją enciklopediją visi jo dalyviai pateko; ir netgi į kai kurias nelietuviškas.

METMENŲ ŠIMTININKAI:

$150.00

85) Petras Jurkštas

$125.00

86) Emilija ir Romas Sakadolskiai

$100.00

87) Dr. Marija Arštikaitis, Kanada
88) Dalia ir dr. Gediminas Bylai
89) Dalia ir Raimundas Mieželiai
90) Kostas Ramonas
91) Jonas Suveizdis
92) Jonas ir Elizabeth Dovydėnai

$50.00

Algimantas Kelertas, M.D.
Alina Staknienė

POLILOGAS

KATEDRĄ STEIGIANT

Jeigu Illinois Universitete planuojamoji lituanistinė katedra turės galimybių vykdyti lituanistinius, plačiąja prasme, tyrinėjimus, kokie specifiniai su lietuvių kultūra, istorija, galvojimu ir gyvenimu susieti klausimai būtų labiausiai reikalingi ir verti joje (arba šalia jos) vykdytinų studijų projektų? Ką ir kaip ypač reikėtų išstudijuoti, kad būtų paskatintas gyvybingas ir šiandieniškas lituanistinių studijų vystymasis? Ką ypač tiktų išeivijos mokslininkams studijuoti?

Katedros steigimo planai tegul būna pretekstas esmingesniam pasvarstymui, kas lituanistinėse studijose šiandien labiausiai reikalinga nuveikti.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: 1. Nematau, kaip viena Jungtinių Valstybių universiteto katedra galėtų būti atitikmeniu Vilniaus Humanitarinių Mokslų Fakulteto ir atitinkamų Mokslų Akademijos Institutų veiklai. Kita vertus, bet kokia specializacija — pavyzdžiui, lietuvių kalbotyros srityje — būtų tik mažas grūdas, palyginus su tuo, kas nuveikiama Lietuvoje.

2. Užtat ir tokios katedros prasminga veikla galėtų pasireikšti, mano nuomone, dvejopai:

— jos tyrinėjimų baze pasirenkant *Lietuvos kultūrinę istoriją* ir pagrindiniu uždaviniu laikant jei ne objektyvaus, tai bent *lietuviško požiūrio* išlaikymą ar atstatymą įvairiose ideologijai pasiduodančiose srityse (istoriografijoje, literatūros kritikoje ir t.t.).

— sudarant geras sąlygas *Lietuvos mokslo žmonėms svečiuotis ir stažuotis,* tam tikslui įrengiant ir nuolat prižiūrint humanitarinių ir socialinių mokslų *metodologinę biblioteką,* kurioje lietuviai svečiai galėtų rasti tai, ką Vakarai gali duoti geriausio ir aktualiausio.

MARIJA GIMBUTIENĖ: *Jeigu* lituanistinė katedra turėtų galimybių vykdyti lituanistinius tyrinėjimus, tai, aišku, pasisakau už lituanistiką plačiausia prasme: pradedant proistore ir mitologija bei tautosaka ir liaudies menu, baigiant literatūra.

„Lituanistika" nereiškia vien kalbos studijų. Ligi šiol „lituanistas" reiškia tas, kas studijuoja lietuvių kalbą ir literatūrą, bet retai toks „lituanistas" orientuojasi savo tautos istorijoje, mitologijoje, mene ir bendrai kultūros istorijoje. Vakaruose nėra mirtino reikalo ugdyti siaurus specialistus. Jų mes turime.

Šiuo metu Lietuvoje ir už jos ribų geriausiai stovi kalbotyros studijos. Galima būtų suskaičiuoti iki 20 tarptautinio masto lingvistų (lietuvių ir kitų tautų). Vilniuje leidžiama *Baltistica* — plačiai žinomas tarptautinis žurnalas, kuriame rašo ir žinomiausi JAV lingvistai. Kiekviename *AABS* ar *Baltiska Institutet* suvažiavime kalbotyros sekcijos turtingos ir tarptautiškos. Literatūros studijos irgi pakankamai gyvos. Silpniau stovi istorija, dar silpniau mitologija. Dėmesys turėtų būti skiriamas labiausiai apleistoms sritims. Neabejoju, kad šiuo metu JAV universitetams labiau reikalingi Rytų Europos proistorikai ir istorikai bei mitologai ir folkloristai, negu lietuvių kalbos ir literatūros specialistai.

Jeigu paklaustumėte kam skirčiau pirmumą, atsakyčiau taip: 1) istorijai (pradedant nuo baltų etnogenezės); 2) mitologijai ir tautosakai bei tautodailei; 3) literatūrai ir 4) kalbai.

O jei prašytumėte, kad apibendrinčiau, sakyčiau: ugdykime gyvą ir prasmingą, bet ne sukaustytą lituanistiką!

KOSTAS OSTRAUSKAS: Nors ir dabar tebeturiu abejonių dėl tos katedros realumo, galima, aišku, pasvarstyti, kas būtų, jeigu būtų, nes, žinoma, būtų gera, jeigu iš tikrųjų būtų. Na, o jeigu toji katedra tėra tik, kaip anketoje sakoma, pretekstas esmingesniam lituanistinių studijų svarstymui, tai tuo labiau svarstykime.

Pirmiausia būtina sutarti dėl lituanistikos definicijos bei apimties. Šiuo atveju, manau, reikėtų ją suprasti kuo plačiausiai: tai ne tik įprastinės jos disciplinos — kalbotyra, literatūros mokslas ir tautosakos studijos, bet ir istorija, filosofija, sociologija, tautotyra, menotyra (teatrologija, dailėtyra, muzikologija ir kt.), mokslų istorija ir t.t. — žodžiu, visos su lietuviais ir Lietuva susietos kūrybinio, apskritai kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo apraiškos bei sritys. Šitoks lituanistikos supratimas ne tik pateisinamas, bet turi ir praktiškos reikšmės: vad. grynųjų lituanistų (kalbininkų, literatūrologų ir tautosakininkų) išeivijoje per maža ir bus dar mažiau, kad

lituanistinės studijos galėtų čia iš tiesų gyvuoti dabartyje, o tuo labiau augti ir plėstis ateityje.

Viena svarbiausių sąlygų mokslui tarpti yra laisvė — mokslininko laisvė pasirinkti temą ir metodą. Tad ir lituanistui niekas neturėtų diktuoti — nurodyti, kas „svarbu" ir kas „nesvarbu", kas „reikia" ir ko „nereikia", o tuo labiau kas „galima" ir ko „negalima". Tai savaime suprantama. Tačiau esama vis dėlto tam tikrų faktorių, kurie mūsų lituanistinį darbą apriboja arba orientuoja tam tikra linkme. Esame ne Lietuvoj — svetur, išeivijoje. Gyvendamas Marquette Parke, archeologinių kasinėjimų Lietuvoj neatliksi, neprieidamas prie tenykščių šaltinių, rankraštynų bei archyvų, kai kurių temų, nors ir kaip norėdamas, tinkamai neapdorosi. Tai irgi savaime suprantama. Iš kitos pusės, tasai gyvenimas svetur turi ir teigiamos reikšmės. Pirmiausia, žinoma, čia galime imtis tokių temų, kurios Lietuvoje tabu, arba nagrinėti temą taip, kaip ten neįmanoma. Nemažiau reikšminga tai, kad išeivijoje esame (jeigu norime būti) tiesioginiame sąlytyje įvairiems naujiems Vakarų mokslo metodams bei kryptims. Tiesa, ne kiekviena naujovė, net ir besiskelbianti skardžiai paskutiniuoju bei galutinu mokslo žodžiu, eventualiai save pateisina ir tampa integralia tos disciplinos dalimi. Tačiau tai nepaneigia naujų metodų ir krypčių ieškojimų būtinumo. Mokslas negali likti uždaras ar sustabarėjęs. Jo gyvastingumą rodo ne tik tematikos įvairumas, bet ir metodų bei krypčių skirtingumas ir gajumas. Deja, Lietuvoje to, bent humanitariniuose moksluose, kartais kaip tik pasigendama, kai kur dvelkia provincija. Gal todėl, pavyzdžiui, ten atsilikusios, palyginus su kalbotyra ir literatūros mokslu, dailėtyra ir muzikologija. Tiesa, išeivijoje akademinės lituanistinės dailėtyros ir muzikologijos, galima sakyt, išvis neturime. Bet čia jau mūsų pačių kaltė. Tad kaip tik reikėtų šiomis sritimis daugiau susidomėti.

Gyvendami išeivijoje, esame jos dalis. Tad savo lituanistinėse studijose turėtume daugiau dėmesio kreipti į išeivijos kultūrinį palikimą ir apskritai į jos praeitį, o taipgi, žinoma, ir į dabartį. Kitaip tariant, daugiau rūpinkimės savo pačių daržu ir jo kultivavimu. Čia joks parapinis patriotizmas — tai natūralu ir kartu praktiška. Kas gi gali geriau atlikti šiuos darbus, jei ne pati išeivija, kuriai šaltiniai čia pat, po ranka? Tuo labiau, kad Lietuvoje tėra tik vienas vad. emigrantologas (na, gal ir dar keletas), — mat daug pašauktų, bet maža išrinktų ir paskirtų, — o ir jiems daugiau rūpi vad. pažangieji... Tuo nenoriu pasakyti, kad išeivijos lituanistas privalėtų domėtis tik su išeivija susietomis temomis. Anaiptol. Tačiau vis dėlto šalia Čiurlionio turėtume neužmiršti ir Galdiko, šalia

Borutos ir Binkio — Aisčio ir Andriušio. O jeigu jau rašom apie Maldonį ir Strielkūną, tai tuo labiau turėtume rašyti apie Brazdžionį ir Niliūną. (Rašytoją, dailininką, kompozitorių galima studijuot ne tik mirusį ir ne tik už marių, bet ir už tvoros gyvenantį.)

Atskirą dėmesį reikėtų atkreipti į lietuvių literatūros ryšių su Vakarų literatūromis tyrinėjimus. Šios srities studijoms išeivijoje esama retai gerų sąlygų. Ne tik gyvenam Vakaruose, bet turim ir ne vieną Vakarų literatūrų specialistą ir tikriausiai jų dar daugiau turėsim ateity. Tad jie galėtų patyrinėti mūsų literatūros ryšius su savo specialybės (anglų, amerikiečių, prancūzų, vokiečių, ispanų ir t.t.) literatūromis ir jų sąveikas. Tokiu būdu lietuvių literatūra rastų ryškesnę vietą lyginamojoje literatūroje, daugiau atsiskleistų jos pačios veidas ir charakteris. Tuo pačiu šiek tiek išsibalansuotų šios srities studijos, nes iki šiol, ypač pokario Lietuvoje, neproporcingai daug dėmesio buvo kreipiama į ryšius su rusų literatūra. Iš kitos pusės, mūsiškiai rusų literatūros specialistai, kurių taip pat turime ne vieną, galėtų kritiškiau pažvelgti į tuos pačius ryšius, o taip pat ir į dabarties Lietuvos literatūrinius santykius su sovietine rusų literatūra. Žodžiu, atitinkamai „išnaudokime" save pačius, savo specifines sąlygas ir aplinką.

Paprastai sakoma, kad išeivija savo darbus bei veiklą turėtų orientuoti ypač į tai, kas Lietuvoje negalima arba neįmanoma. Apskritai tariant, panašios linkmės turbūt reikėtų laikytis ir lituanistikoje. Tačiau nedera iš to daryti fetišo: kiekvienas turi teisę pasirinkti ir tyrinėti ką nori ir kaip nori, nežiūrint, kas ir kaip Lietuvoje daroma ar nedaroma. Mokslas nėra (ar bent neturėtų būti) nei varžybos, nei vienas kito perrėkimas ar nurungimas, nei soclenktynės ar šiaip lenktynės. Pagaliau gera — dažnai net būtina — pažvelgti į tą patį objektą skirtingu žvilgsniu, iš kitos perspektyvos — sako, esama „thirteen ways of looking at a blackbird". . .

VIOLETA KELERTIENĖ: Sekant įvairias pastabas ir nuomones spaudoje, atrodo, kad gal svarbiausia išsiaiškinti, ką lituanistikos katedra reikštų amerikietiško universiteto struktūroje. 1981 m. lapkričio mėn. mes pasirašėme susitarimą su University of Illinois Chicago Circle (UICC) įsteigti „Chair of Lithuanian Studies", o ne, kaip kai kas galvoja, „Department of Lithuanian Studies" (lietuviškai „Chair" ir „Department" išreiškiami vienu žodžiu *katedra).* Tarp tų sąvokų skirtumas toks: lituanistikos katedra (chair) reiškia vieną profesūrą, garantiją, jog UICC išlaikys vieną lituanistikos profesorių, kvalifikuotą dėstyti savo specialybę, kai atsiras studentų, norinčių

klausyti jo paskaitų. Tačiau galimas dalykas, kad didesnė dalis profesoriaus (ar profesorės) laiko bus užimta dirbant savo srities tyrinėjimo darbą. Profesorius ruoš specialistus, bet reikia suprasti, kad jo nauda lietuvių kultūrai bus dvilypė: tuo metu, kai studentų nebus, jis pašvęs visą savo energiją moksliniam darbui. Kiekvienu atveju mūsų visuomenė laimės jo ar jos įnašą į išeivijoje sukurtą kultūrą. Šis įnašas susidarys iš paruoštų specialistų ir iš mokslinių darbų. Mano nuomone, tai lygiaverčiai projektai. Žodžiu, katedros nauda matuojama ne vien pagal studentų skaičių, o pagal profesoriaus veiklos visumą. Be profesoriaus tiesioginės veiklos, nereikia užmiršti katedros kaip lituanistinių studijų centro funkcijos. Be abejo prie jos galės prisiglausti kitų sričių specialistai, bus renkama visokia mokslinė medžiaga, kuriai dabar nėra namų. Mūsų kultūrai tai turės neišmatuojamą vertę, nes katedra sujungs mūsų jėgas ir skleis šviesą mums visiems, kartu įprasmindama mūsų išeivijos patirtį.

Kas liečia katedros specifinius uždavinius, kiekvienas turbūt gali kalbėti tik savo disciplinos rėmuose. Negalime turėti iliuzijų, kad mūsų mokslas konkuruosis su 104 darbuotojais vad. LTSR Mokslo akademijos lituanistikos institute Vilniuje. Mūsų katedros funkcijos gali būti tik papildymo ir pakoregavimo. Neišvengiamai turime skaitytis su faktu, jog dalis mūsų tyrinėjimo medžiagos laikoma tenai ir mums nėra lengvai prieinama. Vis dėlto turime savo užduočių. Viena svarbiausių — atlikti tai, ką suvaržyti mokslininkai Lietuvoje negali. Bet kurios humanitarinės srities mokslas, ar tai būtų literatūros, istorijos, filosofijos ar sociologijos, iš esmės yra politizuotas ir ypatingai engiamas dabartinėje Lietuvoje. Gal jį galima palyginti su ligoniu, kuris serga jau nuo 1940 metų. Pagal savo, vis dėlto ribotas, galimybes, išeivijos mokslininkai savo proginiais darbais lipdome pleistrus tam „ligoniui", bet jo žaizdos didėja, ligonis negyja. Lituanistikos katedra būtų lyg odos transplantacija — nors ligonis visada nešios žaizdos žymę, bet jis nors galės truputį normaliau funkcionuoti. Nuo Lietuvos laisvės netekimo literatūros moksle yra susidariusi didžiulė spraga. Lituanistikos katedros pagalba būtų galima pradėti užpildyti tą spragą, mūsų tautai ir jos mokslui skriaudą, padarytą sovietinio melo ir priverstinio marksizmo metodo.

Žiūrint iš lietuvių literatūros taško, katedros rėmuose būtų svarbiausia sistemingai nagrinėti tėvynės ir išeivijos kūrybos reiškinius. Čia pabrėžtina žodis sistemingai, kadangi išeivijos literatūros moksle to labiausiai pasigendama. Turime nemažą skaičių

vertingų studijų (nors dažnai tai tik apmatai studijoms), bet jos neturi nuoseklumo, net ir paruoštos apžvalgos nėra patenkinamos, nekalbant apie gilesnių analizių nebuvimą. Antra, mes galime dirbti ne tik sistemingai ir plačiai (t.y. liesti tiek Lietuvos, tiek išeivijos problemas be dirbtinių suvaržymų), bet taip pat galime veikti pagal naujausius ir naudingiausius metodus, neprieinamus mokslininkams Lietuvoje. Todėl tik mes galime lituanistines studijas privesti prie tarptautinių standartų.

Yra du būdai įvesti lietuvių literatūrą į pasaulinės literatūros kontekstą. Vienas būdas — atverti lietuvių literatūros reiškinius šiuolaikiniams klausimams (kaip retkarčiais yra daręs A. J. Greimas), kad jie būtų naudojami pailiustravimui kokių nors literatūros teorijos tezių. Apibendrinant tai reiškia, jog lietuvių literatūrai reikia statyti geresnės kokybės klausimus, negu lig šiol statyta, kad ja ir jos tyrinėjimų rezultatais susidomėtų ir kitų kraštų mokslininkai. Antras būdas — traktuoti lietuvių literatūros (tam ypač tiktų proza) evoliuciją kaip modelį, kuris studijuotinas kaip nepriklausomas reiškinys ir kaip pavyzdys besivystantiems kraštams. Mūsų proza išsivystė per paskutinius 100 metų, perėjo per visus literatūros etapus ir labai įvairiais aspektais gali būti lyginama su kitų kraštų tradicijomis. Pabrėžtina, kad abi šios galimybės geriausiai įvykdomos per lyginamosios literatūros discipliną, kurioje lietuvių literatūra galėtų atsistoti, neatsirėmus į slavistikos studijas kaip dažnai būdavo praeityje.

Iš anksto nusakyti, kokie specifiniai klausimai turėtų būti nagrinėjami negalima (galima tik nustatyti gaires), nes tai priklausys iš dalies nuo UICC nusamdyto profesoriaus/profesorės interesų ir pasiruošimo. Viena literatūros mokslo šaka, kolkas mūsuose gana apleista, kuri ateityje bus vis daugiau naudinga, tai — vertimo teorijos ir praktikos išvystymas. Gerai lietuvių kalbą mokančių skaičius vis mažėja, lietuvių literatūra žengia ir toliau žengs į anglišką pasaulį, o mūsų vertimų lygis dažniausiai apgailėtinas. Lituanistikos katedra, tarp kitų projektų, turėtų ruošti kompetentingus vertėjus, nes tai įtakos mūsų atspindį angliškoje ir pasaulinėje visuomenėje. Čia lengvai būtų galima susijungti su kitais baltais ir bendromis jėgomis ruošti vertėjus, nes pats vertimo procesas yra bendras visoms kalboms, o kiekvienos kalbos specifiką galima pereiti trumpai. Kadangi visi baltai verstų iš savo kalbos į anglų kalbą, dauguma problemų būtų panašios.

Dar vienas pagrindas ruošti specialistus būtų lietuvių literatūros išlaikymas bent tame lygyje, kuriame ji dabar pastatyta. Turbūt

mažai kam žinoma, jog lietuvių literatūra tinkamai reprezentuojama jau daug metų tarptautiniai įtakingiausioje mokslinėje bibliografijoje *Modern Language Association International Bibliography*, išeinančioje kasmet, kuriai medžiagą renka Kostas Ostrauskas. Čia bene vienintelėje vietoje pasaulyje sujungiami lietuviai mokslininkai iš tėvynės ir išeivijos (šonais badosi, pavyzdžiui, Rimvydas Šilbajoris ir Albertas Zalatorius) ir duodamas pilnas vaizdas lituanistų nuveiktų darbų. Tai yra ir bus mokslininkams nepamainomas įrankis ir būtina, kad jis toliau be perstojimo būtų papildomas. Gerai, kol dar turime vidurinės kartos mokslininkus, bet kas bus toliau? Turime dabar užtikrinti, kad lituanistikos lygis ateityje ne smuktų, bet kiltų. Be specialistų ir jiems tinkamų sąlygų, panašių kaip kitose srityse, visa išeivijoje sukurta kultūra gali žūti.

Studentų klausimas, manau, išsispręs savaime. Galime būti tikri, kad visos mūsų jėgos, kurios dabar darbuojasi slavistikos, anglistikos ir kitų šakų labui, tai daro tik dėl to, jog praeity nebuvo galimybės pragyventi iš lituanistikos. Jie visi iš širdies — lituanistai. Įrodymas yra jų atlikti ir atliekami lietuviški darbai, paruošti laiku, pavogtu nuo savo pagrindinės srities, šeimos ir poilsio. Kai bus katedra, vienas kitas mokslininkas galės dirbti savo mėgstamą darbą be buitinių konfliktų, ir tai į jų gretas patrauks jaunimą, kuris dar nenutautėjęs ir domisi lietuvių kultūra.

Baigiant bene ryškiausia yra būsimos katedros praktiškos ir kartu simbolinės užduotys bei jos teikiama laisvė: laisvė vienam žmogui dirbti lituanistinį darbą, laisvė dirbti pagal savo sąžinę ir tarptautinės normas, laisvė perduoti savo žinias sekančiai kartai.

RIMVYDAS ŠILBAJORIS: Lituanistikos katedra bus nuolatinis lituanistikos studijų židinys, kurio amžinoji liepsna išsilaikys visame pasauly priimtų mokslinių ir akademinių standartų aukštumoj. Išeivijoje turime ne taip jau mažą skaičių individų, šiuo metu dėstančių universitetuose ar dirbusių panašaus lygio profesinį darbą praeity ir dabar, kurie šių akademinių standartų pobūdį ir skirtumą tarp jų ir mėgėjo sąmone pagrįstos kultūrinės veiklos gerai supranta. Neturime tačiau institucijos, dalyvaujančios krašto akademiniame gyvenime kaip pilnateisis jo narys, taigi ir organizuojančios jėgos, kuri, pasinaudodama visais universiteto teikiamais privalumais, galėtų apie save suburti rimtas mokslinio tyrinėjimo ir pedagoginio darbo pastangas.

Todėl ir susidaro tokia padėtis, kad akademinį darbą dirbantys žmonės gali lituanistikos projektams pašvęsti iš tiesų tik savo laisvalaikį; neišvengiamai toks pareigos ir laisvalaikio darbas būna

vykdomas pagal bent šiek tiek skirtingus reikalavimus ir standartus negu profesinis. Tai iš dalies nulemia ir faktas, kad plačioji skaitančioji visuomenė laukia kitokio, populiaresnio pobūdžio kultūrinių diskusijų, negu lauktų universitetas ir jo integralinė dalis, Lituanistikos katedra. Katedros neturint, su laiku nejučia išauga nesąmoningas ir net sąmoningas galvojimas, kad tai, kas laisvalaikiais yra atliekama, iš tiesų ir sudaro pakankamus lituanistinius tyrinėjimus. O tai yra pavojinga, nuosmukiu gresianti iliuzija, evantualiai vedanti prie mūsų kultūrinio gyvenimo susmulkėjimo patiems to net ir nepastebint.

Katedros veikimo pradžioj visos mokslinio ir organizacinio darbo pastangos turėtų būti nukreiptos į lietuvių literatūros bei kalbos sritį. Literatūra yra vienintelė tautos kultūros apraiška, ištisai priklausanti nuo gimtosios kalbos. Jos ugdymas, plėtojimas visuomet savo pagrinde vyko ir vyksta kaip dialogas tarp skaitytojo ir rašytojo ta pačia gimtąja kalba. Šis dialogas privalo vykti įvairiose plotmėse, įskaitant ir patį sudėtingiausią, moksliškiausią akademinę plotmę. Lituanistikos katedros vykdomi darbai nuo pat pradinių stadijų turėtų kurti lietuvių literatūros skaitytojų įsisavinamą intelektualinių vertybių struktūrą, sudarančią specialų tautinės kultūros lobį, be kurio tauta eventualiai nusmunka į dvasinį skurdą.

Aplamai katedros veikla turi būti nukreipta į išsamios akademinio pobūdžio lietuvių literatūros istorijos sudarymą. Tai suprantu dviejose plotmėse — kaip atskirą veikalą, ir kaip nuolat vedamų tyrinėjimo darbų visumą, iš kurios taip pat susidarytų istorinė perspektyva, nelyg kultūros panorama.

Kalbant apie konkrečias tų darbų temas, iš karto dėmesį patraukia liūdnas faktas, kad neturime tikrai moksliškos, moderniąja metodologija paremtos studijos nei apie vieną iš svarbiųjų mūsų rašytojų, ypač tų, kurie dirba čia, išeivijoje. Tebelaukiame studijinių darbų apie Radauską, Aistį, Brazdžionį, Mackų, Vaičiulaitį, Krėvę, Bradūną, Baroną ir ištisą eilę kitų. Iš senesniųjų klasikų, tik vieną pavyzdį prisiminus, Donelaičio jubiliejus praėjo be jam paskirto mokslinio darbo. Šių kapitalinių veikalų nėra visų pirma todėl, kad mums, lietuvių literatūros temomis rašinėjantiems literatūros dėstytojams Amerikos universitetuose, užtenka laiko tik straipsnio apimties darbams, kurie irgi paruošiami ir išeina spaudon su pavėlavimu.

Lituanistikos katedra čia galės daug padėti šiuo specifiniu būdu: jos disponuojami fondai leis suteikti stipendijas lietuviams mokslininkams, pasiryžusiems rašyti kokį pagrindinį mokslinį darbą. Paremtas

pinigais, individas galėtų atvažiuoti į Čikagą ir dirbti katedroj, ruošdamas savo studiją. Šalia to, jis galėtų ir dalyvauti mokomajam katedros darbe, dėstydamas kokį specialų seminarą, sakykim, kaip tik savo ruošiamąja tema. Kadangi tai būtų universitetinė stipendija, o ne privati parama, šis darbas kartu reikštų ir lietuvių kultūros laimėjimą, ir to individo profesinį pasistūmėjimą pirmyn. Neužmirškim, kad su lituanistikos katedra pati lituanistinė tematika Vakarų mokslo pasaulyje įgyja visai naują, profesinį statusą, lygiateisį su kitomis jau seniai dėstomomis kalbomis ir literatūromis.

Čia būtų vietoj pastaba apie santykį tarp mokomųjų ir tyrimo darbų funkcijų katedros veikloj. Reikia nuo pat pradžios ir iš principo nusistatyti, kad darbas bus vedamas abiem šiais frontais. Po to, reikia suprasti, kad studentai, įsirašę katedron, priklausys aukštesniųjų kursų klausytojams, kas Amerikoj vadinama „graduate students". Jie galės katedros programai pasiruošti arba išeidami tame pačiame Chicago Circle universitete dėstomą žemesniųjų kursų kalbos ir literatūros programą, arba Kento vasariniuose lituanistikos seminaruose, ar kaip kitaip. Taip pat aišku, kad lituanistika gal tik vienam kitam iš jų bus pagrindinė mokslinį laipsnį suteikianti sritis. Daugumos bus profesiniai ruošiamasi galbūt kokioj nors kitoj literatūroj ar dar kitur, bet su stipria pagalbine lituanistikos programa. Tuo būdu užsitikrinsime sau ir tam tikrą, tiesa, nedidelį, bet pakankamą lituanistikos profesionalų prieauglį, ir prieauglį sekančios kartos žmonių, dirbančių „mėgėjo-lituanisto" darbą, vykstantį ir dabar. Iš to seka ir faktas, kad šių vyresniųjų kursų studentų katedroj niekad nebus daug — mažiau, negu piniginiai ištekliai leistų. Užtat ir liks tų išteklių mokslinių tyrimų darbams.

Laikas aiškiau suvokti ir katedros veiklos santykį su lietuvybės išlaikymo pastangomis ir idėja. Nereikia laukti, kad katedra užsidėtų sau darbą, šiuo metu vykdomą kitose programose ir institucijose. Šeštadieninės mokyklos privalės pačios sėkmingai dirbti, kad atliktų savo uždavinį, nes katedra jo prisiimti negali. Jaunimo kongresai, įvairūs vasariniai kursai, skautai, ideologiniai sambūriai taip pat privalės ir ateity patys sėkmingai veikti, nes katedra jų darbų sau užsidėti irgi negali. Taigi, lietuvybės išlaikymas kaip masinio, plataus užmojo darbas neįeina į katedros pagrindinių uždavinių skaičių, ir niekas neprivalėtų jos veiklos reikalingumą ar sėkmingumą spręsti pagal šį kriterijų.

Kas kita, jeigu iš katedros būtų tikimasi, kad ji suteiks akademinę platformą rimtoms ir išsamioms diskusijoms, studijoms bei seminarams lietuvybės išlaikymo temomis. Čia jau paliečiame ir kitas, šalia

literatūros, kalbotyros ar kalbos esančias katedros darbų sritis. Visai šiai institucijai besivystant, būtinai reikės įtraukti į jos tyrimų ir mokomąją programas kitas mums rūpimas, plačia prasme suprastos lituanistikos sritis. Sociologai, psichologai, pedagogai turės turėti galimybės katedros rėmuose išvystyti mokslinę veiklą ir akademinius kursus, kurių vienas ypač svarbus rezultatas būtų kaip tik lietuvybės išlaikymo sustiprinimas.

Toliau žvelgiant, istorija, politiniai mokslai ir tautotyra taip pat privalo rasti sau vietos eventualiai besiplėtojančios katedros darbuose. Iš tiesų, kalbame apie šios katedros išaugimą į platesnį lituanistinių studijų centrą, aprėpiantį ir koordinuojantį daugelį mokslinio darbo sričių. Šiam tikslui pasiekti minimalaus katedros kapitalo, aišku, neužteks, ir užtat ateityje, metų metais, turės būti vedamas nenutrūkstantis lėšų telkimas, kapitalo didinimas. Reikia tikėtis, kad mūsų visuomenė, pamačiusi sėkmingus pirmuosius katedros darbus, pašvęs savo išteklius jai paremti.

VINCAS TRUMPA: Būdamas nuomonės, kad kultūrinė-mokslinė veikla turi didesnės išliekamosios vertės tiek pačiai išeivijai, tiek ypač kraštui, negu jos politinė veikla, manau, kad rūpestis lituanistinėmis studijomis turėtų būti labai didelis. Ligi šiol tuo daugiausia rūpinosi Lituanistikos institutas, Lietuvių katalikų mokslo akademija, iš dalies AABS (Association for the Advancement of Baltic Studies). Lietuvių bendruomenė, ypač pastaraisiais keliais metais, man atrodo, su per didele aistra metėsi į politinę veiklą. Reikia tikėtis, kad lituanistinės katedros prie Illinois Universiteto įsteigimas ne tik pagyvins lituanistines studijas, bet ir pjrengs vieną kitą jauną lituanistą. Senosios lituanistų kartos gretos retėja, todėl jų papildymas naujomis jėgomis labai reikalingas.

Visi žinome, kad labai didelis ir rimtas lituanistinių studijų darbas dirbamas Lietuvoje, ypač lietuvių kalbos, tautosakos, iš dalies literatūros bei kultūros istorijos srityse. Kiek sunkiau sekasi su Lietuvos istorijos tyrinėjimais, nors ir čia paskutiniu metu pasirodė nemaža vertingų studijų ir istorinių šaltinių leidinių. Žodžiu, lituanistinių studijų centras yra ir privalo būti Lietuvoje. Išeivija gali turėti tik pagalbinės reikšmės, derindama savo pastangas ir kiek galima glaudžiau bendradarbiaudama su Lietuvoje dirbamu darbu.

Į klausimą, ką labiausiai reikėtų „išstudijuoti", reikia atsakyti klausimu, kas išeivijos sąlygomis įmanoma. Neliesdamas lietuvių kalbos ir literatūros (kalbininkai laimingesni už literatūros istorikus), norėčiau pasiskųsti, su kokiais sunkumais susiduria istorikas, kuris be istorinių šaltinių yra kaip artojas be žagrės. Prisimename, kaip

skaudžiai išgyveno emigraciją I. I. Lappo, didelis poliublijinės Lietuvos istorijos specialistas, ir kaip jis buvo dėkingas Lietuvos vyriausybei ir universitetui, sudariusiems jam sąlygas dirbti istorinio tyrinėjimo darbą Lietuvoje. Iš tikrųjų savo monemunetalų veikalą apie 1588 m. Lietuvos statutą jis tik ir galėjo užbaigti atsidūręs Lietuvoje.

Išeivijos istorikas turėtų koncentruotis į dvi sritis: išeivijos istoriją ir Lietuvos istorijos populiarizaciją svetimomis kalbomis. Ir vienoje ir kitoje srityje dar tik pradžia padaryta. Dar vis neturime gero Lietuvos istorijos vadovėlio anglų kalba. O būtų toks reikalingas prancūzų, vokiečių ir kitomis kalbomis.

Norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną specifinį studijų lauką, ne tiek dėl to, kad jis būtų ypatingai svarbus, bet daugiau dėl to, kad turime labai gerą šios srities specialistą. Turiu galvoje mūsų mitologijos tyrinėjimus. Būtų itin gera, jei lituanistinė katedra prie Illinois Universiteto sudarytų sąlygas A. J. Greimui vieną ar porą semestrų skaityti specialų kursą apie Lietuvos mitologiją ir parengti iš tos srities studiją, kuri eventualiai galėtų būti išversta į prancūzų ir anglų kalbas, tuo būdu įjungiant ją į tarptautines mitologines studijas.

Pagaliau dar viena sritis laukia savo tyrinėtojų. Kadaise Ramūnas Bytautas buvo metęs filosofinį žvilgsnį į lietuvių kalbą. Filosofinio žvilgsnio laukia Lietuvos istorija, literatūra, tautosaka, menas. Aplamai lietuviška kūryba. Ligšioliniai šios srities bandymai buvo per daug nudažyti viena spalva: katalikiška arba marksistiška. Iš tikrųjų reikėtų filosofinio žvilgsnio, nesurišto su jokia spalva.

VINCAS VALKAVIČIUS: Mano supratimu, tinkamų temų sąrašas turėtų įtraukti šiuos klausimus: kaip lietuviai žiūri į Ameriką. (Seselė Annunciata Mažeika, C.J.C., nagrinėjo šį klausimą magistro tezėje „Lithuanian Attitudes Towards America and American Writers"); demografija (kur imigrantai apsigyveno ir kodėl); ideologinės kovos imigrantų tarpe; socialistų ir komunistų lietuvių imigrantų veikimas; imigrantų nepriklausomas religinis judėjimas; antros kartos darbų ir profesijų pasirinkimai; ir įvairūs asimiliacijos klausimai. Labiausiai reikia daryti lyginimus su kitom etninėm grupėm, pvz. lenkais, slovakais, suomiais, tada lietuvių studijos daugiau patrauks svetimųjų akademikų dėmesio. Būtina tęsti Kontautų bibliografinį darbą ir papildyti, nes vistiek yra trūkumų. Gal reikėtų ruošti mūsų geriausių veikalų vertimus į anglų kalbą ir nuolat jieškoti iki šiol nerastų lietuvių imigrantų laikraščių ir žurnalų ir daryti jų pažiūrų analizę. Reikėtų dėti pastangų, kad

valdinės bibliotekos neišmestų archyvinės medžiagos, bet kad jos visos būtų supažindintos su katedros buvimu ir su įvairiais lietuviškais archyvais, kurie mielai tą medžiagą priimtų.

NIJOLĖ MARTINAITYTĖ: Vienas iš svarbesnių studijų projektų, manau, turėtų tekti lietuvių kalbai išeivijoje. Tai būtų sociolingvistinio požiūrio studijos, apimančios lietuvių kalbą kitų kalbų — anglų, ispanų ir t.t. bei kultūrų įtakoj. Ypatingai svarbu būtų sužinoti lietuvių kalbos kitimo mechanizmą, kuris būtų naudingas ne tik bendrajai kalbos kitimo teorijai, bet ir lietuvių kalbos išlaikymo pastangom.

Kitas projektas turėtų tekti išeivijos teatrologijai. Iš visų menų šakų teatre aiškiausiai atsispindi visuomenė. Nuosekli teatrinės veiklos analizė atskleistų ideologinę lietuvių išeivijos dimensiją ir parodytų jos ryšį su kitom išeivijos kultūrinėm (sociologine reikšme) sistemomis.

DONATAS ŠATAS: Daug kartų kalbėta, su veik universaliu pritarimu, kad išeivijai reikėtų vengti darbų, kurie gerai atliekami Lietuvoje, bet koncentruotis į problemas, kurios Lietuvoje nėra nagrinėjamos. Vis dėlto išeivija sunkiai sugeba savo kultūrinę veiklą racionaliai organizuoti, greičiausiai ir lituanistinės katedros darbas nukryps savais, bet nebūtinai pačiais svarbiausiais keliais. Tai daugiausia priklauso nuo dirbančių asmenų polinkių ir sugebėjimų.

Lietuvių kalbos studijų srityje išeivija gali mažiausiai ką įnešti. Mokslų Akademijoje ir Vilniaus Universitete atliekami plačios apimties darbai ir vargu ar Illinois Universitetas ką nors svarbaus čia nuveiks, greta lietuvių kalbos dėstymo veinam kitam lietuvių kilmės jaunuoliui ir šiaip kalbomis besidominčiam studentui. Lietuvių kilmės studentams, kurie jieško galimybės pasigilinti kokioje nors lituanistikos srityje prieinami ir Vilniaus Universitetas ir kitos mokslo įstaigos Lietuvoje.

Yra daug lituanistinių, platesne prasme, sričių, kurios Lietuvoje nėra aktyviai puoselėjamos. Lietuvių tautos istorija, ypatingai medžiagos rinkimas pradedant šio šimtmečio pradžia iki šių dienų, yra itin svarbi ir apleista sritis. Išeivijos surinkta medžiaga galėtų būti pats svarbiausias šaltinis ateities istorikams. Išeivija nedaug ką teatlieka šioje srityje. Ir tai todėl, kad istorikams nėra įdomus netolimų įvykių nagrinėjimas ar medžiagos apie juos rinkimas. Jie daugiau linkę į tolimos praeities istoriją, kas būtų suprantama, jei tai būtų susieta su naujų šaltinių suradimu, kaip pavyzdžiui Vatikano archyvuose, o ne su atpasakojimu jau seniai turimos ir paskelbtos medžiagos.

Svarbios yra temos socialinių ar politinių mokslų srityje, kurios siejasi su lituanistika. Lietuvoje šios sritys nėra atviros tokiam moksliniam priėjimui, kaip jis įmanomas Vakaruose. Žinoma, daugiausia priklausys nuo asmens, kuris šioje katedroje dirbs. Niekada neatrodytų, kad tautosaka būtų gera tema išeivijos sąlygomis, tačiau Greimo įnašas aiškiai unikalus ir svarbus. Taigi ir lingvistikoje gali atsirasti koks asmuo, kuris sugebės ką naujo duoti. To tikėtis tačiau būtų perdaug optimistiška. Būtų protingiau iš anksto planuoti, kad toks darbas būtų nukreiptas į pačias svarbiausias sritis, jei jau tikrai užsimota tokią katedrą steigti.

KĘSTUTIS PAULIUS ŽYGAS: Svarstytinų problemų niekad netrūko susidomėjusiai ir užsiangažavusiai šviesuomenei. Užtat Illinois u-te planuojama Lituanistinė katedra turėtų didžiausią dėmesį kreipti į mokinimą ir mūsų informuotos visuomenės lygio pakėlimą. Tyrinėjimai vyksta savo vaga, savo greičiu, savo laiku ir dirbtinai tempas nepagreitinamas.

Išeivijoje tebetrūksta akademinio lygio lietuvių kalbos, istorijos ir kultūros kursų, kurie būtų dėstomi nuolat, t.y. kas semestrą ar kas vasarą, bet be nenumatytų pertraukų. Nuolatiniams kursams įsikūrus, studentai galėtų planuoti įtraukti juos į savo normalų akademinį maršrutą, ar tai būtų „electives", „minor" ar net „major" su baigiamuoju laipsniu. Turime planuoti lituanistines programas, kurios išnaudotų Amerikos u-tų „elective" ir „transfer credit" galimybes. Prileidžiu, kad šitaip studentai laikinai liktų nepilnai paruošti, bet, manau, geriau „paragauti" ir susidomėti lituanistinėm studijom, negu likti jų srityje visišku ignorantu. Atsižvelgus į dabartinių ir numatomų demografinių kreivių implikacijas universitetinėm karjerom, visai nerealistiška ruoštis lituanisto specialybei. Gal atsiras vienas kitas nepriklausomai turtingas patriotas, kuris savo karjerą paskirtų grynai lituanistikai, bet tai būtų reta išimtis.

Tai nereiškia, kad lituanistikos JAV-ėse visai atsižadėtina. Anaiptol. Atsiminkim, kad universitetų svarbiausias uždavinys rafinuoti galvojimo būdus, problemų sprendimo metodiką, ir sudaryti sąlygas senų ir naujų įžvalgų svarstymui. Šitoje sferoje Illinois u-to numatoma lituanistinė katedra nenukonkuruos esamos JAV universitetinės sistemos. Numatoma lituanistinė katedra priims jau bent iš dalies išauklėtus istorikus, literatūros kritikus ar pan. ir

jiem perteiks dalykiškus pagrindus ir istoriografines bei bibliografines žinias, liečiančias lituanistiką. Pastovi, nuolat veikianti programa, kad ir su ribotom ambicijom, jau būtų svarus pasiekimas.

Akademinės programos normaliai prasideda rudenį ir baigiasi pavasarį, bet mūsų sąlygose realistiškiau būtų ruošti korespondencines ir vasarines programas. Tuo būdu nesiribotume vien Čikagos apylinkės studentija ir galėtume aptarnauti užsienio, net Pietų Amerikos ar Australijos, studentus, kurių akademinis kalendorius ir planai nesutampa su JAV akademine sistema. Turime patirties su korespondencinėm programom ir vasariniais kursais; šią patirtį reikėtų priderinti Illinois u-to sąlygom ir nuostatam. Tą patirtį reikėtų išplėsti su stipendijom, kurios padengtų ne vien mokslo, bet ir visas apsigyvenimo išlaidas.

Nors jau esame sukaupę kelias lituanistines bibliotekas ir archyvus, būtina išplėsti panašius rinkinius Illinois u-te. Tai nėra nereikalinga dublikacija, o savotiškas apsidraudimas, nes neapžvalgu visą lituanistinę medžiagą sukaupti vienam sandėlyje. Gaisrai ir kitokios nelaimės gali užtikti jau įsteigtus rinkinius, tai dar vienas lituanistinis resursas niekam nekenktų. Be to, tai tik padarytų kataloguotą medžiagą dar prieinamesne Čikagoje studijuojantiem ar Čikagą aplankantiem.

Kalbama ne vien tik apie periodikos ir knygų rinkimą, bet taip pat nuotraukų, programų, aplinkraščių, skelbimų, rankraščių, efemeros, plokštelių ir įrašytų juostų (oral history) medžiagos rinkimą ir katalogavimą. Žodžiu, rimtas archyvas bandytų apimti visą išeivijai prienamą lituanistiką, minimalizuojant bibliotekos vedėjo, ideologinius, akademinių madų ar bet kokius kitus redakcinius polinkius. Skirtingos akademinės sritys naudoja skirtingą medžiagą, tai lituanistinės katedros biblioteka bandytų kaupti atitinkamai įvairią medžiagą ir duomenis.

Meno ar architektūros istorikam ir kritikam, pavyzdžiui, nepaprastai svarbūs nuotraukų, skaidrių ir įvairiausių reprodukcijų rinkiniai. Tuo būdu galima greitai sudaryti pilnesnio vaizdo hipotezes ir pasiruošti pačių meno darbų akivaizdinėm studijom. Tai reikštų, kad numatomos katedros biblioteka komplektuotų ne vien tik menotyros periodiką, bet ir kataloguotų dailininkų darbų iliustracijas, kurios atspausdinamos įvairiuose šaltiniuose. Čia tik

vienas, gal kraštutinis, pavyzdys, kuris sugestijonuoja pilno archyvo apimtį. Mūsų sąlygose kažin ar tai įmanoma. Realistiškiau laukti periodikos ir metraščių komplektavimo, be kurių net paprasčiausios meno apžvalgos sunkiai įveikiamos. Tuo tarpu atskiri meno ir architektūros mėgėjai renka šitokią medžiagą, bet jų sukaupti, retai pilni, periodikos rinkiniai lieka mažai kam žinomi ir tuo būdu mažai naudojami. Vieši rinkiniai šitokią padėtį padėtų atitaisyti.

Bet grįžtant prie mūsų visuomenei svarbesnių sričių, manau, kad numatoma lituanistikos katedra ar studijų centras turėtų ypatingą dėmesį kreipti į temas, kurios Sov. Lietuvoje laikomos visišku tabu. Pavyzdžiai būtų temos, liečiančios krikščionybės svarbą Lietuvos istorijoje, tautinio susipratimo reiškinius, visas nepriklausomybės laikotarpis, partizaninis pasipriešinimas, Lietuvos ryšiai ir kultūriniai santykiai su Vakarų Europa. Šitos temos patogiau studijuojamos šiapus Atlanto ir šią galimybę reikia išnaudoti. Išeivijoje įkurtos mokslinės institucijos ir leidyklos bei jų nariai savo paskirtį jau seniai suprato ir ne taip jau prastai tebepildo. Numatoma katedra ar studijų centras turėtų padėti jau įsikūrusiem lituanistam lengviau atlikti jų darbus ir taip pat įgyvendinti nuolatinius ir svarius akademinius kursus, kad lituanistų gretos išeivijoje palaipsniui augtų ir stiprėtų.

ANTANAS VAIČIULAITIS: Sumanymas įsteigti Amerikoje lituanistinę katedrą yra vienas iš tų gaivinančių, retesnių reiškinių mūsų gyvenime šioje šalyje — didelis, šviesus ir pozityvus.

Kai sprendimas jau padarytas, belieka dėti pastangas, kaip šį užsimojimą įgyvendinti, kad jis duotų vaisių.

Kaip atrodo, lituanistinė katedra pirmiausia turėtų susitelkti ties lietuvių kalba — jos praktika ir teorija. Ypač jautrus darosi praktikos klausimas: reikia jaunų žmonių, kurie su taisyklinga, sklandžia lietuvių kalba galėtų užimti vietas mūsų redakcijose, rašyti veikalus, dėstyti.

Su tuo siejasi ir išsamesnis lietuvių kultūros pažinimas — istorijos, literatūros, meno, geografijos . . . Visas šias sritis gal būtų galima apjungti į lietuvių kultūros kursą.

Šiandien vyresnių akademinio lygio lituanistų Amerikoje netrūkstame. Lituanistinės katedros tikslas būtų ruošti jiems įpėdinius ir drauge lituanistines studijas platesniam pasauliui.

MOKSLAI IR IDĖJOS

IŠEIVIJOS LIETUVIAI IR SOCIALINIAI MOKSLAI II

Psichologija

Iš visų išeivijos socialinių mokslų psichologija yra labiausiai „techninė" ir profesiškai uždara disciplina, neturinti jokių ryšių su nieku už kvantitatyvinės psichologijos ribų.

Čia nekalbama apie Vytauto Mankeliūno ispaniškai spausdintus veikalus. Vyresnės kartos teologas ir psichologas Mankeliūnas yra Kolumbijoje ir Ispanijoje išleidęs knygų religijos psichologijos temomis, apie motyvacinę psichologiją, Jungo analitinę psichologiją, psichoanalizę ir katalikybę. Šie veikalai, atrodo, nebus išėję už ispanų kalba rašomos psichologijos, dar nevisai atsiplėšusios nuo filosofijos ir religijos, ir apskritai šiek tiek atsilikusios, reikšmės ribų. Ką toliau apie psichologus čia rašysime, lies tik Amerikoje susidariusią gana gausią lietuvių psichologų grupę.

Amerikoje galima priskaičiuoti nemažiau dvylikos mokslinėje literatūroje įžvelgiamų lietuvių psichologų. Jie yra išspausdinę, beveik visais atvejais redagavę, šešias knygas (ir tris, keliom laidom išėjusius, vadovėlius, kurių — kaip ir beveik visų kitų vadovėlių — „moksliniais įnašais" nebūtų galima laikyti). Straipsnių mokslinėje literatūroje išeivijos psichologai bus paskelbę nemažiau septynias-

dešimties. Jų darbų išversta į italų, vokiečių ir portugalų kalbas. Lietuviškai spausdinta mažesnės apimties ir svarbos straipsnių.

Pagrindinės sritys, kuriose išeivijos psichologų spausdintasi, yra vaikų protavimo vystymosi (kognityvinės psichologijos) ir klinikinės psichologijos studijos. Žymią jų, ypač vidurinės kartos, įnašo dalį sudaro psichologinių testų konstruktavimas, ir beveik visas psichologų darbas remiasi testų administracijos ir analizės metodologija.

Lietuvių psichologų mažai domėtasi tiek socialine, tiek politine psichologija. (Politinę psichologiją maždaug ignoravo ir išeivijos politiniai mokslininkai.) Į laboratorinius eksperimentus su paukščiais ir gyvuliais — Amerikos psichologų mėgiamiausią žaidimą — negausiai leistasi. Bet gal didžiausia išeivijos, bent Amerikoje, psichologijos spraga yra beveik visiškas introspektyvinio-interpretacinio metodo atsisakymas, apie psichoanalizę nė nekalbant. (Šiek tiek buvo domimasi tik Jungu, bet nematyti, kad šiai analitinės psichologijos tradicijai kas nors būtų duota.) Niekas iš psichologų nesidomėjo literatūros ir psichologijos santykiu, davusiu vaisingų įžvalgų psichologijos mokslo vystymuisi. (Literatūrą psichologiškai interpretavo psichiatras Julius Kaupas, bet tai buvo įnašas į literatūros kritiką, ne į psichologiją.) Nors daugelis išeivijos psichologų yra perėję per ateitininkų — katalikų jaunimo — organizaciją, ne tik jokių rimtesnių įnašų, bent Amerikoje, neduota religijos psichologijai, bet net ir vengta leisti religinės kilmės problematikai įsiskverbti į psichologinių tyrinėjimų problemų formulavimą ir metodų pasirinkimą.

Gana specializuotame savo dėmesio lauke išeivijos psichologai yra studijavę tokius klausimus kaip individualių vertybių struktūrą, darbo sričių pasirinkimą, atminties procesus, jaunuolių ir senelių psichoterapiją, vyriškąjį protestą, vaikų baimes, psichologinį defenzyvumą, smegenyse sužalotųjų rehabilitaciją, gelbėjimo strategijas ir t.t. Bet tai daugiausia atskiri tyrinėjimų pranešimai, neintegruoti į stambesnės skalės mokslinius projektus.

Pagrindinė išimtis šioje bendroje išeivijos psichologijos situacijoje yra Ina Č. Užgiris, atsakinga už beveik pusę visos Amerikoje dirbančių išeivių psichologijos, suredagavusi keturius mokslinių studijų rinkinius (tris iš jų bendradarbiaudama su kitais) ir

paskelbusi 29 straipsnius. Užgirienė intensyviai, glaudžiame ryšy su kitais J. McV. Hunt inspiruotos konstruktyvistinės-interakcinės krypties atstovais, studijuoja vaikų galvojimo vystymąsi pirmaisiais keliais jų amžiaus metais. (Šios mokyklos žymė yra aktyvus bendradarbiavimo tarp besivystančio individo ir jo aplinkos suvokimas.) Bet jei kitų išeivijos psichologų amerikietiškoje metodologijoje kaip ir nebesijaučia ryškesnių jų europinės kilmės elementų, tai Užgirienė sėkmingai sintetizuoja griežtą amerikietišką stebėjmo metodologiją su, sakyčiau, europietišku supratimu, ko reikalauja teorijos konstrukcija, kaip atskiri empiriniai duomenys derinasi į bendrąją minties struktūrą ir kur joje dar egzistuoja intelektualinės spragos.

Panašiai preciziską natūralų jausmą empiriškai pagrįstos sistematizuojančios teorijos konstruktavimui galima pajusti ir Joan Vaštokienės straipsniuose apie indėnų meno kognityvinius aspektus. Manau, kad abiem atvejais tai siejasi su kritišku įsigilinimu į prancūzų-šveicarų „struktūralistų", Užgirienės atveju, Jean Piaget *darbo tradiciją. Šiai tradicijai būdinga tai, kad, kas jos pagalba* daroma vienoje disciplinoje, įgyja implikacijų, tampa intelektualiai įdomu ir kitoms mokslinio darbo disciplinoms.

Tarp išeivijos psichologų dar paminėtini du knygų autoriai — Vytautas Bieliauskas, paskutiniu metu tapęs daugiau akademiniu diplomatu, ir Justin Pikunas, kurio pagrindinis įnašas yra jo vardu pavadinta grafoskopinė skalė. Ši skalė, spalvotų piešinių pagalba atskleidžianti normalius ir nenormalius individų polinkius, naudota maždaug dvidešimtyje akademinių studijų, daugiausia nespausdintose magistrų tezėse, ir gana plačiai pritaikoma Michigano mokyklų vaikų testavimo programose.

Straipsniais tyrinėjimų rezultatus kiek gausiau yra skelbę Linas Bieliauskas, Romuald Kriauciunas ir Antanas Suziedelis. Mažiau išspausdino Rimas Petrauskas, Kęstutis Trimakas, Algis Norvilas, Julie Zobarskas, Jurgis Karuza, Jr., ir Vytautas Černius, bet kai kurie iš jų yra jau aiškiai užsimoję aktyviai publikacijų programai. Visa ši literatūra yra „normalus" — Thomas Kuhn prasme — šiandieninės empirinės psichologijos mokslas: standartizuotų testų pagalba išbandomos jau žinomos teorijos, kartais tiksliau apibrėžiant jų galiojamumo ribas, o kartais demonstruojant, kas ir taip

savaime suprantama (pvz. kad anti-autoritetinių polinkių delinkventai sunkiau pasiduoda „treatment'ui"). Tyrinėjama daugelis individų statistiškai, nestudijuojama vienas arba keli individai intensyviai, jų gyvenimo visumoje.

Daugumos lietuvių psichologų darbai gravituoja į masinę, beveik automatinę, psichologinių tyrinėjimų Amerikoje produkciją. Iš išeivijos socialinių mokslininkų tik psichologai yra įsijungę į „masių mokslo" — mokslo be mokslininko individualybės, veikiančio permanentiškai įjungto kompiuterio energija — įtakos sferą. (Amerikos sociologijoje ši sistema irgi paplitusi. Bet išeivijos sociologus vis dar galima vieną nuo kito aiškiau atskirti, negu psichologus.) Savo tyrinėjimų apimtimi išeivijos psichologai iš visų socialinių mokslininkų yra mažiausiai internacionalūs ir faktiškai ribojasi tik XX a. antrosios pusės amerikiečiais subjektais. Išimtis čia vėl Užgirienė, kuri kartais produktyviai naudojasi ir tarptautinių lyginamųjų studijų duomenimis.

Iš išeivijos psichologų sukurtas universitetinis departamentas savo moksliniais interesais būtų gana platus, bet intelektualiniu charakteriu ir metodologija gana siauras. Jis kompetentingai vykdytų eilės svarbių psichologijos šakų tyrinėjimo programas ir ryškiai dalyvautų vienos aktyviai besivystančios, daugiausia amerikietiškos, bet ir platesniam pasauly matomos, mokyklos pastangose savaip suorganizuoti centrinės reikšmės psichologijai turintį pažinimo lauką.

Politiniai mokslai

Knygomis gausiausia socialinių mokslų šaka išeivijoje yra politiniai mokslai. Jiems gali būti priskirti dvylika autorių, išspausdinusių dešimt mokslinių knygų (ir dar bent septynias mažiau moksliškas — informacines, polemines, ar be originalaus įnašo suredaguotus dokumentų rinkinius) bei nemažiau aštuoniasdešimties moksliniais laikytinų straipsnių. Moksliškieji įnašai daugiausia skelbti anglų, šiek tiek vokiečių ir prancūzų kalbomis, bet turbūt visi politiniai mokslininkai yra straipsnių (nors ir ne rimtų knygų) spausdinę ir lietuviškai. Atrodo, kad nei politinių mokslininkų, nei ekonomistų darbų kaip ir nėra versta į kitas kalbas iš tų, kuriose jie buvo paskelbti.

Politinių mokslų tematikai priklausančių knygų autoriai: V. Stanley Vardys, Thomas Remeikis, Bronis J. Kaslas, Albert Tarulis, Alexander Shtromas, Leonas Sabaliūnas, Julius Smulkstys, Benedict V. Maciuika, Juozas Pajaujis-Javis. Pagrindiniai įnašai periodikoje irgi tų pačių asmenų. Dar būtų galima paminėti nemaža rašiusį teisininką Domą Krivicką ir mažiau išspausdinusius jaunesnės kartos autorius Juozą Kazlą ir Algį Tamošiūną. Politinėse studijose svariausias *mokslinis* įnašas yra vidurinės kartos, ir jose kol kas nematyti tiek jaunesniųjų, kiek antropologijoje, sociologijoje ar psichologijoje.

Politiniuose moksluose labiau negu kitose disciplinose iškyla klausimas, kas sudaro „įnašą į mokslą" ir kas yra politinės kovos priemonė, raportai elektoratui ar aukštesnio rango žurnalizmas. Ta problema egzistuoja politiniuose moksluose visur, bet lietuviškojoje išeivijoje ją yra dar paaštrinęs politinių mokslininkų beveik visiškas apsiribojimas tematika, vienaip ar kitaip susijusia su sovietine Lietuvos okupacija.

Išeivijos politiniai mokslai yra redukavęsi beveik išimtinai į „sovietologiją". Pagrindines jų nagrinėtas temas maždaug apima šis sąrašas: Lietuvos sovietizacija ir jai pasipriešinimas, sovietinės Lietuvos industrializacija, urbanizacija, rusifikacija ir socialinės problemos, Pabaltijo valstybių integracijos siekimas ir rusų-vokiečių agresija prieš jas, Lietuva 1940 m. krizėje, marksizmas, religija, nacionalizmas ir disidentų sąjūdis Sovietų Sąjungoje, nusikaltimai, įstatymai ir bausmė Sovietų Sąjungoje, taikos (t.y. kovos prieš Sovietų Sąjungą) strategija.

Apžvalgininko uždavinį dar sunkina tai, kad politinių mokslų klausimais yra rašę kitų mokslo šakų žmonės. Istoriką Mačiuiką, pagal jo darbo metodą, tektų priskirti ne tiek istorijai, kiek politiniams mokslams, kaip čia darysime, arba sociologijai; Štromas yra teisininkas. Kita vertus, kai kurie politinių mokslų žmonės (Vardys ir Sabaliūnas) savo metodais gal artimesni istorijai negu griežtai suvoktiems politiniams mokslams.

Apskritai politinius mokslus būtų galima padalinti į (1) politinę filosofiją, svarstančią tokius klausimus kaip žmogaus prigimtis ir iš jos kylantys reikalavimai teisingai bendruomenei; (2) administracinės praktikos aprašymus; (3) individų ir visuomeninių grupių

politinio elgesio analizes *(behavioral science* pirmuoju atveju, politinė sociologija antruoju); ir (4) lyginamąsias politinių sistemų ir jų santykių studijas tarptautinėje perspektyvoje.

Išeivijos politiniai mokslininkai nėra domėjęsi politine filosofija, išskyrus specifinę Markso galvojimo problemą. Šiuo klausimu kai kuriais atvejais (Šmulkščio) rašyta įdomiai, bet stambesnių įnašų į tarptautinį marksizmo studijų lauką nepadaryta. (Nepadaryta jų ir sovietinėje Lietuvoje. Nei čia, nei ten, lietuviai dar nėra įgiję sugebėjimo taip persigrumti su marksizmo problematika, lyg nuo jos išsprendimo priklausytų jų sielos išganymas.)

Nieko rimtesnio išeivijos mokslininkai, pernelyg įsisteibelyję į sovietologiją, nėra davę ir lyginamosiose politinių sistemų ir jų santykių studijose. Ir likusiose dviejose srityse, kuriose buvo sukauptos jų pastangos — administracinių praktikų aprašymas ir politinio elgesio analizės — beveik visiškai ignoruota tiek Vakarų, tiek „trečiojo pasaulio" patirtis. Ypač krenta dėmesin, kad, gyvenant demokratiniuose kraštuose, nei teoriškai svarstyta istorinė ar šiandieninė demokratijos problematika, nei kritikuota jos dabartinė praktika. Apskritai išeivijos politiniai mokslai yra totaliai nekritiški Vakarų praktikai, išskyrus kai kuriais atvejais jų laikyseną sovietų atžvilgiu.

Bet, ignoruodami patirtinę Vakarų politinio gyvenimo medžiagą, išeivijos politiniai mokslininkai, kiek jie išvis remiasi bet kokia teorija ar metodologija, vadovavosi beveik išimtinai šiuo metu Vakarų pasaulyje, ir faktiškai Amerikoje, populiariomis politinių mokslų teorijomis ir metodologijomis. Niekas nėra kreipęs rimtesnio dėmesio į labiau europines politinių mokslų mokyklas, nuo Leo Strauss ir Michael Oakeshott iki Niklas Luhmann ir Jürgen Habermas. Bet pagrindinė išeivijos politinių mokslų kryptis buvo išvis nei teoriškai orientuota, nei metodologiškai sąmoninga. Tuo išeivijos politiniai mokslininkai skiriasi tiek nuo sociologijos, tiek nuo psichologijos.

Daugiau teoriškai orientuoti savo empirinėse studijose yra tik Remeikis ir Štromas. (Čia svarstysiu tik Štromo išeivijoje pasirodžiusius veikalus.) Nedaug būtų perdėta tvirtinant, kad Tomas Remeikis yra vienintelis išeivijos politinis mokslininkas, sąmoningai naudojęsis šiandieniuose politiniuose moksluose vyraujančiais

teoriniais — daugiausia *behavioral science* tipo — modeliais savo griežtai empirinėse studijose, tačiau ne tiek tų modelių vertę kritiškai išbandydamas, kiek jas tik pritaikydamas sovietinės Lietuvos politinių procesų suvokimui. Aleksandras Štromas, antisovietinių disidentų intelektualinio sąjūdžio rėmuose, kuria savo Rytų Europos politinių procesų modelius tokiu, daugiau deduktyviniu būdu, kokiu teorizuodavo XVII ir XVIII amžiaus anglų politiniai filosofai, tik veikiančius individus dažniausiai pakeisdamas veikiančiom socialinėm jėgom. Savo įžvalgos aštrumu į dinamines savo premisų implikacijas ir savo retorikos įtaigumu Štromas nesunkiai pralenkia kitus išeivijos politinius mokslininkus. Jis vienintelis iš lietuvių, kuris galėtų atsilaikyti debatuose prieš Trockį, ties miesto vartais, kareivių minios, dar nežinančios ką paremti, akivaizdoje. Bet empirinių socialinių mokslų — t.y. „amerikietiškos" mokyklos — atstovui lieka klausimų apie jo analitinių modelių santykį su apčiuopiamų duomenų distribucijomis.

Išeivijoje plačiausiai žinomas, tarptautinėje literatūroje daugiausia cituotas politinis mokslininkas, parašęs ar redagavęs keturias knygas ir dvidešimt septynius mokslinius straipsnius, yra Vytautas Vardys. Pagrindinė jo studijų tema yra religinių ir tautinių interesų susipynimas lietuvių gynimosi nuo sovietinės okupacijos sąjūdyje. Savo pobūdžiu Vardžio kruopščiai paruošti ir iškalbingai pateikti darbai artimesni XIX amžiaus įvykių eigą ir socialinių jėgų santykius aprašančios istorijos sampratai negu šiandieninių politinių mokslų tendencijai konkrečius kurios nors situacijos duomenis „sunaudoti" vieno ar kito abstraktesnio žmogiško elgesio modelio išbandymui ir patikrinimui. Vardys domisi vien savo aprašomąja situacija, ir jis ją aprašo ne tik kaip mokslininkas, „iš šalies" ją studijuojąs, bet ir kaip toje situacijoje atsidūrusios tautos atstovas. Turimųjų duomenų išdėstyme objektyvumo reikalavimui Vardys nenusižengia. Tačiau paminėtina keista išimtis: nagrinėdamas Katalikų Bažnyčią ir jos hierarchų laikyseną ir nepriklausomoje ir sovietinėje Lietuvoje, jis nutyli nacių okupacijos periodą. Jo užimtoji tautai atstovavimo pozicija daugiau jaučiama interpretacijos tone, jos skambėjimo spalvoje. Ten, kur „grynieji mokslininkai" Remeikis ir Mačiuika dėstys duomenis tiesiog taip, kaip jie iš istorinio proceso nubyra, kur šiek tiek radikalesnis Sabaliūnas

lietuvių laikyseną net kritikuos, ten Vardys rodo polinkį „lietuvius ginti".

Kita kiek abejotina Vardžio tendencija yra identifikuoti religiją lietuviuose su katalikybe, katalikybę su tautiškumu (arba bent jau su tautiniu interesu), Lietuvos katalikus laikyti *en bloc* apsisprendusiais už Thomui Jeffersonui artimą žmogaus teisių sampratą ir pripažinti Lietuvoje seniau egzistavusį vieną padorų ateistą — Joną Šliūpą. Šis temų kompleksas Vardžio politiniam mokslui suteikia labiau ideologinį charakterį, negu jo galima surasti Remeikio, o ypač empirikai ištikimiausio Mačiuikos darbuose. Tačiau religija, kurią Vardys taip rūpestingai gina, jam tėra organizuota tautinė tradicija ir kovos dėl galios elementas; nei religijai esminė problematika nei skirtingi individų santykiai su religija jam neįdomūs. Tokia kova už religiją ją redukuoja į politinio užsimojimo projekciją.

Ideologinis elementas politiniuose moksluose nėra blogybė, tik jis turėtų apspręsti ne politinių mokslininkų atsakymus, bet jų klausimus. Ir jų auditorijoje turėtų būti kitų ideologinių polinkių — ir todėl kitokius klausimus keliančių, kitiems pergyvenamos realybės aspektams įjautrintų — politinių mokslininkų, nuolat kritiškai nagrinėjančių tiek bet kurio mokslininko darbų empirinį adekvatiškumą, tiek jo ideologinių polinkių įgalintas įžvalgas ir apribojimus. Ideologija ne vien apribojimas, bet ir įžvalgų šaltinis, kurį socialinis mokslininkas turėtų naudoti taip pat, kaip ir bet kurią kitą priemonę savo tyrinėjimo įrankių repertuare: drąsiai siekdamas išsemti jos galimybes aiškiai suvoktame empirinių jos ribų lauke.

Bet išeivijos politiniai mokslininkai yra susigrūdę perdaug siauroje ideologinėje erdvėje, kad jų tarpe galėtų susiformuoti ši politinių mokslų moksliškumui būtina pluralistinio ideologinio diskurso ir empirinio metodo kontrolės įtampa. Beveik visi išeivijos politiniai mokslininkai gali būti apibūdinti arba liberaliais konservatoriais (Vardys, Štromas), arba konservatyviais liberalais (Remeikis, Šmulkštys). Išeivijos politiniuose moksluose liberalizmas yra beveik totaliai laimėjęs. Ir kaip tik dėl to liberalus kritikas negali būti laimingas. Totalūs laimėjimai — tiek visuomenėje, tiek individo prote ir širdyje — teįvyksta gyvybės ir kūrybiškumo sąskaiton.

Susumuojant tenka pripažinti, kad išeivijos politiniai mokslai egzistuoja žemesniame mokslišKumo lygyje, negu psichologija, sociologija ir antropologija-archeologija. Nei teorinių nei metodologinių įnašų, svarbių politinių mokslų vystymuisi, išeivijos politiniai mokslininkai nėra padarę. Jokio studijų lauko jie nėra teoriškai suorganizavę. Vargu ar būtų galima tvirtinti, kad jie yra parūpinę net ir empirinių duomenų, galinčių turėti strateginės reikšmės politinių mokslų, kaip intelektualinės disciplinos, vystymuisi. Pagrindinė jų funkcija buvo faktų registravimas, „pasaulio informacija", aktyvus dalyvavimas išeivijos politinėse diskusijose, jose atstovaujant iš esmės neperdaug skirtingus pažiūrų kompleksus.

Jeigu reikėtų iš išeivijoje mokslinius darbus spausdinusiųjų kurti politinių mokslų departamentą, tai, sprendžiant iš tų darbų, jis būtų neįsivaizduojamai siauros apimties, griežtai satelizuotas iš Lietuvos okupacijos kilusių problemų nagrinėjimui, ir ignoruojantis visa kita. Nepaisant jame (ypač vidurinės ir jaunesnės kartos) sąžiningai vykdomų tos tematikos ribose telpančių studijų, jis turėtų būti laikomas ne politinių mokslų departamentu, o tik specializuotu sovietologinių tyrinėjimų institutu.

Šį apsiribojimą sovietologine tematika galima dvejaip vertinti. Iš vienos pusės, tai išeivių politinių mokslininkų pastangų labiausiai reikalinga sritis, nes jei mes šių klausimų nestudijuosime, mūsų politinė problematika liks pasaulyje žymiai mažiau įžvelgiama. Kita vertus, šis apsiribojimas yra iškraipęs išeivijos politinių mokslų charakterį, nuskurdinęs politines diskusijas laikraščiuose ir suvažiavimuose, sumenkinęs politinių mokslininkų intelektualinio vystymosi galimybes. Tuo atžvilgiu jį, kaip ir kiekvieną perdaug griežtą apsiribojimą apskritai, ir bet kokį „išeivišką kompleksą" specifiškai, tenka vertinti neigiamai.

Ekonomika

Menkiausias įnašas išeivių padarytas ekonomikon. Gal nepavyko šį įnašą tiek apčiuopti kiek kitų specialybių (negalėjo padėti ir užklausti ekonomistai), bet turimi duomenys leidžia suminėti penkis autorius, išleidusius penkias knygas, ir plejadą straipsnių autorių, nevisada rašiusių moksline intencija, kurių visų bendra produkcija susivestų gal į nedaugiau kaip trisdešimtį didesnę ar menkesnę mokslinę reikšmę turinčių straipsnių ar raportų.

Net ir šie skaičiai ekonomistų mokslinį įnašą turbūt perdeda. Vlado Juodeikos *Didžioji iliuzija* greičiau laikytina milžiniško, 1,400 puslapius užpildančio informacijos kiekio sukūrenimu kovai prieš marksizmą, negu moksliniu įnašu. Vincento Liulevičiaus *Amerikos lietuvių ekonominė veikla* priskirtina apžvalginėms išeivijos studijoms, ne ekonomikos mokslui.

Ekonomikos mokslui priklauso 1924 m. išleista Fabian M. Kemesis disertacija, parūpinusi duomenų apie kooperacijos sąjūdžio išplitimą ankstyvesnėje lietuvių išeivijoje, ir inžinieriaus Prano Zundės 1962 m. studija apie sovietinės Lietuvos žemės ūkį. Tai geri, bet dabar jau ūkio istorijos archyvams priklausą veikalai.

Šiuo metu produktyviausias išeivijos ekonomistas yra tarptautinės rinkos specialistas Feliksas Palubinskas, suredagavęs 1975 m. pasirodžiusį rinkinį *Guidebook to Worldwide Marketing* ir išspausdinęs 16 mokslinių straipsnių bei atskirais leidiniais pasirodžiusių raportų apie pirklybos sąlygas įvairiuose kraštuose bei Amerikos senelių rinkoje. Šiomis studijomis ne tiek sprendžiamos ekonomikos mokslui esminės problemos, kiek surenkamos informacijos, reikalingos šiandieninei biznio praktikai, įskaitant svarbesnių įstaigų adresus.

Atskirais straipsniais išeivijoje pasirodė Leonardas Dargis, Jurgis Jaks-Tyris, Jonas Norkaitis, Jonas Paplėnas, Juozas Pažemėnas ir kt. Dauguma tų straipsnių yra apžvalginiai nepriklausomos ar sovietinės Lietuvos ūkio aspektų aprašymai arba hipotetiniai ateities ekonominės politikos svarstymai. Iš jaunesniųjų pradeda spausdintis ekonominis geografas Augustine Idzelis apie pramonės lokalizaciją ir aplinkos problemas sovietinėje Lietuvoje ir Violė Elena Arbas apie tarptautinę prekybą. Ekonomistų darbai spausdinti angliškai, lietuviškai, vokiškai ir suomiškai.

Įnašas apskritai kuklus ir, jaunesnėje kartoje, neproporcingai sukauptas į rinkos studijas. Nieko, atrodo, neduota ekonomijos teorijai ir ekonometrinei išteklių naudojimo ir gamybos procesų analizei. Nebuvo stambesnių pastangų persvarstyti skurdo, ūkinio vystymosi ir jo pasėkų, pajamų paskirstymo politikos ir gerovės valstybės problemų. Šiomis problemomis dar buvo šiek tiek domimasi išeivijos pradžioje Lietuvoje ir Vokietijoje išmokslintų ekonomistų, vėliau ir tai išseko į retus laikraštinius straipsnius.

Pagrindinė išeivijos ekonomistų mokslinio darbo kryptis leistų prieiti išvados, kad mokslinės disciplinos, kuri šalia Lietuvos ūkio aprašymų (*1*) studijuoja vien tai, ko iš jos reikalauja biznio organizacijos, (2) laisvalaikiu kovoja prieš komunizmą, (3) ignoruoja visas svarbiąsias problemas, kurias jai kelia ir jos pačios vystymosi logika ir šiandieninė žmonijos būklė, intelektualiniuose ir moraliniuose pagrinduose kažko trūksta.

Sprendžiant iš spausdintųjų darbų, iš išeivių ekonomistų universitetinį ekonomikos departamentą sudaryti vargu ar išvis būtų galima. Keista, kad kaip tik toje srityje, „ant kurios (ypač amerikiečių nuomone) laikosi (šiandieninis) pasaulis", lietuviai yra mažiausiai pasidarbavę. Gal šiandieninė išeivija yra perdaug sėkmingai pasinėrusi į „praturtėjimą", kad jai rūpėtų ekonominės veiklos keliamus klausimus dar ir studijuoti? Bet ši hipotezė nepaaiškina, kodėl išeivijos daugiausia duota kaip tik toliausiai nuo bet kokios praktikos esančiam archeologijos mokslui.

(Visoje šioje apžvalgoje gali būti nepastebėtų save kuria nors prasme lietuviais laikančių — nors ir ne Lietuvoje gimusių — mokslininkų, ypač jei jų pavardės yra pasikeitusios, arba nepakankamai užregistruota jų darbų. Būsiu dėkingas už papildymus, leidinių bibliografiją, interpretacijų kritiką.)

Išvados

Apskritai aktyviausios išeivijos lietuvių socialinių mokslininkų veiklos sritys buvo proistorė, menas, šeima, vaikai, bolševikai. Šios sritys gana gerai apibrėžia ir pagrindinius lietuvių bendruomenės apskritai domėjimosi laukus. Gal tarp studijinių laukų pasirinkimo ir lietuviškos kilmės esama šiokio tokio ryšio net ir tada, kai savo moksliniame darbe apie savo kilmę negalvojama ir jis spausdinamas kuria nors Vakarų kalba.

Lietuviams socialiniuose moksluose būdingas „nuosaikus empiricizmas", artimumas gana konkretiems žemės ir jos kasdieninio gyvenimo reiškiniams. Niekas (bent anglosaksiškajame pasaulyje) nėra pasinėręs į intensyvų teorinį galvojimą; niekas nėra naudojęsis rafinuotesnėm matematinės analizės metodikom (arčiausiai prie jų priartėjo kai kurie archeologai); niekas savo mokslinėse publikacijose nėra buvęs sistematišku savo visuomenės, savo kultūros ir savęs kritiku.

Apskritai lietuvių socialiniuose moksluose nesinaudota rizikingesnėm, eksperimentinėm, dar nepripažintom, sunkiai išaiškinamom ir dar sunkiau įrodomom tyrinėjimų ar interpretacijų metodologijom, nekalbėta ezoteriškom, individualų vidinį passulį primenančiom ir už jo teises kovojančiom kalbom. Savojoj socialinių mokslų praktikoj išeivijos lietuviai apskritai daug kuo (nei moksliškai, nei morališkai, nei politiškai) nerizikavo. Beveik visi publikuojantys išeivijos socialiniai mokslininkai jaučiasi savo disciplinose — kaip jos praktikuojamos juos priėmusiuose kraštuose — net perdaug patogiai, „intelektualiai prisitaikę". Visa tai irgi laikytina lietuvių intelektualiniam reiškimuisi visoje savo istorijos eigoje būdingais bruožais. Bet šioje pastraipoje surašytiems teiginiams jau yra individualių išimčių.

Su ankstesnėm lietuvių socialinių mokslų „tradicijom" išeivijos mokslininkų darbuose nematyti beveik jokio tiesioginio ryšio. Nors beveik visi psichologai tęsia psichometrinę Vabalo-Gudaičio darbo kryptį, neatrodo buvus su juo bet kokio ryšio. Tiesioginis ryšys egzistuotų tarp J. Puzino ir M. Gimbutienės, tačiau jos darbo dvasia, stilius ir skalė visai skirtingi. Ar nebus Gimbutienė — kaip ir kai kurie kiti — įsišakniję ne tiek „mokslinėse", kiek „humanitarinėse" lietuviškose tradicijose, per savo intensyvų dalyvavimą literatų ir menininkų rateliuose? Vardys, atvirkščiai, tęsia J. Brazaičio politiką, likdamas svetimas jo kultūriniams rūpesčiams. Paieškojus būtų galima tokių ryšių surasti gal ir daugiau. Bet jie nedaug sveria išeivijos socialinių mokslininkų praktikoje. Visai skirtingai nuo vokiečių antihitlerinės išeivijos, šiandieninės lietuvių išeivijos socialiniai mokslininkai lietuvių mokslinės minties vystymęsi, apskritai kalbant, *neturi precedentų,* kuriais jie savo darbe galėtų remtis ir kuriuos jiems atrodytų prasminga nuolat iš naujo persvarstyti (kaip galima, sakysim, vis iš naujo persvarstyti Donelaitį). Tokių precedentų socialiniams mokslininkams yra atsiradę tik per pastaruosius dvidešimt metų.

Jei iki XX a. vidurio pasaulis visai teisėtai galėjo nekreipti dėmesio į lietuvių įnašus socialiniuose moksluose (išskiriant pačių lietuvių praeities studijas), ir jei pasaulis ir šiandien gali su pagrindu nekreipti dėmesio į sovietinės Lietuvos socialinių mokslininkų įnašus (su ta pačia išimtimi), tai išeivijos darbai bent trijose

specialybėse ne tik negali būti, bet ir nėra tarptautiniame socialinių mokslų pasaulyje nepažįstami. Šios sritys yra Europos proistorės, vizualinių menų sociologijos ir antropologijos, vaikų protavimo vystymosi (kognityvinės psichologijos) studijos. Visose jose lietuvių mokslininkų pastangomis dideli empirinės informacijos kiekiai yra suorganizuoti (ir toliau organizuojami) į stambios apimties besivystančias teorines sistemas, mokslo pasaulyje daugiau ar mažiau siejamas su jų individualia ar kolektyvine autoryste.

Kitose trijose socialinių mokslų šakose šiuo metu vystosi tyrinėjimų programos, kurios galėtų pakilti į esminės reikšmės turinčių įnašų plotmę: hominidų evoliucijos studijose, lyginamojoj civilizacinėj analizėj, Amerikos šeimų ir jaunimo socializacijos tyrinėjimuose.

Lyginamoji civilizacijų analizė, nors ir žymiai mažiau pažengusi, socialiniuose moksluose laikytina analogiška Algirdo Juliaus Greimo darbams humanitariniuose moksluose tuo, kad abiem atvejais vystoma metodika, kuri turėtų būti tinkama bet kurių kultūrinių apraiškų, nepriklausomai nuo jų rūšies, krašto ar periodo, studijavimui. Socialinis gyvenimas Greimo analizuojamas kaip diskurso apie savo patirtį formos; užčiuopti, tad ir analizuoti, galima tik „tekstą", o ne „patirtį", kuri, apie ją bekalbant, pranyksta, palikdama savo pėdsakus tik kalboj. Šis metodas tinka patirties struktūroms, jų riboms ir jų kitimui tiksliau aprašyti (plg. įdomų Greimo sąvokų panaudojimą Fredric Jameson, *The Political Unconscious,* 1981); jis netinka, jeigu norima svarstyti priežastingumo ryšius, kurie, žinoma, socialiniams mokslininkams irgi svarbūs. Greimas ne tik turi sukūręs tarptautinę interdisciplinarinę savo mokyklą, tapęs semiotikos klasiku, bet jo nustatyti kelrodžiai cituojami nepaprastai plačioje mokslinių disciplinų ir problematikų skalėje visose svarbiausiose pasaulio kalbose, tad jo darbus svarstyti tinka ne vien humanitarinių mokslų (kur jo pagrindiniai įnašai priklauso), bet ir socialinių mokslų kontekste. Greimas yra daręs ir tiesioginės įtakos kai kurių lietuvių išeivių (ir neišeivių) humanitarų ir socialinių mokslininkų studijinio darbo metodikai; turbūt jokie kiti išeivijos lietuviai mokslininkai nėra jokių kitų lietuvių mokslininkų tiek paveikę.

Marijos Gimbutienės įtaka irgi nesiriboja archeologijos studijomis; ji cituojama lyginamosios religijos, klasikinės graikų mitologi-

jos, dailės ir moterų studijų srityse. Iš visų lietuvių socialinių mokslininkų ji turbūt vienintelė, savo griežtai moksliniais darbais iššaukusi spontanišką atbalsį populiariame šiuolaikiniame sąjūdy — moterų išsilaisvinimo „simboliniame" sparne, galvojančiame, kad lyčių lygybės siekime svarbu ne tik ekonominės progos ir įstatymų teisingumas, bet ir galvojimo formos bei patirties metaforos. (Plg. Charlene Spretnak, *The Politics of Women's Spirituality*, 1982, kur Gimbutienė viena iš gausiausiai cituojamų mokslo autoritetų.)

Sovietinių, ypač Lietuvos sovietizacijos ir jai priešinimosi, antisovietinio disento, ir tarptautinės prekybos srityse išeivijos lietuvių darbai tarptautinėje plotmėje irgi daugiau ar mažiau įžvelgiami, tačiau jie laikytini įnašais ne į mokslą, o į šiandien vienam ar kitam praktiniam tikslui reikalingų informacijų kaupimą. Tai įnašai beveik be teorinės profiliuotės, kurių (išskyrus Štromą) nebūtų galima jų sričių literatūroje nagrinėti lyginant su kitų autorių ryškiai skirtingom teorinėm perspektyvom. Duomenų kaupimas svarbus darbas, tačiau *mokslui* empiriniai duomenys egzistuoja tiktai kaip teorinių modelių gamybos, išbandymo, tobulinimo ir nuvertimo priemonės. To išeivijos politiniai mokslininkai ir ekonomistai dar nėra įsisąmoninę (arba jiems rūpi ne visiškai tas pats, kas rūpi visiems kitiems mokslininkams).

Žymią spragą palieka stambesnių socialinių mokslų veikalų lietuvių kalboje trūkumas. Jei išeivijos filosofų darbai žymesne dalimi rašyti lietuviškai, tai socialiniuose moksluose tokių darbų beveik nėra. O principe socialinių mokslų santykis su nespecializuotu skaitytoju galėtų būti nei artimesnis nei tolimesnis negu to skaitytojo santykis su filosofija. Abi šios studijų šakos tiek pat intymiai apeliuoja į „bendruosius žmogiškus" interesus, abi svarsto kiekvieno egzistenciją jos gelmėse liečiančius klausimus. Išeivijos lietuviškąją filosofinę publikaciją daugiausia, tiesa, motyvuoja ne filosofinė, o religinė jos paskirtis. Tuo motyvacijos šaltiniu negali pasinaudoti labiausiai sekuliarizuotieji iš „žmogiškųjų disciplinų" socialiniai mokslai, ir gal dėl to išeivijoje nesirūpinama, kad lietuvių kalboje egzistuotų svaresni socialinių mokslų leidiniai.

Vytautas Kavolis

NE LYTINIS, O POLITINIS ROMANAS

Icchokas Meras, *Sara* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1982).

Sara — penktasis Icchoko Mero romanas ir vienintelis parašytas Vakaruose. *Sarą* ir *Striptizą* (spausdintą *Pergalėje* dar 1972 m.) skiria visas dešimtmetis. Mero romanus pagvildenus, galima pastebėti, jog autorius yra perėjęs tam tikrą tematinę progresiją. Jo pirmieji romanai (*Mėnulio savaitė, Lygiosios trunka akimirką, Ant ko laikosi pasaulis*) lietė žydų, kartais ir lietuvių, pergyvenimus nacių laikais, o *Striptizas* įprasmino daugiau bendražmogišką temą — totalitarizmo patirtį ir jo atneštą melą, nužmoginimą ir terorą. Su *Sara* Meras persikelia į Izraelio žydų problematiką. Vienintelė veikalo lietuviška savybė — tai jo parašymas lietuvių kalba. Negana to, *Sara* yra pirmoji lietuviška knyga, atitinkanti dabartinės amerikiečių rinkos reikalavimus. Ji panaši kad ir į plačiai pasklidusius „Harlequin romances", kurie rašomi pagal tokią formulę, jog kas keli puslapiai būna iš anksto užprogramuota sekso scena. Bet ar toks išorinis formų panašumas paaiškina *Saros* esmę?

Kai kas suskubs veikalui prisegti pornografijos etiketę, ir gali būti, kad *Sara* paseks K. Almeno *Saują skatikų*, greitai išnykdama iš platintojų lentynų. Galimybės tam dar geresnės, nes lietuvį skaitytoją šokiruojančių vietų *Saroje* tikrai yra. Vis dėlto būsimą skaitytoją reikia įspėti, jog, pirkdamas knygą ir tikėdamasis joje rasti kokių riebių vietų savo atbukusiai vaizduotei padirginti, jis greitai nusivils. Kadangi, kaip ir Anthony Burgess romane ir filme *Clockwork Orange*, atsitinka taip, kad pikantiška romano medžiaga autorius manipuliuoja skaitytoją savo tikslams, o ne priešingai, kad skaitytojas manipuliuotų medžiaga savo gal liguistiems poreikiams patenkinti. Tad išvada būtų tokia: Meras siekia iš pažiūros pornografišku turiniu paveikti skaitytoją ir jį privesti prie moralinio apsisprendimo momento. Ši priemonė pateisinama todėl, kad XX a. skaitytoją, išgyvenusį Hitlerio ir Stalino smurtą, stebėjusį savo televizoriaus ekrane siaubingus kriminalistų, teroristų ir karų veiksmus, tiesioginiai teroro aprašymai nebejaudina. Užuot pasitikėjęs nudėvėtomis priemonėmis, kurios jau nustojusios savo

poveikio galios, Meras pasitelkia, bent lietuvių literatūroje tikrai dar nesubanalintą, sekso tematiką.

Šiame kontekste norėtųsi pacituoti vieną svarbiausių Lietuvos kritikų, kurio darbus šių metų Santaros-Šviesos suvažiavime aptarė Alina Staknienė. Neseniai Albertas Zalatorius yra rašęs: „Mūsų dienų rašytojas, jeigu jis nėra savo tautos sąžinė ir pasaulio sąžinės dalis, netenka būtinų dvasinių, intelektualinių, pilietinių impulsų" (*Žalias laiko vingis*, p. 20). *Saroje* Meras kalba savo tautos sąžinės ir sąmoningumo balsu. Romane figūruoja Izraelio 6 dienų karas. Žydų tautos sąmonėje šis karas atliko persilaužimo funkciją. Iš krašto, kurį visi niekino, Izraelis tapo kovojančia tauta, atgavusia pasitikėjimo savimi. Savo struktūroje ir simbolinėse plotmėse *Sara* atkartoja tą tautinio pasiryžimo momentą, nagrinėja buvusio nepilnavertiškumo komplekso priežastis ir, kas romane bene efektyviausia, priveda skaitytoją prie tokio taško, kad jis emociškai supranta priešinimosi neišvengiamumą ir teisėtumą.

Nors romane minimas tik 6 dienų karas, bendras karo stovis galioja įvairiems įvykių klodams, prieš ir po istorinio karo. Veikėja Sara praranda kare savo vyrą Dovydą ir sūnų Šmuliką, vėliau ir meilužį, pusiau žydą, pusiau vokietį, Joną-Johaną. Jeigu Sarai ieškotume prototipų, jai artimiausia būtų Bertolt Brechto Motulė Kuraž. Kurdamas Saros charakterį, Meras aiškiai turėjo tikslą ją susimbolinti į visų niokotą ir valkiotą Izraelio žemę. Ilga pastraipa („. . .ir jos krūtys buvo Judėjos kalnų apvalios viršūnės, lengvai sniegu padengtos, ir jos tamsios suskirdusios lūpos buvo suskeldėjusi ruda Samarijos žemė, lietaus ištroškusi, ir gili vingiuojanti raukšlė tarp jos kojų buvo tarpeklis prie Negyvosios jūros, ir jos ilgos retos virpančios blakstienos buvo reti nuskurdę krūmokšniai ties sausomis vagomis Negevo dykumoje, o baltos rankos tekėjo šiaurės upokšniais, siaurais intakais besišakojančiais aukštupiuose, nagais žemės įsikabinusiais", p. 30), geografiniu požiūriu lyginanti Saros kūną su Izraelio kraštšvaizdžiu, patvirtina šį ryšį. Tokiu būdu teksto gausūs seksualiniai aprašymai yra ne kas kitas, kaip transponuotos karo smurto scenos, kurių šiame karo romane kaip ir nėra.

Tačiau Sara kartu funkcionuoja ir realistinėje — psichologinėje plotmėje. Ankstyviausia laiko nuoroda tekste žymi vieną iš pasikartojančių scenų Saros sąmonėje, kada ji maža per langą

stebėjo, kaip du naciai policininkai išprievartavo jos motiną. Tuo metu Sara buvo bejėgė net ir pasislėpti, ir patirtas kaltumo jausmas jai lyg užfiksavo tą momentą pasąmonėje, padarė ją gyvenime bejėge ir apatiška, net ir tada, kai įvairūs vyrai (kareivis, mongoliukai, Benis) geidžia jos kūno. Jos požiūris: koks skirtumas, kad dar vienas pereis?

Romane neigiamos seksualinės scenos priešpastatomos teigiamoms, kurių yra bent dvi. Viena yra idiliška, nekalta interliudija su Dovydu, kai jie apleidžia savo žiurkių apsėstą butą ir persikelia „pradėti savo vaiko Šmuliko" į žolynėlį. Žolynėlis aprašomas šitaip: „žolynėlis — maža žalia salelė geltonoje smėlio dykynėje, ir pražydo kartą tame žolynėlyje smulkios raudonos gėlės, ir iš tolo atrodė, kad po medžiu raudonos uogos sirpsta" (p. 157). Ateityje žolynėlis pasidaro lyg oazė Izraelio gyvenimo dykumoje, lyg pastovi galimybė, rodanti, koks gražus ir žydintis galėjo būti gyvenimas. Bet karas suardo šią idilę, atimdamas Sarai Dovydą ir Šmuliką. Tačiau jos vaizduotėje, kur karas ir lytinis aktas — dvi susipynusios sąvokos, Dovydas išėjo pas kitą moterį. Karas visados vienu ar kitu būdu iš moterų vyrus atima. Net Šmuliko mergina, kareivė Mara, nežino, ar Šmulikas žuvęs kare ar susiradęs kitą: moterų sąmonėje tai vienas ir tas pats priblokiantis praradimas.

Antras romano teigiamos meilės atvejis — tai Saros ir Jonos. Kaip žolynėlis surištas su Dovydu, taip jūra ir spalvotos žuvys su Jona. Jona-Johanas turi pasirinkimą būti vokiečiu ar žydu. Jis pasirenka mirti žydu ir tuo Sarai lyg pateisina visą žydiškumo esmę, nes po to įvykio ji nebepasiduoda kiekvienam, kuris jos geidžia. Nuėjusi į ligoninę ir vulgariai užkabinta sužeisto priešo arabo, ji jį apmuša. O vėliau, kai Benis, kuris ją ilgai persekiojo ir grąsino paimti jėga, pasielgia grubiai ir net atkartoja tokį patį veiksmą, kaip policininkai su jos motina, t.y. užkelia savo sunkų batą jai ant pilvo, Sara jau ne bejėgė ir apatiška. Ji bando pasmaugti Benį. Tai, kas įvyksta, yra daugiau negu senoji klišė, kai prostitutė auksine širdimi staiga suakmenėja. Čia galioja Carlos Fuentes romane *La muerte de Artemio Cruz*, pasiūlyta lygtis, pagal kurią žmogui yra tik dvi galimybės gyvenime: būti „the fucker", arba „the fucked". Romano eigoje Sara pereina iš pasyvumo į agresyvumą. Mero pasisekimas yra tas, kad mes sekame Sarą visuose jos jausmų ir minčių vingiuose

ir finale, kai ji ilgame monologe klausia, „ar verta priešintis, kai nenori, ar verta, koks skirtumas, juk tas pats ir šiaip ir taip, ir jokio skirtumo nėra, viskas tas pats, viskas taip pat" (p. 148), mes jau žinome kartu su Sara, kad verta ir kad ne tas pats, kad reikia priešintis, kai ir nenori, nes iš tokių mažų pergalių gimsta savigarba.

Čia romano simbolinės ir realistinės plotmės susijungia į vieną vienijantį tikslą. Kaip užmiršti nacių išprievartaujamos motinos vaizdą, kaip atsikratyti kaltės ir atsakomybės jausmo, „kuo (kaip vienur rašoma) atsilyginti už gera, kuo už bloga atsilygint", iš kur paimti jėgų pasipriešinti smurtui? Gal ir mes, kaip intuicija gyvenanti, daug iškentėjusi Sara, nesuprastumėm filosofinių ir moralinių argumentų, kodėl žydų tauta turi atsispirti prieš savo priešus, nustoti pardavinėjusi savo žemę ir sąžinę kiekvienam praeiviui. Užtat problemos transponavimas į lytinio gyvenimo plotmę, su kuria kiekvienas žmogus yra susidūręs ir kurioje tiesos ir blogio kategorijos dar etiniai ne tiek susipynusios, padaro ją kiekvienam prieinamesne ir aiškesne. Taigi, jeigu iš viso racionalu Merui daryti kokį priekaištą, svarstant *Sarą,* tai neturėtų būti priekaištaujama už pornografiško romano turinį, bet, ypač šiomis dienomis, po neišspręsto dar Libano karo, — gal greičiau už žydų politinių veiksmų apologiją. Tačiau mums, lietuviams, tautinio priešinimosi neišvengiamumas ir teisėtumas savaime suprantamesni ir aktualesni klausimai, negu kitiems. Gal tai — greta romano lietuvių kalbos, yra dar viena *Saros* „lietuviška" savybė, paremta Mero patyrimais Lietuvoje. Gal *Sara* — pamoka ir lietuvių tautai?

Violeta Kelertienė

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Paškevičienė, Rūta Pauperienė, Ramutė Plioplytė, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Vytautas Vepštas.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $3.50, keturių numerių prenumerata $12.00, Kanada ir užsienis — $15.00, garbės prenumerata — $20.00.

Leidžiami AM & M publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by A M & M Publications, Non-profit Organization.

5,-

ALp(LKA)1742
1982, Nr.44

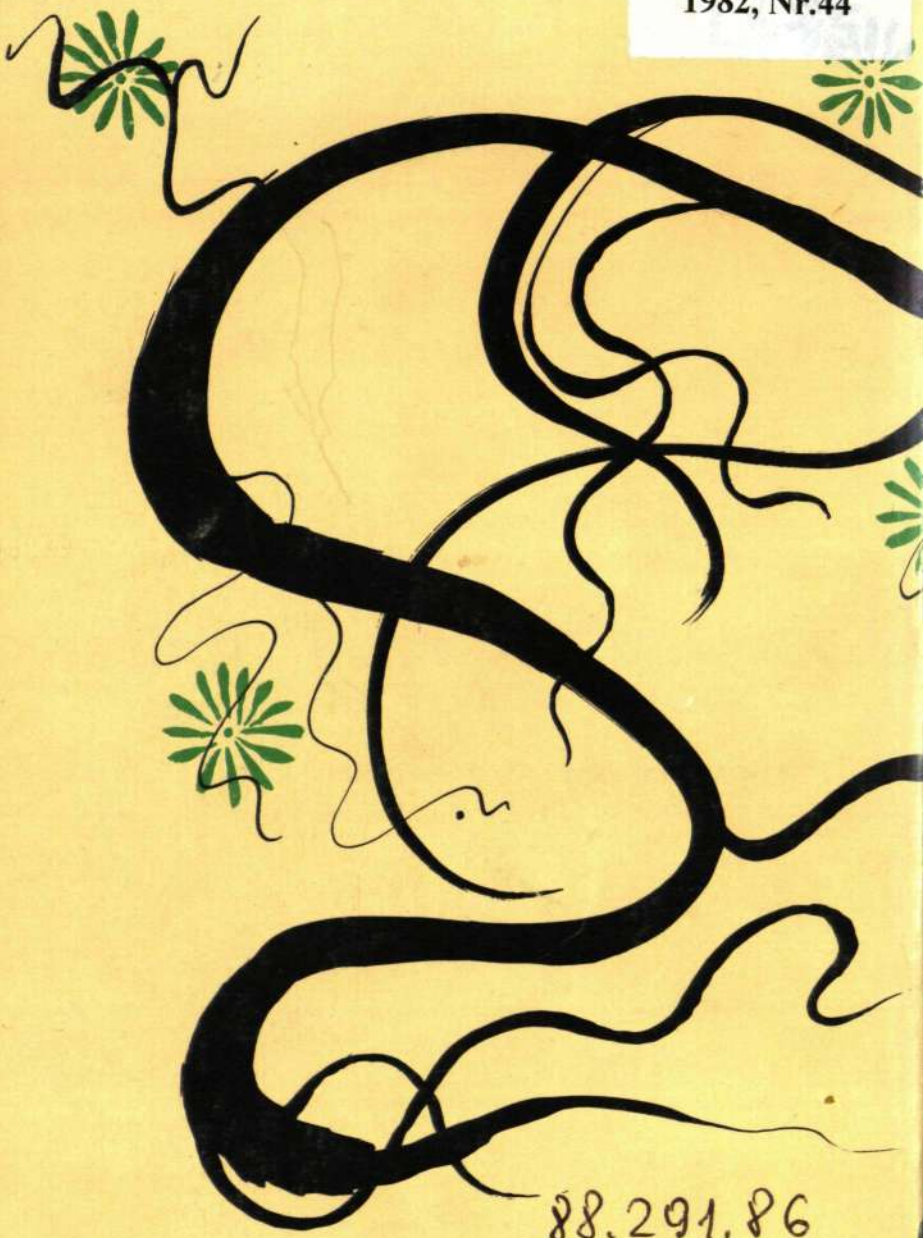

88.291.86